

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΠΑΤΡΩΝ
UNIVERSITY OF PATRAS

Σχολή Οικονομικών Επιστημών και Διοίκησης Επιχειρήσεων
Τμήμα Διοικητικής Επιστήμης & Τεχνολογίας
Διεύθυνση: Μεγάλου Αλεξάνδρου 1, 263 34 ΠΑΤΡΑ
Τηλ.: 2610 369217, Φαξ: 2610 396184
website: manedu.teiwest.gr, email: manedu@teiwest.gr

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

EDUCATION MANAGEMENT

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

«Διοίκησης Εκπαίδευσης / Education Management»

Διπλωματική Εργασία

«Επαγγελματική εξουθένωση Εκπαιδευτικών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης
Νομού Ηλείας στην εποχή της οικονομικής κρίσης»

«Professional burnout of Secondary Education Teachers of the Prefecture of Ilia
in the era of economic crisis»

«Αλεξία Λιάγκουρα»

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής: Δρ. Μητρόπουλος Ιωάννης	
Α΄ Συν-Επιβλέπων Καθηγητής: Δρ. Παναγιωτόπουλος Γεώργιος	Β΄ Συν-Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Δρ. Γεωργιάδη Νίκη

Πάτρα, Νοέμβριος 2019

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν. 1599/1986 και τα άρθρα 2,4,6 παρ. 3 του Ν. 1256/1982, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας και δεν προσβάλλει κάθε μορφής πνευματικά δικαιώματα τρίτων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον.

© Πανεπιστήμιο Πατρών, 2019

Η παρούσα Εργασία καθώς και τα αποτελέσματα αυτής, αποτελούν συνιδιοκτησία του Πανεπιστημίου Πατρών και του φοιτητή, ο καθένας από τους οποίους έχει το δικαίωμα ανεξάρτητης χρήσης, αναπαραγωγής και αναδιανομής τους (στο σύνολο ή τμηματικά) για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, σε κάθε περίπτωση αναφέροντας τον τίτλο και το συγγραφέα της Εργασίας καθώς και το όνομα του Πανεπιστημίου Πατρών όπου εκπονήθηκε.

Ευχαριστίες

Φτάνοντας στο τέλος αυτού του ταξιδιού θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους καθηγητές του Μεταπτυχιακού Προγράμματος για τις γόνιμες εκπαιδευτικές αναζητήσεις και τις αγωνίες που μοιραστήκαμε. Αισθάνομαι την ανάγκη να απευθύνω ιδιαίτερες ευχαριστίες στον επιβλέποντα καθηγητή Δρ. Ιωάννη Μητρόπουλο Διευθυντή του ΠΜΣ «Διοίκηση εκπαίδευσης» του Πανεπιστημίου Πατρών για την πολύτιμη υποστήριξη και καθοδήγηση κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της μεταπτυχιακής μου διατριβής.

Απευθύνω τέλος ένα μεγάλο ευχαριστώ στους συναδέλφους μου στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση Νομού Ηλείας η συμβολή των οποίων υπήρξε καθοριστική για την εκπόνηση της εργασίας μου.

Περίληψη

Εισαγωγή: Το ζήτημα της επαγγελματικής εξουθένωσης στο χώρο της εκπαίδευσης είναι ιδιαίτερα σημαντικό για τις συνέπειες που επιφέρει τόσο στους εκπαιδευτικούς όσο και στους μαθητές, τις οικογένειες και την κοινωνία, που είναι οι αποδέκτες των εκπαιδευτικών υπηρεσιών. Είναι επίσης συνδεδεμένο με την οικονομική κρίση που βιώνει η χώρα μας, κατά την τελευταία δεκαετία, η οποία έχει πλήξει σε μεγάλο βαθμό τους εκπαιδευτικούς και εν γένει την κοινωνία.

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η αποτύπωση των απόψεων των εκπαιδευτικών που εργάζονταν κατά το σχολικό έτος 2018-2019 σε σχολεία Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης του Νομού Ηλείας, αναφορικά με την επαγγελματική εξουθένωση που βιώνουν και το βαθμό στον οποίο αισθάνονται οικονομική δυσκολία. Επίσης, ελέγχεται η πιθανή συσχέτιση των παραπάνω με τα δημογραφικά-εργασιακά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων εκπαιδευτικών, καθώς και της οικονομικής δυσκολίας με την επαγγελματική εξουθένωση.

Μεθοδολογία: Πρόκειται για μια ποσοτική έρευνα στην οποία ως ερευνητικό εργαλείο συλλογής δεδομένων χρησιμοποιείται ανώνυμο ερωτηματολόγιο 51 ερωτήσεων κλειστού τύπου. Στην έρευνα αξιοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο επαγγελματικής εξουθένωσης των Maslach et al. (1996) και επιπρόσθετα, έγινε χρήση του ερωτηματολογίου «Μέτρηση της Αίσθησης Οικονομικής Δυσκολίας» των Barrera et al. (2001). Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 302 εκπαιδευτικοί από το σύνολο των 1027, που υπηρετούσαν σε σχολεία Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης του Νομού Ηλείας κατά το διάστημα Ιουνίου-Ιουλίου 2019.

Αποτελέσματα: Το αποτέλεσμα που προέκυψε από τα ευρήματα της έρευνας είναι ότι το επίπεδο της επαγγελματικής εξουθένωσης των εκπαιδευτικών είναι χαμηλό. Επίσης τεκμαίρεται ότι οι εκπαιδευτικοί με τη μεγαλύτερη επαγγελματική εξουθένωση είναι οι άνδρες, οι διαζευγμένοι και αυτοί με «τουλάχιστον 6» ημέρες απουσίας από την εργασία. Οι εκπαιδευτικοί που συμμετείχαν στην παρούσα έρευνα αισθάνονται μέτριο βαθμό οικονομικής δυσκολίας, ενώ μικρότερη δυσκολία αισθάνονται οι εκπαιδευτικοί ηλικίας 21-40 ετών και όσοι δεν έχουν παιδιά. Επιπλέον μεγαλύτερη οικονομική δυσκολία αισθάνονται: οι αναπληρωτές, οι διαζευγμένοι, όσοι έχουν μόνο βασικό πτυχίο και οι εκπαιδευτικοί με «τουλάχιστον 6» ημέρες απουσίας από την εργασία. Τέλος διαπιστώθηκε ασθενής γραμμική συσχέτιση όλων των υποκλιμάκων της αίσθησης οικονομικής δυσκολίας με την υποκλίμακα της συναισθηματικής εξάντλησης.

Λέξεις – Κλειδιά: επαγγελματική εξουθένωση, οικονομική κρίση, εκπαιδευτικοί, Ηλεία.

Abstract

Introduction: The issue of burnout in education is particularly important for the consequences it has on both teachers and students, families and society, which are the recipients of educational services. It is also linked to the economic crisis that our country has been experiencing over the last decade, which has greatly affected educators and society in general.

The **purpose** of this research is to reflect the views of teachers who worked in the secondary education schools of the Prefecture of Ilia during the 2018-2019 school year, regarding the level of professional burnout and financial hardship they are experiencing. It also examines the possible association of the above with the demographic-work characteristics of the participating teachers, as well as the financial hardship with professional burnout.

Methodology: This is a quantitative research where an anonymous 51-question closed-ended questionnaire is used as a data collection research tool. The survey adopted Maslach's et al. (1996) burnout questionnaire and in addition, the questionnaire "Measuring Sense of Financial Difficulty" (Barrera et al., 2001) was used. The sample of the research consisted of 302 teachers, out of a total of 1027 who served in secondary education schools in the Prefecture of Ilia, while the research was conducted between June and July 2019.

Results: The result of the research findings is that the level of teacher burnout is low. It also turns out that the teachers with the greatest burnout are men, divorced and those with at least 6 days absence from work. The teachers who participated in the present research experience a moderate degree of financial hardship, while those aged 21-40 and those who do not have children experience less financial hardship. The teachers who were feeling the greater financial difficulty were: substitutes, divorced, those having only a basic degree and teachers with "at least 6" days absence from work. Finally, a weak linear correlation was found between all subscales of feeling of financial hardship and the subscale of emotional exhaustion of professional burnout.

Keywords: professional burnout, financial crisis, teachers, Ilia.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	3
Abstract	4
Περιεχόμενα	5
Κατάλογος Εικόνων & Γραφημάτων	9
Κατάλογος Πινάκων.....	11
Συντομογραφίες & Ακρωνύμια.....	14
Εισαγωγή.....	15
ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ.....	17
1. Η Επαγγελματική Εξουθένωση των Εκπαιδευτικών	17
1.1. Εννοιολογική Αποσαφήνιση της Επαγγελματικής Εξουθένωσης.....	17
1.2. Το Επαγγελματικό Άγχος των Εκπαιδευτικών	18
1.3. Επαγγελματική Εξουθένωση και Εκπαιδευτικοί.....	19
1.4. Παράγοντες – Αίτια Εκδήλωσης της Επαγγελματικής Εξουθένωσης στους Εκπαιδευτικούς.....	20
1.5. Συμπτώματα και Επιπτώσεις της Επαγγελματικής Εξουθένωσης	21
1.6. Πρόληψη και Τρόποι Αντιμετώπισης της Επαγγελματικής Εξουθένωσης των Εκπαιδευτικών	23
2. Θεωρητικά Μοντέλα Επαγγελματικής Εξουθένωσης	25
2.1. Το μοντέλο της Maslach.....	25
2.2. Το μοντέλο των Edelwich και Brodsky.....	26
2.3. Το μοντέλο του Cherniss	26
2.4. Το μοντέλο των Pines και Aronson	27
2.5. Συνολική Θεώρηση των Μοντέλων Επαγγελματικής Εξουθένωσης	27
3. Η Επίδραση της Οικονομικής Κρίσης στην Επαγγελματική Εξουθένωση των Εκπαιδευτικών.....	29
4. Ανασκόπηση Βιβλιογραφίας.....	31
4.1. Έρευνες για την επαγγελματική εξουθένωση εκπαιδευτικών στην Ελλάδα	31

4.2.	Παράγοντες Επαγγελματικής Εξουθένωσης Εκπαιδευτικών	34
4.3.	Τρόποι Αντιμετώπισης της Επαγγελματικής Εξουθένωσης Εκπαιδευτικών	35
4.4.	Συσχέτιση Δημογραφικών και Εργασιακών Χαρακτηριστικών με την Επαγγελματική Εξουθένωση των Εκπαιδευτικών.....	36
4.5.	Οικονομική Κρίση και Επαγγελματική Εξουθένωση Εκπαιδευτικών	37
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ		40
5.	Μεθοδολογία Έρευνας.....	40
5.1.	Προβληματική της Έρευνας	40
5.2.	Προσδοκώμενα Αποτελέσματα	40
5.3.	Σκοπός της Έρευνας	40
5.4.	Επιμέρους Στόχοι.....	41
5.5.	Ερευνητικά Ερωτήματα.....	41
5.6.	Δείγμα της Έρευνας.....	42
5.7.	Μέθοδος Συλλογής Δεδομένων	42
5.8.	Ζητήματα Δεοντολογίας	43
5.9.	Περιγραφή Ερευνητικών Εργαλείων.....	43
5.10.	Εγκυρότητα – Αξιοπιστία Ερωτηματολογίου	44
5.11.	Στατιστική Επεξεργασία	45
6.	Ανάλυση Δεδομένων – Αποτελέσματα.....	48
6.1.	Δημογραφικά και Εργασιακά Χαρακτηριστικά Δείγματος.....	48
6.2.	Ερευνητικό Ερώτημα 1: Σε ποιο Βαθμό Βιώνουν οι Εκπαιδευτικοί το Σύνδρομο της Επαγγελματικής Εξουθένωσης	51
6.2.1.	Υποκλίμακα Συναισθηματικής Εξάντλησης.....	52
6.2.2.	Υποκλίμακα Προσωπικής Επίτευξης.....	53
6.2.3.	Υποκλίμακα Αποπροσωποποίησης.....	55
6.2.4.	Σύνοψη Αποτελεσμάτων των Υποκλιμάκων Συναισθηματικής Εξουθένωσης.....	56
6.3.	Ερευνητικό Ερώτημα 2: Έλεγχος Συσχέτισης των Δημογραφικών και Εργασιακών Χαρακτηριστικών με την Επαγγελματική Εξουθένωση.....	57

6.3.1.	<i>Έλεγχος Συσχέτισης με το Φύλο.....</i>	57
6.3.2.	<i>Έλεγχος Συσχέτισης με την Οικογενειακή Κατάσταση</i>	59
6.3.3.	<i>Έλεγχος Συσχέτισης με τις Ημέρες Απουσίας από την Εργασία</i>	62
6.4.	Ερευνητικό Ερώτημα 3: Σε ποιο Βαθμό Αισθάνονται οι Εκπαιδευτικοί Οικονομική Δυσκολία	66
6.4.1.	<i>Υποκλίμακα Οικονομικής Πίεσης</i>	66
6.4.2.	<i>Υποκλίμακα Δυσκολίας Ανταπόκρισης στις Οικονομικές Υποχρεώσεις</i>	67
6.4.3.	<i>Υποκλίμακα Έλλειψης Πόρων για την Κάλυψη των Βασικών Αναγκών</i>	67
6.4.4.	<i>Υποκλίμακα Περικοπών / Αναπροσαρμογών Δαπανών</i>	68
6.4.5.	<i>Σύνοψη Αποτελεσμάτων των Υποκλιμάκων Αίσθησης Οικονομικής Δυσκολίας.</i>	72
6.5.	Ερευνητικό Ερώτημα 4: Έλεγχος Συσχέτισης των Δημογραφικών και Εργασιακών Χαρακτηριστικών με την Αίσθηση Οικονομικής Δυσκολίας	73
6.5.1.	<i>Έλεγχος Συσχέτισης με την Ηλικία.....</i>	73
6.5.2.	<i>Έλεγχος Συσχέτισης με την Υπηρεσιακή Κατάσταση</i>	76
6.5.3.	<i>Έλεγχος Συσχέτισης με τους Τίτλους Σπουδών</i>	78
6.5.4.	<i>Έλεγχος Συσχέτισης με την Οικογενειακή Κατάσταση</i>	81
6.5.5.	<i>Έλεγχος Συσχέτισης με τον Αριθμό Παιδιών</i>	87
6.5.6.	<i>Έλεγχος Συσχέτισης με τις Ημέρες Απουσίας από την Εργασία</i>	92
6.6.	Ερευνητικό Ερώτημα 5: Έλεγχος Συσχέτισης της Αίσθησης Οικονομικής Δυσκολίας με την Επαγγελματική Εξουθένωση.....	95
7.	Συμπεράσματα, Συζήτηση, Περιορισμοί και Προτάσεις Επέκτασης της Έρευνας	97
7.1.	Συμπεράσματα και Συζήτηση.....	97
7.2.	Περιορισμοί της Έρευνας.....	100
7.3.	Προτάσεις Επέκτασης – Μελλοντικές Προοπτικές της Έρευνας.....	101
	Βιβλιογραφία.....	103
	Ξερόγλωσση	107
	Παράρτημα Α: Ερωτηματολόγια	112
	Π.Α.1. Ερωτηματολόγιο Έρευνας	112

Π.Α.2. Ερωτηματολόγιο MBI (Maslach et al., 1996).....	118
Π.Α.3. Ερωτηματολόγιο Αίσθησης Οικονομικής Δυσκολίας (Barrera et al., 2001).....	119
Παράρτημα Β: Έλεγχοι Συσχέτισης.....	120
Π.Β1. Έλεγχοι Συσχέτισης Ερευνητικού Ερωτήματος: Συσχέτιση Δημογραφικών με Επαγγελματική Εξουθένωση	120
Π.Β.2. Έλεγχοι Συσχέτισης Ερευνητικού Ερωτήματος 4: Συσχέτιση Δημογραφικών με Αίσθηση Οικονομικής Δυσκολίας.....	125
Π.Β.3. Έλεγχοι Συσχέτισης Ερευνητικού Ερωτήματος 5: Συσχέτιση Αίσθησης Οικονομικής Δυσκολίας με Επαγγελματική Εξουθένωση	128

Κατάλογος Εικόνων & Γραφημάτων

Γράφημα 1: Δημογραφικά και εργασιακά χαρακτηριστικά δείγματος (N=302)	51
Γράφημα 2: Βασικά στατιστικά υποκλιμάκων επαγγελματικής εξουθένωσης ανά επίπεδο εξουθένωσης.....	57
Γράφημα 3: Μέσοι όροι υποκλιμάκων επαγγελματικής εξουθένωσης ανά φύλο	58
Γράφημα 4: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου αποπροσωποποίησης ανά φύλο.....	59
Γράφημα 5: Μέσοι όροι υποκλιμάκων επαγγελματικής εξουθένωσης ανά οικογενειακή κατάσταση	61
Γράφημα 6: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου συναισθηματικής εξάντλησης ανά οικογενειακή κατάσταση.....	61
Γράφημα 7: Μέσοι όροι υποκλιμάκων επαγγελματικής εξουθένωσης ανά ημέρες απουσίας από την εργασία	64
Γράφημα 8: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου συναισθηματικής εξάντλησης ανά ομάδα ημερών απουσίας.....	65
Γράφημα 9: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου προσωπικής επίτευξης ανά ομάδα ημερών απουσίας.....	65
Γράφημα 10: Συχνότητες και ποσοστά περικοπών/αναπροσαρμογών δαπανών.....	71
Γράφημα 11: Συχνότητες και ποσοστά πλήθους περικοπών/αναπροσαρμογών δαπανών	71
Γράφημα 12: Βασικά στατιστικά επιπέδων της κλίμακας αίσθησης οικονομικής δυσκολίας	73
Γράφημα 13: Μέσοι όροι υποκλιμάκων αίσθησης οικονομικής δυσκολίας ανά ηλικία.....	75
Γράφημα 14: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου οικονομικών περικοπών / αναπροσαρμογών ανά ηλικιακή ομάδα.....	76
Γράφημα 15: Μέσοι όροι υποκλιμάκων αίσθησης οικονομικής δυσκολίας ανά υπηρεσιακή κατάσταση	77
Γράφημα 16: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου οικονομικής πίεσης ανά υπηρεσιακή κατάσταση.....	78
Γράφημα 17: Μέσοι όροι υποκλιμάκων αίσθησης οικονομικής δυσκολίας ανά τίτλο σπουδών	80
Γράφημα 18: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου δυσκολίας κάλυψης βασικών αναγκών ανά τίτλο σπουδών	80
Γράφημα 19: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου οικονομικών περικοπών / αναπροσαρμογών ανά τίτλο σπουδών.....	81
Γράφημα 20: Μέσοι όροι υποκλιμάκων αίσθησης οικονομικής δυσκολίας ανά οικογενειακή κατάσταση	85

Γράφημα 21: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου οικονομικής πίεσης ανά οικογενειακή κατάσταση	85
Γράφημα 22: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου δυσκολίας εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων ανά οικογενειακή κατάσταση	86
Γράφημα 23: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου δυσκολίας κάλυψης βασικών αναγκών ανά οικογενειακή κατάσταση	86
Γράφημα 24: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου οικονομικών περικοπών / αναπροσαρμογών ανά οικογενειακή κατάσταση	87
Γράφημα 25: Μέσοι όροι υποκλιμάκων αίσθησης οικονομικής δυσκολίας ανά αριθμό παιδιών	90
Γράφημα 26: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου οικονομικής πίεσης ανά πλήθος παιδιών	90
Γράφημα 27: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου δυσκολίας εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων ανά πλήθος παιδιών	91
Γράφημα 28: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου οικονομικών περικοπών / αναπροσαρμογών ανά πλήθος παιδιών	91
Γράφημα 29: Μέσοι όροι υποκλιμάκων αίσθησης οικονομικής δυσκολίας ανά ημέρες απουσίας από την εργασία	94
Γράφημα 30: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου δυσκολίας εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων ανά ομάδα ημερών απουσίας	94

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 1: Δημογραφικά χαρακτηριστικά δείγματος (N=302).....	48
Πίνακας 2: Εργασιακά χαρακτηριστικά δείγματος (N=302)	49
Πίνακας 3: Επίπεδα επαγγελματικής εξουθένωσης και όρια ανά υποκλίμακα	52
Πίνακας 4: Απαντήσεις δηλώσεων συναισθηματικής εξάντλησης.....	52
Πίνακας 5: Επαγγελματική εξουθένωση λόγω συναισθηματικής εξάντλησης.....	53
Πίνακας 6: Απαντήσεις δηλώσεων προσωπικής επίτευξης	54
Πίνακας 7: Επαγγελματική εξουθένωση λόγω προσωπικής επίτευξης	55
Πίνακας 8: Απαντήσεις δηλώσεων αποπροσωποποίησης	55
Πίνακας 9: Επαγγελματική εξουθένωση λόγω αποπροσωποποίησης.....	56
Πίνακας 10: Βασικά στατιστικά υποκλιμάκων επαγγελματικής εξουθένωσης ανά επίπεδο εξουθένωσης.....	56
Πίνακας 11: Αποτελέσματα ελέγχου Mann-Whitney U - Φύλο * Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης	58
Πίνακας 12: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Οικογενειακή κατάσταση * Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης.....	60
Πίνακας 13: Αποτελέσματα post hoc ελέγχου Mann – Whitney U σύγκρισης ζευγών οικογενειακών καταστάσεων * Υποκλίμακα συναισθηματικής εξάντλησης	60
Πίνακας 14: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Ημέρες απουσίας από την εργασία * Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης.....	63
Πίνακας 15: Αποτελέσματα post hoc ελέγχου Mann – Whitney U σύγκρισης ζευγών ημερών απουσίας από την εργασία * Υποκλίμακες συναισθηματικής εξάντλησης και προσωπικής επίτευξης	64
Πίνακας 16: Επίπεδα αίσθησης οικονομικής δυσκολίας	66
Πίνακας 17: Απαντήσεις δηλώσεων οικονομικής πίεσης	66
Πίνακας 18: Απαντήσεις δηλώσεων δυσκολίας ανταπόκρισης στις οικονομικές υποχρεώσεις	67
Πίνακας 19: Απαντήσεις δηλώσεων έλλειψης πόρων για την κάλυψη των βασικών αναγκών	68
Πίνακας 20: Απαντήσεις δηλώσεων περικοπών/αναπροσαρμογών δαπανών	69
Πίνακας 21: Συχνότητες και ποσοστά απαντήσεων στις δηλώσεις περικοπών / αναπροσαρμογών δαπανών	70
Πίνακας 22: Στατιστικά των σκορ για τις υποκλίμακες της αίσθησης οικονομικής δυσκολίας	72

Πίνακας 23: Βασικά στατιστικά επιπέδων της κλίμακας αίσθησης οικονομικής δυσκολίας..	72
Πίνακας 24: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Ηλικία * Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας	74
Πίνακας 25: Αποτελέσματα post hoc ελέγχου Mann – Whitney U σύγκρισης ζευγών ηλικιακών ομάδων * Υποκλίμακα οικονομικών περικοπών / αναπροσαρμογών.....	75
Πίνακας 26: Αποτελέσματα ελέγχου Mann-Whitney U – Υπηρεσιακή κατάσταση * Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας.....	77
Πίνακας 27: Αποτελέσματα ελέγχου Mann-Whitney U – Τίτλος σπουδών * Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας	79
Πίνακας 28: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Οικογενειακή κατάσταση * Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας.....	83
Πίνακας 29: Αποτελέσματα post hoc ελέγχου Mann – Whitney U σύγκρισης ζευγών οικογενειακής κατάστασης * Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας	84
Πίνακας 30: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Αριθμός παιδιών * Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας	88
Πίνακας 31: Αποτελέσματα post hoc ελέγχου Mann – Whitney U σύγκρισης ζευγών αριθμού παιδιών * Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας	89
Πίνακας 32: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Ημέρες απουσίας από την εργασία * Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας.....	93
Πίνακας 33: Αποτελέσματα post hoc ελέγχου Mann – Whitney U σύγκρισης ζευγών ημερών απουσίας από την εργασία * Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας	93
Πίνακας 34: Έλεγχος γραμμικής συσχέτισης Spearman των υποκλιμάκων αίσθησης οικονομικής δυσκολίας με τις υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης.....	96
Πίνακας 35: Στατιστικά κατάταξης ελέγχου Kruskal – Wallis H – Ηλικία * Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης	120
Πίνακας 36: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Ηλικία * Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης	120
Πίνακας 37: Στατιστικά κατάταξης ελέγχου Kruskal – Wallis H – Έτη υπηρεσίας * Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης.....	121
Πίνακας 38: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Έτη υπηρεσίας * Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης	121
Πίνακας 39: Στατιστικά κατάταξης ελέγχου Kruskal – Wallis H – Υπηρεσιακή κατάσταση * Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης.....	122
Πίνακας 40: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Υπηρεσιακή κατάσταση * Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης.....	122
Πίνακας 41: Στατιστικά κατάταξης ελέγχου Kruskal – Wallis H – Μονάδα εργασίας * Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης.....	122

Πίνακας 42: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Μονάδα εργασίας * Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης	123
Πίνακας 43: Στατιστικά κατάταξης ελέγχου Kruskal – Wallis H – Τίτλος σπουδών * Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης.....	123
Πίνακας 44: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Τίτλος σπουδών * Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης	123
Πίνακας 45: Στατιστικά κατάταξης ελέγχου Kruskal – Wallis H – Αριθμός παιδιών * Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης.....	124
Πίνακας 46: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Αριθμός παιδιών * Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης	124
Πίνακας 47: Στατιστικά κατάταξης ελέγχου Kruskal – Wallis H – Φύλο * Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας	125
Πίνακας 48: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Φύλο * Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας	125
Πίνακας 49: Στατιστικά κατάταξης ελέγχου Kruskal – Wallis H – Έτη υπηρεσίας * Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας.....	126
Πίνακας 50: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Έτη υπηρεσίας * Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας	126
Πίνακας 51: Στατιστικά κατάταξης ελέγχου Kruskal – Wallis H – Μονάδα εργασίας * Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας.....	127
Πίνακας 52: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Μονάδα εργασίας * Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας	127
Πίνακας 53: Αποτελέσματα ελέγχου συσχέτισης Spearman – Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας * Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης	128

Συντομογραφίες & Ακρωνύμια

ΓΕΛ	Γενικό Λύκειο
ΕΠΑΛ	Επαγγελματικό Λύκειο
SPSS	Statistical Package for the Social Sciences
ETUCE	European Trade Union Committee for Education
OECD	Organization for Economic Co-operation and Development

Εισαγωγή

Η επαγγελματική εξουθένωση των εκπαιδευτικών έχει απασχολήσει την έρευνα και τη βιβλιογραφία τα τελευταία χρόνια καθώς δίνεται ιδιαίτερη σημασία στο αίσθημα εξουθένωσης που βιώνουν οι εργαζόμενοι (Sharma & Cooper, 2017). Η έννοια αρχικά προσεγγίζεται από τον ψυχολόγο Freudenberger το 1974 και αναφέρεται στην απώλεια διάθεσης του εργαζομένου για την εργασία ενώ συνδέεται με δυσμενείς επιπτώσεις στο άτομο και στον οργανισμό. Τα υψηλά επίπεδα επαγγελματικού άγχους και η έλλειψη επαγγελματικής ικανοποίησης αποτελούν απόρροια της επαγγελματικής εξουθένωσης η οποία εμφανίζεται με χαρακτηριστικά την συναισθηματική εξάντληση, τον κυνισμό, την αποπροσωποποίηση και τη μειωμένη προσωπική επίτευξη (Maslach et al., 2001). Παράλληλα οι συχνές αλλαγές στη δομή και το περιεχόμενο της εκπαίδευσης σε συνδυασμό με τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στη χώρα μας επιδεινώνουν τους παράγοντες της επαγγελματικής εξουθένωσης.

Παρόλο που η κοινή γνώμη θεωρεί το επάγγελμα του εκπαιδευτικού αρκετά προνομιούχο, αυτό κατατάσσεται στην κορυφή των πιο στρεσογόνων επαγγελμάτων παγκοσμίως. Ο εκπαιδευτικός καλείται να αντιμετωπίσει και να διαχειριστεί τις απαιτήσεις που απορρέουν από το σύνθετο και πολυδιάστατο ρόλο του, που δεν περιορίζεται πλέον στην απλή μετάδοση της γνώσης αλλά αλληλεπιδρά με τις κοινωνικές, οικονομικές, τεχνολογικές και παιδαγωγικές εξελίξεις μέσα σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον (Maslach, 1982). Στο πλαίσιο αυτό αυξάνονται οι προσδοκίες τόσο από το επαγγελματικό περιβάλλον όσο και από τον ίδιο σχετικά με την αποτελεσματικότητα άσκησης του παιδαγωγικού του έργου, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε ένταση του επαγγελματικού άγχους και συνεπώς στο αίσθημα της επαγγελματικής εξουθένωσης. Παράλληλα οι εκπαιδευτικοί όπως και ολόκληρη η ελληνική κοινωνία βιώνουν τις επιπτώσεις της χειρότερης οικονομικής κρίσης μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, τα συμπτώματα της οποίας επηρεάζουν τη ζωή τη δική τους, της οικογένειάς τους αλλά και των συναδέλφων και των μαθητών τους. Ο κοινωνικός και οικογενειακός χώρος δε λειτουργεί αποτρεπτικά ή καταπραΰντικά, αντιθέτως, η υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου των εργαζομένων επιδεινώνει και επιταχύνει κάποιες φορές την εμφάνιση των πιθανών αιτιών επαγγελματικής εξουθένωσης.

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι η διερεύνηση της ύπαρξης ή μη του συνδρόμου επαγγελματικής εξουθένωσης στους εκπαιδευτικούς δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης του νομού Ηλείας. Γίνεται προσπάθεια ανίχνευσης και καταγραφής του αν οι εκπαιδευτικοί βιώνουν το

σύνδρομο της επαγγελματικής εξουθένωσης (burnout) και σε ποιο βαθμό. Επίσης, επιχειρείται να συσχετιστούν τα συλλεγόμενα δεδομένα με τα δημογραφικά, εργασιακά και ατομικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων εκπαιδευτικών. Τέλος, επιχειρείται να διερευνηθεί κατά πόσο οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης επηρεάζουν το αίσθημα της επαγγελματικής εξουθένωσης των εκπαιδευτικών οι οποίοι βιώνουν συνεχείς αλλαγές στο ελλαδικό και στο παγκόσμιο γίγνεσθαι.

Στο πρώτο μέρος της εργασίας, καταγράφεται το θεωρητικό πλαίσιο, όπου στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται εννοιολογική αποσαφήνιση της επαγγελματικής εξουθένωσης, παρουσιάζονται τόσο τα αίτια εκδήλωσής της όσο και τα συμπτώματά της, ενώ μελετώνται τρόποι αντιμετώπισής της. Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζονται τα βασικότερα θεωρητικά μοντέλα της επαγγελματικής εξουθένωσης, όπως: το μοντέλο της Maslach, το μοντέλο του Cherniss, κ.ά. Στη συνέχεια, στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στην επίδραση της οικονομικής κρίσης που μαστίζει τα τελευταία χρόνια τη χώρα μας και τη σχέση που έχει με την επαγγελματική εξουθένωση των εκπαιδευτικών, ενώ στο τέταρτο κεφάλαιο της εργασίας πραγματοποιείται βιβλιογραφική ανασκόπηση συναφών ερευνών.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας γίνεται αναφορά στο αντικείμενο και τη μεθοδολογία της έρευνας. Παρουσιάζονται ο σκοπός και οι στόχοι της έρευνας, τα ερευνητικά ερωτήματα, η ερευνητική διαδικασία, το δείγμα της έρευνας, τα εργαλεία συλλογής δεδομένων (ερωτηματολόγιο), η διαδικασία συλλογής δεδομένων, ενώ εξετάζεται η αξιοπιστία και η εγκυρότητα τόσο του ερωτηματολογίου όσο και της όλης έρευνας (Κεφάλαιο 5).

Στο τρίτο μέρος της εργασίας παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας, γίνεται ανάλυση των δεδομένων των δημογραφικών και εργασιακών χαρακτηριστικών, της επαγγελματικής εξουθένωσης που βιώνουν οι εκπαιδευτικοί, καθώς και του βαθμού οικονομικής δυσκολίας που αισθάνονται οι εκπαιδευτικοί (Κεφάλαιο 6). Επίσης, παρουσιάζονται οι σημαντικότερες συσχετίσεις μεταξύ των δημογραφικών χαρακτηριστικών των συμμετεχόντων εκπαιδευτικών με την επαγγελματική εξουθένωση και την αίσθηση οικονομικής δυσκολίας.

Στο τέταρτο και τελευταίο μέρος της εργασίας παρουσιάζονται τα βασικότερα συμπεράσματα της έρευνας. Επιπρόσθετα, γίνεται σχολιασμός και σύγκριση των αποτελεσμάτων της έρευνας με τα ευρήματα που εντοπίστηκαν κατά τη βιβλιογραφική ανασκόπηση όπου έγινε μελέτη παρόμοιων ερευνών (Κεφάλαιο 7).

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

1. Η Επαγγελματική Εξουθένωση των Εκπαιδευτικών

1.1. Εννοιολογική Αποσαφήνιση της Επαγγελματικής Εξουθένωσης

Η επαγγελματική εξουθένωση, που αποτελεί την απόδοση στα ελληνικά του αγγλικού όρου burnout, αποτελεί ένα παγκόσμιο και πολυδιάστατο φαινόμενο. Πράγματι, τις τελευταίες δεκαετίες προβάλλεται ως ένα βασικό προς συζήτηση και διερεύνηση ζήτημα, το οποίο αφορά ποικίλους επαγγελματικούς τομείς.

Ο Freudenberger χρησιμοποίησε πρώτος τον όρο της «επαγγελματικής εξουθένωσης» (burnout) το 1974, για την περιγραφή μιας σταδιακής συναισθηματικής κόπωσης, έλλειψης κινήτρων αλλά και μειωμένης δέσμευσης μεταξύ επαγγελματιών ψυχικής υγείας. Ο ίδιος δανείστηκε τον όρο της εξουθένωσης από τις καταστροφικές επιπτώσεις της χρόνιας χρήσης ναρκωτικών ουσιών. Προσέγγισε την επαγγελματική εξουθένωση ως *«μία κατάσταση κόπωσης και εξάντλησης που προκαλείται από την αφοσίωση σε μία αιτία, ένα τρόπο ζωής ή μία σχέση που αποτυχαίνει να αποδώσει μία αναμενόμενη επιβράβευση»* (Freudenberger & Richelson, 1980).

Ο πιο διαδεδομένος και αποδεκτός όρος του συνδρόμου της επαγγελματικής εξουθένωσης συνδέεται, ωστόσο, με την καθηγήτρια κοινωνικής ψυχολογίας, Christine Maslach. Η επαγγελματική εξουθένωση περιγράφεται από την Maslach ως ένα σύνδρομο σωματικής και ψυχικής εξάντλησης, στα πλαίσια του οποίου ο εργαζόμενος απομακρύνεται από τα θετικά συναισθήματα και το ενδιαφέρον του απέναντι στους ανθρώπους, δεν ικανοποιείται από την εργασία του και την απόδοσή του σε αυτή, με αποτέλεσμα την ανάπτυξη αρνητικής εικόνας για τον εαυτό του (Maslach, 1982).

Η επαγγελματική εξουθένωση περιγράφεται ως ένα ψυχολογικό σύνδρομο το οποίο εκδηλώνεται ως συνέπεια της έκθεσης σε χρόνιους στρεσογόνους παράγοντες στην εργασία. Οι τρεις βασικές διαστάσεις αυτού του συνδρόμου είναι: (α) η συναισθηματική εξάντληση, (β) η αποπροσωποποίηση (ή κυνισμός) και (γ) το αίσθημα έλλειψης προσωπικής ολοκλήρωσης (ή αίσθημα ανεπάρκειας) (Maslach, Schaufeli, & Leiter, 2001).

Παρατηρείται ότι η επαγγελματική εξουθένωση δεν εμφανίζεται κατά της έναρξη της εργασίας, αλλά όταν η ενέργεια, η συμμετοχή και η αποτελεσματικότητα των εργαζομένων

μετατρέπονται σε εξάντληση, κυνισμό και αναποτελεσματικότητα, οπότε και η εξουθένωση διευρύνεται (Maslach & Leiter, 1997).

Από την άλλη, σύμφωνα με τους Brewer & Clippard (2002), οι παράγοντες που θεωρούνται σχετικοί με το σύνδρομο της επαγγελματικής εξουθένωσης μπορούν να ομαδοποιηθούν στις εξής τρεις κατηγορίες: (α) περιβαλλοντικοί και οργανωτικοί, (β) ατομικοί και (γ) δημογραφικοί παράγοντες.

Η Pines (1993, όπ. αναφ. στο Pines & Keinan, 2005) από την πλευρά της, ορίζει την επαγγελματική εξουθένωση ως την αδυναμία εύρεσης νοήματος στην εργασία. Η Pines υποστηρίζει ότι η επαγγελματική εξουθένωση σχετίζεται με την προσωπική ανάγκη κάθε ατόμου να δώσει μέσω της εργασίας του ουσιαστικό νόημα στη ζωή του και η μη εκπλήρωση αυτής της ανάγκης οδηγεί σε αυξημένο κίνδυνο εμφάνισης συμπτωμάτων επαγγελματικής εξουθένωσης.

Τέλος, ένας από τους πιο πρόσφατους ορισμούς, που φαίνεται να είναι αρκετά περιεκτικός, είναι αυτός των Schaufeli και Greenglass (2001), οι οποίοι όρισαν την επαγγελματική εξουθένωση ως μια κατάσταση σωματικής, ψυχικής και νοητικής εξάντλησης που είναι αποτέλεσμα μακροχρόνιας έκθεσης του ατόμου σε ιδιαίτερα απαιτητικές επαγγελματικές καταστάσεις.

1.2. Το Επαγγελματικό Άγχος των Εκπαιδευτικών

Το επαγγελματικό άγχος ουσιαστικά αποτελεί προάγγελο της επαγγελματικής εξουθένωσης, ενώ συνδέεται στενά με αυτήν, γι' αυτό και είναι χρήσιμο να μελετήσουμε μερικά στοιχεία σχετικά με αυτό. Σύμφωνα με τον Κάντα (1995), ως εργασιακό άγχος ορίζονται όλες οι στρεσογόνες καταστάσεις που έχουν σχέση με την εργασία του ατόμου που εμφανίζει το άγχος, ενώ σύμφωνα με τον Λαΐνα (2007) τα αίτια για το εργασιακό άγχος μπορεί να αναζητηθούν τόσο στις σχέσεις ανάμεσα στην προσωπική και επαγγελματική ζωή των εργαζομένων όσο και στις σχέσεις τους στον χώρο της εργασίας τους, καθώς και στη θέση που καταλαμβάνουν οι εργαζόμενοι στην εργασία τους.

Ο όρος επαγγελματικό άγχος εκπαιδευτικών εισήχθη στην έρευνα από τους Κυριακού και Sutcliffe (1977) και δηλώνει ένα σύνολο δυσάρεστων και αρνητικών συναισθημάτων (π.χ. θυμός, στενοχώρια, κατάθλιψη) που ενδέχεται να βιώνει ο εκπαιδευτικός εξαιτίας διαφόρων

πτυχών του επαγγέλματός του, το οποίο πλέον αισθάνεται ως απειλή απέναντι στην αυτοεκτίμηση και την ευτυχία του (Kyriacou, 2001; Maslach & Jackson, 1981).

Παράγοντες που οδηγούν στο άγχος και την εξουθένωση συχνά σχετίζονται με τα χαρακτηριστικά του εκπαιδευτικού, τα υψηλά προσόντα, τις πιέσεις για την επίτευξη των στόχων (Grant, 2007), καθώς επίσης και με την αξιολόγηση των εκπαιδευτικών (Sorenson, 2007). Ωστόσο, αυτοί δεν είναι οι μόνοι παράγοντες που συμβάλλουν στην επαγγελματική εξουθένωση των εκπαιδευτικών. Ο Geving (2007) αναφέρει ότι η κακή συμπεριφορά των μαθητών αποτελεί βασικό παράγοντα του άγχους που αισθάνονται οι εκπαιδευτικοί. Άλλες μελέτες που διερεύνησαν το άγχος των εκπαιδευτικών διαπίστωσαν ότι αυτό οφείλεται στην έλλειψη διοικητικής υποστήριξης (Blase, Blase & Du, 2008), καθώς και στις υπερβολικές απαιτήσεις που υπάρχουν από τους νέους εκπαιδευτικούς, οι οποίοι δεν έχουν αποκτήσει ακόμα εκπαιδευτική εμπειρία (Brown, 2005). Η διδασκαλία είναι μια πολύ αγχωτική σταδιοδρομία και οι εκπαιδευτικοί που αναλαμβάνουν το έργο αυτό καλούνται να εργαστούν με έναν ανησυχητικό ρυθμό (Ingersoll & Smith, 2003).

1.3. Επαγγελματική Εξουθένωση και Εκπαιδευτικοί

Σήμερα, το επάγγελμα του εκπαιδευτικού θεωρείται ότι βρίσκεται στην ανώτερη βαθμίδα για την ανάπτυξη του φαινομένου της επαγγελματικής εξουθένωσης (Schaufeli, Leiter & Maslach, 2009). Οι σημαντικότεροι παράγοντες που θεωρούνται ως αίτια ανάπτυξης επαγγελματικής εξουθένωσης στους εκπαιδευτικούς είναι οι δυσκολίες που συναντούν κατά τη διδασκαλία, οι απρεπείς συμπεριφορές των μαθητών τους (Pepe & Addimando, 2013), η μη ύπαρξη φιλικού και συναδελφικού περιβάλλοντος, η έλλειψη συνεργασίας με τους γονείς, η αντιμετώπιση διαφορετικών προσωπικοτήτων μαθητών μέσα στην τάξη και τέλος η πίεση χρόνου που υπάρχει για την ολοκλήρωση της ύλης (Genoud, Brodard & Reicherts, 2009).

Η εμφάνιση του συνδρόμου της επαγγελματικής εξουθένωσης στους εκπαιδευτικούς, όπως και στην περίπτωση άλλων εργαζομένων, αποτελεί για τους περισσότερους ερευνητές ένα από τα επακόλουθα του εργασιακού άγχους (Chang, 2009; Kokkinos, 2007; Kyriacou, 2001). Οι αιτίες, οι συνέπειες και οι στρατηγικές αντιμετώπισης της επαγγελματικής εξουθένωσης των εκπαιδευτικών συχνά εξετάζονται μαζί με τις αντίστοιχες του εργασιακού άγχους, αφού σε μεγάλο ποσοστό είναι κοινές (Antonioni, Polychroni, & Vlachakis, 2006; Chang, 2009; McIntyre, 1983).

Επιπρόσθετα, οι Steinhardt, Smith-Jaggars, Faulk, & Gloria (2011) θεωρούν ότι η επαγγελματική εξουθένωση των εκπαιδευτικών είναι απάντηση σε μια ανυπόφορη εργασιακή κατάσταση, την οποία σκιαγραφούν ως παρατεταμένη έκθεση σε αγχογόνους εργασιακούς, συναισθηματικούς και διαπροσωπικούς παράγοντες, που σε συνδυασμό με μειωμένες ευκαιρίες για ανάρρωση απολήγει στο να αποδεσμεύονται από την εργασία τους εκπαιδευτικοί που μέχρι πρότινος υπήρξαν αφοσιωμένοι και δεσμευμένοι.

Ο Farber (1984) υποστηρίζει ότι η επαγγελματική εξουθένωση των εκπαιδευτικών συνιστά περισσότερο ένα κοινωνικό πρόβλημα παρά μια μεμονωμένη αντίδραση σε μια εργασιακή κατάσταση, υπό την έννοια ότι αντανακλά μια βαθύτερη έλλειψη συλλογικού στόχου και μια αίσθηση μοναξιάς.

Ο Friedman (2000) αποφαινεται ότι η ρίζα της επαγγελματικής εξουθένωσης των εκπαιδευτικών είναι ένα χάσμα ιδεαλισμού και πραγματικότητας. Τα άτομα εισέρχονται στο επάγγελμα με υψηλά επίπεδα ευσυνειδησίας και αφοσίωσης, ενώ συχνά διατηρούν απόλυτες και μη ρεαλιστικές αντιλήψεις για το τι σημαίνει καλός εκπαιδευτικός. Όταν αντιλαμβάνονται την απόκλιση ανάμεσα στην ιδεαλιστικές επαγγελματικές προσδοκίες και στην αντικειμενική επαγγελματική αποτελεσματικότητά τους, τότε βιώνουν συναισθήματα αναξιότητας, απογοήτευσης και εξάντλησης τα οποία οδηγούν, αρκετά συχνά, στην επαγγελματική εξουθένωση. Το πρόβλημα καθίσταται σχεδόν υπαρξιακό και ανοίγονται έτσι δυο δρόμοι: α) ο δρόμος της προσαρμογής και της συνέχειας και β) ο δρόμος της εγκατάλειψης του επαγγέλματος.

1.4. Παράγοντες – Αίτια Εκδήλωσης της Επαγγελματικής Εξουθένωσης στους Εκπαιδευτικούς

Όπως και σε άλλα ανθρωπιστικά επαγγέλματα, έτσι και στο επάγγελμα του εκπαιδευτικού, η επαγγελματική εξουθένωση προκύπτει από στρεσογόνες καταστάσεις με τις οποίες έρχονται καθημερινά αντιμέτωποι οι εκπαιδευτικοί στον εργασιακό τους χώρο. Ως πηγές άγχους και κατ' επέκταση εξουθένωσης για τους εκπαιδευτικούς έχουν προσδιοριστεί οι εργασιακές συνθήκες, η γραφειοκρατία, η πίεση της διεύθυνσης του σχολείου, ο φόρτος εργασίας, η καθημερινή επαφή με μαθητές και γονείς, η απειθαρχία των μαθητών, οι υπερπληθείς τάξεις, οι δυσλειτουργικές σχέσεις με συναδέλφους, η έλλειψη επικοινωνίας, οι χαμηλές αποδοχές, η μη επαγγελματική ανάπτυξη, η κοινωνική αμφισβήτηση, κ.ά. (Fernet et all, 2008; Kyriakou, 1987).

Σύμφωνα με την Chang (2009) η επαγγελματική εξουθένωση των εκπαιδευτικών αποδίδεται στους εξής παράγοντες:

Ατομικοί παράγοντες: Στους ατομικούς παράγοντες ανήκουν τα δημογραφικά χαρακτηριστικά όπως είναι η οικογενειακή κατάσταση, το φύλο, η ηλικία, κ.ά. Στην κατηγορία αυτή μπορεί κανείς να κατατάξει ακόμα, την αυτοεκτίμηση, τον τρόπο αντίδρασης σε διάφορες αρνητικές καταστάσεις, την προσωπικότητα, κ.ά. (Chang, 2009).

Πιο συγκεκριμένα, οι προσδοκίες, οι επιθυμίες και οι ανάγκες που έχει το άτομο από την εργασία του αλλά και από τον ίδιο του τον εαυτό, δεν ανταποκρίνονται στα αποτελέσματα που προκύπτουν, με συνέπεια να το οδηγούν σε συναισθήματα απογοήτευσης και ματαίωσης (Firth-Cozens & Payne, 1999).

Οργανωτικοί παράγοντες: Η επαγγελματική εξουθένωση των εκπαιδευτικών συσχετίζεται σε σημαντικό βαθμό με τις συνεχείς μεταρρυθμίσεις που πραγματοποιούνται στον εκπαιδευτικό χώρο (Zembylas & Barker, 2007), οι οποίες αλλαγές προκαλούν έντονο άγχος εξαιτίας του συνήθως μικρού χρόνου προσαρμογής στις μεταρρυθμίσεις (Day & Leitch, 2001).

Σύμφωνα με την Lewandowski (2003), οι οργανωτικοί παράγοντες είναι αυτοί που ευθύνονται για την απογοήτευση των εργαζομένων, ενώ μεμονωμένα χαρακτηριστικά, όπως η ηλικία ή το φύλο, δε φαίνεται να τους επηρεάζουν. Η σύγκρουση και η ασάφεια των ρόλων μεταξύ των εργαζομένων, η ανεπαρκής επικοινωνία και η σύγκρουση αξιών είναι ορισμένοι από αυτούς τους παράγοντες (Lewandowski, 1998; Bakker & Schaufeli, 2000).

Παράγοντες αλληλεπίδρασης: Στους παράγοντες αλληλεπίδρασης συγκαταλέγονται η αλληλεπίδραση εκπαιδευτικού – μαθητών, οι αντιλήψεις των εκπαιδευτικών τόσο για τον τρόπο διοίκησης όσο και τη στήριξη που πρέπει να υπάρχει από τους συναδέλφους και τον διευθυντή, η επαγγελματική ικανοποίηση, κ.ά. (Chang, 2009).

1.5. Συμπτώματα και Επιπτώσεις της Επαγγελματικής Εξουθένωσης

Το σύνδρομο της επαγγελματικής εξουθένωσης παρουσιάζεται με μια σειρά από συμπτώματα στον εργαζόμενο, τα οποία σε μεγάλο βαθμό είναι παρόμοια με εκείνα του άγχους. Τα συμπτώματα αυτά κατηγοριοποιούνται στις ακόλουθες ομάδες: α) σωματικά, β) γνωστικά, γ) συμπεριφορικά και δ) συναισθηματικά – ψυχολογικά (Maslach at al, 2001; Κάντας, 1995; Αναγνωστόπουλος & Παπαδάτου, 1997).

Σωματικά συμπτώματα: Ως σωματικά συμπτώματα επαγγελματικής εξουθένωσης αναφέρονται οι συχνοί πονοκέφαλοι, οι ναυτίες, οι ζαλάδες, οι αϋπνίες, τα διάφορα τικ, αλλά και οι μυϊκοί πόνοι στη μέση ή στον αυχένα. Επίσης, παρατηρούνται περιπτώσεις όπου σε μερικά άτομα προκαλείται μούδιασμα στα άκρα, εφίδρωση, ταχυπαλμία, ξηροστομία, διαταραχές ύπνου, ξαφνική απώλεια ή απόκτηση βάρους. Σε ακραίες περιπτώσεις είναι δυνατόν να προκληθούν και πιο σοβαρές και μόνιμες βλάβες, όπως στεφανιαία νόσος, υπέρταση και υψηλά επίπεδα χοληστερόλης (Κάντας, 1995; Αναγνωστόπουλος & Παπαδάτου, 1997).

Γνωστικά συμπτώματα: Ως γνωστικά συμπτώματα θεωρούνται η αδυναμία συγκέντρωσης και λήψης αποφάσεων, η σύγχυση και η διαρκής ανησυχία. Επιπρόσθετα, πολύ συχνά τα άτομα που διακατέχονται από επαγγελματική εξουθένωση, κάνουν λάθη στον επαγγελματικό τους χώρο εκδηλώνοντας μειωμένη ενσυναίσθηση και στερεότυπες αντιλήψεις (Κάντας, 1995; Αναγνωστόπουλος & Παπαδάτου, 1997).

Συμπεριφορικά συμπτώματα: Σαν συμπτώματα συμπεριφοράς ατόμων που εμφανίζουν σύνδρομο επαγγελματικής εξουθένωσης αναφέρονται από τη μια πλευρά η παθητικότητα, η απομόνωση και η αναβλητικότητα που έχουν ως αποτέλεσμα πολλές φορές την αδυναμία εκπλήρωσης των εργασιακών καθηκόντων και από την άλλη η επιθετικότητα και η υπερευαίσθησία που μπορούν να εκφραστούν με κλάμα χωρίς λόγο, κακές σχέσεις με συναδέλφους και μαθητές (Κάντας, 1995; Αναγνωστόπουλος & Παπαδάτου, 1997).

Συναισθηματικά-ψυχολογικά συμπτώματα: Ένας εργαζόμενος που παρουσιάζει συναισθηματικο-ψυχολογικά συμπτώματα επαγγελματικής εξουθένωσης είναι συνήθως ευσυγκίνητος και μελαγχολικός. Παρουσιάζει υψηλά επίπεδα άγχους, υποφέρει από κατάθλιψη και είναι ιδιαίτερα ευερέθιστος και υπερευαίσθητος στις διαπροσωπικές του σχέσεις. Επιπλέον, ένας τέτοιος άνθρωπος παρουσιάζει χαμηλή αυτοεκτίμηση και έχει αρνητική εικόνα για τον εαυτό του. Ο φόβος, ο διαρκής εκνευρισμός, η κυκλοθυμία, η αδυναμία συγκέντρωσης είναι συχνά συμπτώματα σε ανθρώπους που υποφέρουν από σύνδρομο επαγγελματικής εξουθένωσης (Bakker & Schaufeli, 2000; Steinhardt et al., 2011). Αξίζει να σημειωθεί ότι τα συναισθηματικά-ψυχολογικά συμπτώματα είναι πολύ συνηθισμένα στους εκπαιδευτικούς και ειδικά σε θέματα διαχείρισης τάξης εμφανίζονται πολύ έντονα (Clunies - Ross, Little & Kienhuis, 2008).

Η επίδραση της επαγγελματικής εξουθένωσης έχει αρνητικές συνέπειες στους ίδιους τους εκπαιδευτικούς, στους μαθητές και στο εκπαιδευτικό σύστημα, μειώνοντας την ποιότητα της

εκπαιδευτικής διαδικασίας, αλλά και την ποιότητα ζωής των εκπαιδευτικών (Hughes, 2001; Maslach & Leiter, 1997).

Επιπρόσθετα, οι επιπτώσεις της επαγγελματικής εξουθένωσης δεν αφορούν μόνο το ίδιο το άτομο, αλλά γίνονται αντιληπτές και στις διαπροσωπικές του σχέσεις. Τα υψηλά επίπεδα άγχους που βιώνει ο εκπαιδευτικός επηρεάζουν την επικοινωνία του με τους συναδέλφους του και με τους μαθητές του, δημιουργώντας έτσι προσωπικές συγκρούσεις, οι οποίες τον αποσπών από τα εργασιακά του καθήκοντα (Pines & Malsach, 1978).

Ωστόσο η οικογένεια και το κοινωνικό περιβάλλον του εργαζομένου αντιμετωπίζουν τις επιπτώσεις της επαγγελματικής εξουθένωσης. Με το να μεταφέρει ο εργαζόμενος τα προβλήματα της επαγγελματικής του ζωής στην προσωπική, πολλαπλασιάζονται οι συγκρούσεις στις σχέσεις του, μειώνεται η κοινωνικότητα του, αποσύρεται από τους στενούς του ανθρώπους, ενώ αναπτύσσει όλο και περισσότερο κινικές τάσεις και μεταφέρει τις ευθύνες του σε άλλους (Griffith, Steptoe & Cropley, 1999; Χαραλάμπους, 2012).

Οι επιπτώσεις της επαγγελματικής εξουθένωσης παρατηρούνται και στον εργασιακό χώρο των εκπαιδευτικών, καθώς το εργασιακό άγχος επιδρά αρνητικά στην απόδοση και στην αποτελεσματικότητα του ατόμου. Οι εκπαιδευτικοί συχνά αυξάνουν τις ημέρες απουσίας τους από την εργασία και ειδικά αυτές των αναρρωτικών αδειών για την αντιμετώπιση του άγχους και της προκύπτουσας κακής υγείας τους.

Σε συνέχεια των παραπάνω, οι αρνητικές επιπτώσεις της επαγγελματικής εξουθένωσης έχουν και κοινωνικές προεκτάσεις, καθώς η ψυχική υγεία των εκπαιδευτικών επιδρά άμεσα στην εκπαιδευτική διαδικασία. Ο εκπαιδευτικός δεν είναι αποτελεσματικός στην τάξη, όταν χαρακτηρίζεται από χαμηλό ηθικό και αυτοεκτίμηση, αυξημένη απογοήτευση και αποσπάται από τους μαθητές του (Shukla & Trivedi, 2008).

1.6. Πρόληψη και Τρόποι Αντιμετώπισης της Επαγγελματικής Εξουθένωσης των Εκπαιδευτικών

Ο καλύτερος τρόπος αντιμετώπισης του προβλήματος της επαγγελματικής εξουθένωσης, όπως άλλωστε και σε κάθε πρόβλημα, είναι η πρόληψή του. Για την αποφυγή εμφάνισης του συνδρόμου πρέπει να εξαλειφθεί πριν την γέννησή του (Hogan & McKnight, 2007). Ο βασικός τρόπος πρόληψης του συγκεκριμένου φαινομένου, ο οποίος εφαρμόζεται σε χώρες του εξωτερικού, όχι όμως τόσο στη χώρα μας, είναι η ενημέρωση. Όταν οι εργαζόμενοι

γνωρίζουν τον τρόπο έναρξης και ανάπτυξης του συγκεκριμένου συνδρόμου, μπορούν να αξιολογήσουν πιθανά συμπτώματα και να τα καταπολεμήσουν εν τη γενέσει τους με τη βοήθεια του αρμόδιου ειδικού. Όσο αφορά στους εκπαιδευτικούς, προϋπόθεση για την άμεση ανάταξη της κατάστασης αποτελεί η πλήρης ενημέρωση για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του συνδρόμου, καθώς και για τους τρόπους αντιμετώπισης των αγχογόνων καταστάσεων και των συμπτωμάτων τους κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσης τους (Παππά, 2006).

Στο επόμενο στάδιο, όταν δηλαδή το σύνδρομο εκδηλωθεί σύμφωνα με τους Maslach & Leiter (1997) το πρώτο βήμα αντιμετώπισης της προβληματικής κατάστασης είναι αρχικά η παραδοχή από το ίδιο το άτομο που την υφίσταται και εν συνεχεία η προσπάθεια κατανόησης του προβλήματος και η ανάγκη αναζήτησης βοήθειας. Για την αντιμετώπιση αυτής της κατάστασης είναι απαραίτητο να γίνουν μια σειρά παρεμβάσεων, οι οποίες κατατάσσονται σε δύο κατηγορίες: α) σε ατομικές παρεμβάσεις που αφορούν πράξεις και συμπεριφορές που θα αναπτύξει το ίδιο το άτομο (π.χ. καλύτερη διαχείριση του χρόνου, ανάπτυξη και ενίσχυση της επικοινωνίας, μεγαλύτερη έκφραση των συναισθημάτων, σωματική άσκηση, υγιεινή διατροφή, στήριξη από το άμεσο οικογενειακό και επαγγελματικό περιβάλλον) και β) σε οργανωτικές παρεμβάσεις, που αφορούν το καλύτερο επίπεδο οργάνωσης και λειτουργίας του χώρου εργασίας (κατάλληλες συνθήκες στο περιβάλλον της σχολικής μονάδας, δημοκρατικό στυλ διοίκησης, διευθυντής με ενσυναίσθηση, δημιουργία θετικού κλίματος, διεξαγωγή ενδοσχολικών σεμιναρίων με τη βοήθεια ειδικών, συνεργασία των εκπαιδευτικών με τους συντονιστές εκπαιδευτικού έργου) (Καφέτσιος κ.ά., 2006).

2. Θεωρητικά Μοντέλα Επαγγελματικής Εξουθένωσης

Στις ενότητες που ακολουθούν παρουσιάζονται τα κυριότερα σημεία των σημαντικότερων μοντέλων ερμηνείας της επαγγελματικής εξουθένωσης. Ειδικότερα μελετώνται: α) το μοντέλο των τριών διαστάσεων της Maslach, το ερωτηματολόγιο της οποίας χρησιμοποιήθηκε για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας, β) το μοντέλο των Edelwich και Brodsky, γ) το μοντέλο του Cherniss, και δ) το μοντέλο της Pines.

2.1. Το μοντέλο της Maslach

Στην προσπάθειά τους οι μελετητές να προσεγγίσουν την έννοια της επαγγελματικής εξουθένωσης, εκτός των εννοιολογικών ορισμών, πρότειναν και σχετικά μοντέλα. Αρκετοί ερευνητές (π.χ. Δαβράζος, 2006; Κόκκινος και Δαβάζογλου, 2006; Θεοφίλου, 2010; Στάγια και Ιορδανίδης, 2014; van Horn et al., 1999; Lau et al., 2005) προτείνουν το μοντέλο της Maslach ως το σημαντικότερο για τη μελέτη της επαγγελματικής εξουθένωσης.

Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό, η επαγγελματική εξουθένωση διέπεται από τρεις διαστάσεις:

α) Τη συναισθηματική εξάντληση, η οποία αναφέρεται στην υπερένταση, στη μείωση της ενέργειας και της διάθεσης του ατόμου για εργασία, καθώς και στην έλλειψη προθυμίας εκ μέρους του εκπαιδευτικού να πάει στην εργασία του.

β) Την αποπροσωποποίηση, η οποία εκδηλώνεται με την ψυχική απομάκρυνση των εκπαιδευτικών τόσο από τους μαθητές όσο και από τους γονείς και την αντικατάσταση των πρότερων στενών και θετικών σχέσεων με αυτούς με επιθετικές και απρόσωπες, που χαρακτηρίζονται από κυνισμό και απάθεια. Υιοθετούνται σταδιακά από τον εκπαιδευτικό αδιάφορα ή αρνητικά συναισθήματα για τους μαθητές του, τους οποίους ενδέχεται να αντιμετωπίζει ακόμα και υποτιμητικά.

γ) Την προσωπική επίτευξη, η οποία αναφέρεται στην αίσθηση επάρκειας, αποδοτικότητας και επαγγελματικής απόδοσης. Στο συγκεκριμένο στάδιο οι εκπαιδευτικοί θεωρούν πως δεν έχουν τις απαραίτητες γνώσεις, ικανότητες και δεξιότητες να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του επαγγέλματός τους, με αποτέλεσμα να έχουν μειωμένη παραγωγικότητα και αποδοτικότητα. Επίσης, θεωρούν ότι δεν είναι σε θέση να εκπληρώσουν τις προσδοκίες που είχαν όταν επέλεξαν αυτό το επάγγελμα, όπως να προσφέρουν ουσιαστική βοήθεια στους μαθητές και να αναπτύξουν τις γνώσεις και τις δεξιότητές τους (Maslach, 1993).

2.2. Το μοντέλο των Edelwich και Brodsky

Βασική αρχή του μοντέλου των Edelwich & Brodsky (1980) είναι ότι η καθημερινή πραγματικότητα ματαιώνει τις αρχικές ιδεαλιστικές προσδοκίες του ατόμου. Οι Edelwich & Brodsky περιέγραψαν μια σειρά από τέσσερα διαδοχικά στάδια που ακολουθεί ο εργαζόμενος από την αρχή της επαγγελματικής του πορείας: α) στάδιο ενθουσιασμού, β) στάδιο αμφιβολίας και αδράνειας, γ) στάδιο απογοήτευσης και ματαίωσης και δ) στάδιο απάθειας.

Στο στάδιο του ενθουσιασμού, το άτομο διακατέχεται από υπερβολική ενέργεια και πολλές φορές από μη ρεαλιστικές προσδοκίες. Όταν όμως ο εργαζόμενος διαπιστώνει ότι το παραγωγικό του έργο δεν αντιπροσωπεύει τις προσδοκίες του και απογοητεύεται, περνάει στο στάδιο της αμφιβολίας και της αδράνειας.

Στο στάδιο της απογοήτευσης και της ματαίωσης ο εργαζόμενος αδυνατεί να ολοκληρωθεί μέσα από την εργασία του και η μόνη κοινή αντίδραση στην ματαίωση είναι να την εσωτερικεύσει, επιφορτίζοντάς τον με άγχος. Στο τελευταίο στάδιο, ο εργαζόμενος χαρακτηρίζεται από απάθεια, αποφεύγοντας οποιαδήποτε ευθύνη απέναντι στους άλλους και επενδύει ελάχιστη ενέργεια στα καθήκοντα της εργασίας του, αγνοώντας τις ανάγκες των αποδεκτών των υπηρεσιών του. Ουσιαστικά παραμένει στην εργασία του καθαρά για βιοποριστικούς λόγους (Μεταλληνού, 2000; Παπαδάτου & Αναγνωστόπουλος, 1999).

2.3. Το μοντέλο του Cherniss

Σύμφωνα με τον Cherniss (1980) η επαγγελματική εξουθένωση αποτελεί περισσότερο μία «διαδικασία», παρά ένα μεμονωμένο «συμβάν», ενώ ακολουθεί τις εξής τρεις φάσεις:

A) Φάση «εργασιακού στρες»: Πρόκειται για μία διατάραξη ανάμεσα στους απαιτούμενους και τους διαθέσιμους πόρους. Το εργασιακό στρες είναι το αποτέλεσμα της διατάραξης αυτής στο εξωτερικό και εσωτερικό περιβάλλον του εργαζόμενου, η οποία δημιουργείται όταν οι διαθέσιμοι πόροι δεν επαρκούν για να ικανοποιήσουν με κατάλληλο τρόπο τους προσωπικούς στόχους και τα αιτήματα που προέρχονται από το εργασιακό περιβάλλον.

B) Φάση «εξάντλησης»: Πρόκειται για την συγκινησιακή ανταπόκριση στην προηγούμενη διατάραξη της ισορροπίας, η οποία εκδηλώνεται με τη μορφή συναισθηματικής εξάντλησης, στρες, κόπωσης, ανίας, έλλειψης ενδιαφέροντος και απάθειας. Ο εργασιακός χώρος αποτελεί για τον εργαζόμενο πηγή εξάντλησης, ενώ η προσοχή του στρέφεται περισσότερο σε γραφειοκρατικές πλευρές παρά σε κλινικές παραμέτρους. Ο εργαζόμενος βρίσκεται σε μία

κατάσταση συνεχούς έντασης, που αν δεν καταφέρει να τη διαχειριστεί σωστά, ενδέχεται να οδηγήσει σε απογοήτευση και παραίτηση.

Γ) Φάση «αμυντικής κατάληξης»: Πρόκειται για το στάδιο όπου πραγματοποιούνται αλλαγές στη στάση και τη συμπεριφορά του εργαζόμενου, ο οποίος σταδιακά από-επενδύει συναισθηματικά την εργασία του ενώ εκδηλώνεται κυνισμός και απάθεια για τους άλλους.

2.4. Το μοντέλο των Pines και Aronson

Οι Pines και Aronson, στο μοντέλο που διαμόρφωσαν, υποστηρίζουν ότι η επαγγελματική εξουθένωση αξιολογείται με μία μόνο κλίμακα, η οποία αντιστοιχεί κυρίως στη συναισθηματική εξάντληση του μοντέλου που πρότεινε η Maslach (Δαβράζος, 2006). Το μοντέλο των Pines και Aronson περιγράφει την επαγγελματική εξουθένωση ως μια κατάσταση χρόνιας σωματικής, πνευματικής και συναισθηματικής εξάντλησης, ως αποτέλεσμα της έκθεσης του ατόμου για μεγάλο χρονικό διάστημα σε συναισθηματικά δύσκολες συνθήκες. Εκδηλώνεται με σωματική κούραση, αισθήματα απελπισίας και αδυναμίας, συναισθηματική απογοήτευση και ανάπτυξη χαμηλής αυτοεκτίμησης και αρνητικών συναισθημάτων απέναντι στη δουλειά, αλλά και στους ανθρώπους γενικότερα. Η συγκεκριμένη θεωρητική προσέγγιση αποδίδει καθοριστικό ρόλο στο εργασιακό περιβάλλον, μέσα από το οποίο το άτομο προσπαθεί να αυτοεκπληρωθεί. Επίσης, το συγκεκριμένο μοντέλο θεωρεί ότι τα ιδιαίτερα «αφοσιωμένα» στην εργασία τους άτομα έχουν περισσότερες πιθανότητες να εμφανίσουν συμπτώματα επαγγελματικής εξουθένωσης (Pines & Aronson, 1983; Pines & Keinan, 2005).

2.5. Συνολική Θεώρηση των Μοντέλων Επαγγελματικής Εξουθένωσης

Η συνολική θεώρηση των υπαρχόντων μοντέλων επαγγελματικής εξουθένωσης οδήγησε τον Friedman (1996) στο συμπέρασμα ότι η διαδικασία εμφάνισης του συνδρόμου ακολουθεί τρεις φάσεις. Η πρώτη, η φάση του έντονου στρες όπως τη χαρακτήρισε, αφορά στην έκθεση του ατόμου στις πιεστικές απαιτήσεις του εργασιακού του περιβάλλοντος και στην αδυναμία του να ανταπεξέλθει σε αυτές. Η δεύτερη, η φάση των αγχογόνων εμπειριών, χαρακτηρίζεται από μια σειρά αρνητικών εμπειριών, όπως σωματική και ψυχική εξάντληση, ανησυχία, άγχος, θυμό, αίσθηση μειωμένης ικανότητας και χαμηλής αυτοεκτίμησης. Η τρίτη φάση, τέλος, αφορά στην ένταση των αντιδράσεων του ατόμου απέναντι στις αγχογόνες εμπειρίες και

περιλαμβάνει την απάθεια, την συναισθηματική παραίτηση, τον κυνισμό και την έλλειψη ενδιαφέροντος τόσο προς την εργασία, όσο και προς τους συναδέλφους και τους μαθητές (Friedman, 1996; 2000).

3. Η Επίδραση της Οικονομικής Κρίσης στην Επαγγελματική Εξουθένωση των Εκπαιδευτικών

Τα τελευταία χρόνια η χώρα μας πλήττεται από μια μεγάλη οικονομική και χρηματοπιστωτική κρίση, τα αποτελέσματα της οποίας είναι ιδιαίτερα εμφανή. Αυτή η οικονομική συγκυρία έχει επιφέρει αρνητικές συνέπειες στην προσωπική και οικονομική ζωή με συνεχόμενες μειώσεις των εισοδημάτων, μεγάλες αλλαγές στις εργασιακές σχέσεις, ανεργία, ελαστικά ωράρια εργασίας, μη δυνατότητα εκπλήρωσης των οικονομικών υποχρεώσεων εκ μέρους των πολιτών. Ο τομέας της εκπαίδευσης υπέστη και συνεχίζει να υφίσταται βαρύτερες επιπτώσεις από την οικονομική κρίση, καθώς οι εκπαιδευτικές αλλαγές στις δομές και το εργασιακό καθεστώς των εκπαιδευτικών είναι αλλεπάλληλες και αιφνιδιαστικές. Οι εκπαιδευτικοί βιώνουν μία άνευ προηγουμένου ανασφάλεια, λόγω των συνεχών μεταβαλλόμενων εργασιακών συνθηκών, η οποία συμβάλει στην αύξηση των αρνητικών συναισθημάτων απέναντι στην εργασία τους. Επιπρόσθετα παρατηρείται ανασφάλεια για το μέλλον τους που πιθανώς να συνδέεται με τα συμπτώματα της επαγγελματικής εξουθένωσης (Στάγια 2014; Γαλάνης, 2016).

Ο Σουλιώτης (2011) αναφέρει ότι όλες οι συνέπειες της κρίσης που προαναφέραμε αποτελούν σημαντικό κίνδυνο για μεγάλη αύξηση του αριθμού των ατόμων που υποφέρουν από αγχώδεις διαταραχές και συνεχίζοντας, σημειώνει, ότι σύμφωνα με προειδοποίηση από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας η οικονομική κρίση αυξάνει τον αριθμό των αυτοκτονιών παγκόσμια αλλά και στη χώρα μας, σε ανέργους και στα χαμηλά κοινωνικοοικονομικά στρώματα.

Οι Στάγια και Ιορδανίδης (2014) εκπόνησαν μια ενδιαφέρουσα μελέτη για τις επιπτώσεις των οικονομικών και νομοθετικών μεταρρυθμίσεων των προηγούμενων ετών στο εργασιακό άγχος και στην επαγγελματική εξουθένωση των εκπαιδευτικών. Χαρακτηριστικά αναφέρουν ότι τα ληφθέντα μέτρα, όπως οι μειώσεις μισθών και επιδομάτων με τον ν. 4024/2011, η αύξηση της φορολογίας, η μείωση των παροχών υγείας και η αύξηση του κόστους διαβίωσης μείωσαν το βαθμό ευημερίας και το βιοτικό επίπεδο των πολιτών, με άμεσο αντίκτυπο στη σωματική, συναισθηματική και ψυχική τους υγεία.

Σύμφωνα με συγκριτικές μελέτες, η εκπαίδευση αποτελεί τον τομέα που υπέστη τις βαρύτερες συνέπειες της οικονομικής κρίσης στη χώρα μας αλλά και μεταξύ άλλων ομοιοπαθών ευρωπαϊκών χωρών (Ο.Ε.Κ.Δ., 2013α), καθώς οι αλλαγές στις εκπαιδευτικές

δομές και οι ανατροπές που σημειώθηκαν στο εργασιακό καθεστώς των εκπαιδευτικών υπήρξαν - και εξακολουθούν να είναι - ραγδαίες και αιφνιδιαστικές.

Σύμφωνα με έρευνα της Ευρωπαϊκής Συνδικαλιστικής Επιτροπής για την Εκπαίδευση για τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης στον τομέα της εκπαίδευσης, από το 2008 έως το 2012 (E.T.U.C.E., 2013), οι κρατικές δαπάνες για στην παιδεία περικόπηκαν κατά 20% και οι Έλληνες εκπαιδευτικοί υπέστησαν τις μεγαλύτερες περικοπές αποδοχών από όλους τους δημοσίους υπαλλήλους στην Ελλάδα αλλά και στην Ευρώπη, καθώς αυτές έφτασαν σε ποσοστό 40%. Επιπλέον, συγχωνεύτηκαν και καταργήθηκαν 1.933 και 1.053 σχολικές μονάδες αντίστοιχα και οι προσλήψεις των εκπαιδευτικών μειώθηκαν κατά 88%.

Επιπροσθέτως, η πρωτοβάθμια αλλά και η δευτεροβάθμια εκπαίδευση στελεχώνονται όλο και περισσότερο με αναπληρωτές και ωρομίσθιους εκπαιδευτικούς. Αυτή η μερίδα των εκπαιδευτικών αναγκάζεται να μετακινείται πολλές φορές ανάμεσα σε τέσσερα σχολεία για συμπλήρωση του ωραρίου τους, τα οποία βρίσκονται σε μεγάλη απόσταση το ένα από το άλλο και πολλά χιλιόμετρα μακριά από τη μόνιμη κατοικία τους και την οικογένειά τους (Kalyva, 2013).

Η μεγάλη μείωση των κρατικών δαπανών για την παιδεία τα τελευταία χρόνια είχε σοβαρές συνέπειες στην εκπαίδευση, όπως την κατάργηση πάνω από 2000 σχολικών μονάδων, την αύξηση του ωραρίου των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τη μείωση του αριθμού των μόνιμων εκπαιδευτικών, τους μηδενικούς διορισμούς, τη μεγέθυνση τμημάτων και φυσικά περικοπές στους μισθούς των εκπαιδευτικών που φτάνουν ακόμη και το 40% (Κοτσιφάκης, 2014).

Επίσης, μια σειρά από μέτρα που συνδέονται έμμεσα με την οικονομική κρίση, όπως ελαχιστοποίηση μεταθέσεων και αποσπάσεων, αυστηροποίηση πειθαρχικού κώδικα δημοσίων υπαλλήλων, πιθανόν να συμβάλλουν στην εμφάνιση του συνδρόμου επαγγελματικής εξουθένωσης στους Έλληνες εκπαιδευτικούς. Από όλα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω γίνεται αντιληπτό πως η οικονομική δυσπραγία, οξύνοντας την επαγγελματική ένταση, αποτελεί γενεσιουργό αίτιο της επαγγελματικής εξουθένωσης των εκπαιδευτικών.

4. Ανασκόπηση Βιβλιογραφίας

Το φαινόμενο της επαγγελματικής εξουθένωσης των εκπαιδευτικών έχει μελετηθεί σε μεγάλο βαθμό στο διεθνή χώρο και στην Ελλάδα. Συνεπώς, θα περιοριστούμε σε έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί την τελευταία δεκαετία κατά την οποία η οικονομική κρίση έχει εγκατασταθεί για τα καλά στη χώρα μας γενικότερα και ειδικότερα στο χώρο της εκπαίδευσης.

4.1. Έρευνες για την επαγγελματική εξουθένωση εκπαιδευτικών στην Ελλάδα

Από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση και τη μελέτη της βιβλιογραφίας θα αναφερθούν ενδεικτικά μερικές πρόσφατες έρευνες για την επαγγελματική εξουθένωση των εκπαιδευτικών που έχουν πραγματοποιηθεί τα τελευταία χρόνια στη χώρα μας.

Ειδικότερα, ο Βασιλόπουλος (2012) διερεύνησε τη σχέση ανάμεσα στην επαγγελματική εξουθένωση και το κοινωνικό άγχος σε 427 εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, 54 πολυθέσιων δημοτικών σχολείων αστικών περιοχών από διάφορους νομούς της Ελλάδας. Η έρευνα διεξήχθη το 2009 με το ερωτηματολόγιο MBI-ES. Από τα ευρήματα προέκυψε χαμηλό επίπεδο επαγγελματικής εξουθένωσης. Επίσης, δεν παρατηρήθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές αναφορικά με το φύλο και τις τρεις διαστάσεις της επαγγελματικής εξουθένωσης. Κατεγράφη όμως στατιστικά σημαντική διαφορά ως προς την οικογενειακή κατάσταση, με τους έγγαμους να αναφέρουν μεγαλύτερο επίπεδο προσωπικής επίτευξης και χαμηλότερο επίπεδο αποπροσωποποίησης από τους αγάμους. Αναφορικά με τα χρόνια υπηρεσίας, σημειώθηκε σημαντική διαφορά στο αίσθημα προσωπικής επίτευξης, με τους εκπαιδευτικούς με προϋπηρεσία κάτω από 16 έτη να αναφέρουν χαμηλότερο επίπεδο προσωπικής επίτευξης από τους εκπαιδευτικούς με περισσότερα έτη υπηρεσίας.

Η έρευνα της Δανηλίδου (2013) πραγματοποιήθηκε σε 320 εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης από 49 δημοτικά σχολεία από διαφορετικά μέρη της Ελλάδας. Σκοπός της έρευνας ήταν η διερεύνηση της επαγγελματικής τους εξουθένωσης, κάνοντας χρήση τριών ερωτηματολογίων και εξετάζοντας τα θεωρητικά μοντέλα, της Maslach, της Pines και Aronson και της Κοπεγγάγης. Από τα αποτελέσματα της έρευνας διαπιστώθηκαν χαμηλά επίπεδα επαγγελματικής εξουθένωσης με απαντήσεις σε μια κλίμακα από το 1 έως το 7. Πιο συγκεκριμένα, διαπιστώθηκαν χαμηλά επίπεδα συναισθηματικής εξάντλησης (2,64), πολύ

χαμηλά επίπεδα αποπροσωποποίησης (1,58) και υψηλά επίπεδα προσωπικής επίτευξης (5,74). Ως προς το φύλο των εκπαιδευτικών κατεγράφησαν διαφορές, με τις γυναίκες να βιώνουν μεγαλύτερο επίπεδο συναισθηματικής εξάντλησης από τους άνδρες.

Η ερευνητική προσπάθεια των Στάγια και Ιορδανίδη (2014) έλαβε χώρα κατά το σχολικό έτος 2013-2014 με σκοπό να διερευνήσει τις αιτίες και τα επίπεδα του επαγγελματικού άγχους, της επαγγελματικής εξουθένωσης και της οικονομικής δυσκολίας σε δείγμα 93 εκπαιδευτικών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης της Δυτικής Θεσσαλονίκης. Για την αξιολόγηση του επιπέδου επαγγελματικής εξουθένωσης των εκπαιδευτικών χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο MBI-ES. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας το επίπεδο επαγγελματικής εξουθένωσης ήταν χαμηλό. Πιο συγκεκριμένα, α) ως προς την συναισθηματική εξάντληση χαμηλό επίπεδο ανέφερε το 62,4% των ερωτηθέντων, β) ως προς την αποπροσωποποίηση, το 65,5% σημείωσε χαμηλό επίπεδο και γ) ως προς τη μειωμένη προσωπική επίτευξη, το 52,6% κατέγραψε υψηλό επίπεδο.

Επιπρόσθετα, μια πρόσφατη έρευνα που αξίζει να αναφερθεί είναι της Μπαντούνα (2018), στην οποία έγινε διερεύνηση και καταγραφή του επιπέδου επαγγελματικής εξουθένωσης διευθυντών σχολικών μονάδων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης του νομού Ηλείας, ενώ γίνεται επίσης αναφορά στην επίδραση της οικονομικής κρίσης και στο βαθμό που αυτή επηρεάζει το επίπεδο της επαγγελματικής τους εξουθένωσης. Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 66 διευθυντές σχολικών μονάδων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης του νομού Ηλείας, όλων των τύπων σχολείων. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, η επαγγελματική εξουθένωση αποτελεί πραγματικότητα για τους διευθυντές σχολικών μονάδων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης Ηλείας, την οποία βιώνουν σε διαφορετικά επίπεδα, με την πλειονότητα τους να αναγνωρίζουν τις αρχικές ενδείξεις επαγγελματικής εξουθένωσης και να αντιλαμβάνονται την εκδήλωσή της, γενικά, σε χαμηλό επίπεδο. Αναφορικά με την υποκλίμακα της συναισθηματικής εξάντλησης το επίπεδο εξουθένωσης στην πλειονότητα των διευθυντών του δείγματος (59,1%) είναι χαμηλό. Σχετικά με τα προσωπικά επιτεύγματα, η πλειονότητα των διευθυντών (60,6%) του δείγματος σημείωσε χαμηλό επίπεδο επαγγελματικής εξουθένωσης. Τέλος ως προς τη διάσταση της αποπροσωποποίησης των διευθυντών του δείγματος η μεγάλη πλειονότητα (81,8%) βιώνει χαμηλό επίπεδο αποπροσωποποίησης. Συνοψίζοντας, το μεγαλύτερο ποσοστό εξουθενωμένων Διευθυντών του δείγματος καταγράφηκε στη διάσταση της συναισθηματικής εξάντλησης, ακολουθεί η διάσταση των προσωπικών επιτευγμάτων και τέλος η αποπροσωποποίηση. Ως προς τη διάσταση των προσωπικών επιτευγμάτων,

διαπιστώθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά μόνο στη μεταβλητή: «περιοχή έδρας σχολικής μονάδας», με τους διευθυντές των περιφερειακών σχολικών μονάδων, οι οποίες βρίσκονται σε αγροτικές – ημιαστικές περιοχές να σημειώνουν μεγαλύτερη βαθμολογία στα προσωπικά επιτεύγματα και κατά συνέπεια χαμηλότερη επαγγελματική εξουθένωση από τους διευθυντές που διευθύνουν κεντρικά σχολεία σε αστικές περιοχές. Επιπλέον, αναφορικά με τη διάσταση της αποπροσωποποίησης διαπιστώθηκε στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση με τον αριθμό των τμημάτων της σχολικής μονάδας, με τους διευθυντές, οι οποίοι διευθύνουν σχολικές μονάδες με περισσότερα τμήματα, να εκδηλώνουν αυξημένο επίπεδο αποπροσωποποίησης. Τέλος, η οικονομική κρίση επηρεάζει την ψυχολογική κατάσταση των Διευθυντών της έρευνας κάτω του μετρίου (40,62%).

Κλείνοντας τη βιβλιογραφική ανασκόπηση ερευνών που έχουν πραγματοποιηθεί στον ελλαδικό χώρο, σημαντική είναι και η έρευνα του Ιωάννου (2018), ο οποίος διερεύνησε τη συχνότητα εμφάνισης μιας σειράς συμπτωμάτων επαγγελματικής εξουθένωσης, όπως τα βιώνουν οι διευθυντές/ντριες Γυμνασίων και Λυκείων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης του νομού Αιτωλοακαρνανίας στον εργασιακό τους χώρο. Στη συγκεκριμένη έρευνα για τη συλλογή των δεδομένων που αφορούν την επαγγελματική εξουθένωση υιοθετήθηκε το ερωτηματολόγιο της εργασιακής εξουθένωσης για εκπαιδευτικούς των Maslach, Jackson & Leiter (1996), γνωστό ως Maslach Burnout Inventory (MBI-ES). Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν αρχικά 78 διευθυντές και διευθύντριες δημοσίων σχολείων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης του νομού Αιτωλοακαρνανίας. Τα αποτελέσματα της έρευνας αναδεικνύουν ότι το σύνδρομο της επαγγελματικής εξουθένωσης είναι μεν υπαρκτό, όμως η επαγγελματική εξουθένωση των ερωτηθέντων κυμαίνεται σε χαμηλά επίπεδα. Από την έρευνα αναδείχθηκε η στατιστική συνάφεια της επαγγελματικής εξουθένωσης με την ανεξάρτητη μεταβλητή της προϋπηρεσίας σε θέση ευθύνης, καθώς έγινε σαφές ότι οι έμπειροι διευθυντές διαχειρίζονται αποτελεσματικότερα τους παράγοντες εκείνους στους οποίους οφείλεται η επαγγελματική εξουθένωση και, συνεπώς, εμφανίζουν με μικρότερη συχνότητα συμπτώματα, στάσεις και συμπεριφορές ενδεικτικές του συνδρόμου. Επιπρόσθετα, ποσοστό ερωτηθέντων κάτω του μετρίου (43,93%) αναγνώρισε ότι η οικονομική κρίση επιδρά στην ψυχολογική κατάσταση των συμμετεχόντων στην έρευνα. Σε σχέση με τις επιμέρους διαστάσεις της επαγγελματικής εξουθένωσης διαπιστώθηκε και στατιστικά ότι η επαγγελματική εξουθένωση (από τη συναισθηματική εξάντληση και τα προσωπικά επιτεύγματα) είναι ευθέως ανάλογη της ψυχολογικής επιβάρυνσης από την οικονομική κρίση.

4.2. Παράγοντες Επαγγελματικής Εξουθένωσης Εκπαιδευτικών

Οι Πατσάλης και Παπουτσάκη (2010), σχετικά με τους παράγοντες που συντελούν στην εξουθένωση των εκπαιδευτικών, ανέφεραν κυρίως παράγοντες που αφορούν το διδακτικό πρόγραμμα και την ύλη των μαθημάτων. Σε σημαντικό όμως βαθμό αναφέρονται επίσης παράγοντες που αφορούν την στάση των ανωτέρων τους και την έλλειψη επικοινωνίας με τους συναδέλφους τους.

Ο Βασιλόπουλος (2012) υποστηρίζει ότι το έντονο άγχος συνιστά αιτία εμφάνισης του συνδρόμου επαγγελματικής εξουθένωσης και το συσχετίζει στενά με την καθημερινή συναναστροφή με μαθητές, γονείς και συναδέλφους.

Από την έρευνα της Χαραλάμπους (2012), προέκυψε πως ο εργασιακός φόρτος και η πίεση χρόνου, η αναγνώριση του επαγγέλματος, οι εργασιακές και κοινωνικές σχέσεις, η οργάνωση και διοίκηση και η συμπεριφορά των μαθητών συσχετίζονται με την επαγγελματική εξουθένωση των εκπαιδευτικών.

Οι Antoniou, Ploumpi & Ntalla (2013) μελέτησαν το επαγγελματικό άγχος και την επαγγελματική εξουθένωση στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση εστιάζοντας στον ρόλο των στρατηγικών αντιμετώπισης. Η έρευνα κατέδειξε ως παράγοντες που συνδέθηκαν με την επαγγελματική εξουθένωση τόσο τις εργασιακές συνθήκες όσο και την έλλειψη υποστήριξης από την πολιτεία.

Στην έρευνα των Στάγια και Ιορδανίδη (2014), ως κύριοι παράγοντες επαγγελματικής εξουθένωσης εμφανίστηκαν: α) η έλλειψη υποστήριξης από τους συναδέλφους, β) η συμπεριφορά των μαθητών, γ) τα προβλήματα στη μαθησιακή διαδικασία, δ) ο φόρτος εργασίας αλλά και ε) οι οικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι εκπαιδευτικοί την περίοδο της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα.

Τη σχέση ανάμεσα στην επαγγελματική εξουθένωση των εκπαιδευτικών και τις συναισθηματικές και συμπεριφορικές δυσκολίες των μαθητών μελέτησε στην έρευνά της η Lo (2014). Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας, οι παράγοντες που εντείνουν το άγχος των εν λόγω εκπαιδευτικών και τους οδηγούν σε επαγγελματική εξουθένωση είναι η απουσία υποστήριξης και το πλήθος των πιεστικών ευθυνών.

Επιπρόσθετα, σαφή σχέση με την εμφάνιση συναισθηματικής εξάντλησης και αποπροσωποποίησης τόσο με το στρεσογόνο εργασιακό περιβάλλον όσο και με στοιχεία της προσωπικότητας του εκπαιδευτικού, διαπίστωσαν οι Κάμτσιος και Λώλης (2016).

Τέλος, οι Σπυρομήτρος και Ιορδανίδης (2017) διερεύνησαν τις πηγές άγχους και επαγγελματικής εξουθένωσης των εκπαιδευτικών. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνάς τους, οι εκπαιδευτικοί εμφάνιζαν υψηλό βαθμό άγχους σε θέματα που αφορούν την έλλειψη υποστήριξης. Επιπρόσθετα, διαπιστώνεται συσχέτιση του εργασιακού άγχους με τους παράγοντες της επαγγελματικής εξουθένωσης. Πιο συγκεκριμένα, η συναισθηματική εξάντληση συσχετίζεται κυρίως με θέματα που αφορούν τις σχέσεις με τους μαθητές, ενώ η αποπροσωποποίηση με θέματα που αφορούν την συμπεριφορά των μαθητών αλλά και την έλλειψη υποστήριξης από τη διοίκηση.

4.3. Τρόποι Αντιμετώπισης της Επαγγελματικής Εξουθένωσης Εκπαιδευτικών

Η θετική συμβολή της υποστήριξης από τους συναδέλφους αναδείχθηκε από την έρευνα των Kinman, Wray & Strange (2011), οι οποίοι, μεταξύ άλλων, μελέτησαν το βαθμό που η κοινωνική υποστήριξη στην εργασία μετριάζει το αίσθημα συναισθηματικής κόπωσης. Οι ερευνητές παρατήρησαν ότι οι εκπαιδευτικοί που ανέφεραν υψηλότερα επίπεδα κοινωνικής υποστήριξης στο χώρο εργασίας, τόσο από τους ανωτέρους τους, όσο και από τους συναδέλφους τους, ανέφεραν μικρότερο βαθμό συναισθηματικής εξάντλησης, αποπροσωποποίησης και μεγαλύτερο βαθμό προσωπικής ολοκλήρωσης και ικανοποίησης.

Από την έρευνα των Antoniou et al. (2013), αναφορικά με τους τρόπους αντιμετώπισης του άγχους και κατ' επέκταση της επαγγελματικής εξουθένωσης των εκπαιδευτικών, προέκυψε ότι αποτελεσματικότερες είναι οι ορθολογικές μέθοδοι, σε αντίθεση με τις αποφευκτικές που συνδέθηκαν με περισσότερο άγχος και εξουθένωση.

Επίσης, από την έρευνα της Μπάμπαλου (2015), ως συμπέρασμα προκύπτει η επιτακτική ανάγκη σχεδίασης προγραμμάτων παρέμβασης, με στόχο την ελάφρυνση των εκπαιδευτικών από την οικονομική επιβάρυνση που υφίστανται και τις αρνητικές οικονομικές προσδοκίες.

Τέλος, από την έρευνα των Väisänen και των συνεργατών της (2017), προκύπτει πως η ποιότητα της αλληλεπίδρασης με τους συναδέλφους τους και τους αρχαιότερους εκπαιδευτικούς που συναναστράφηκαν στα σχολεία, τους βοηθά σε μεγάλο βαθμό στην αποφυγή εμφάνισης του συνδρόμου της επαγγελματικής εξουθένωσης.

4.4. Συσχέτιση Δημογραφικών και Εργασιακών Χαρακτηριστικών με την Επαγγελματική Εξουθένωση των Εκπαιδευτικών

Σχετικά με την σύνδεση της επαγγελματικής εξουθένωσης και των δημογραφικών χαρακτηριστικών υπάρχουν πολλές μελέτες, ελληνικές και διεθνείς, τα συμπεράσματα των οποίων ποικίλουν.

Από την έρευνα της Χαραλάμπους (2012), ως προς τα δημογραφικά στοιχεία προέκυψε πως οι μεγαλύτεροι σε ηλικία εκπαιδευτικοί και όσοι έχουν περισσότερα χρόνια υπηρεσίας εμφανίζουν χαμηλότερα επίπεδα επαγγελματικής εξουθένωσης.

Σε έρευνά τους οι Antonίου et al. (2013), διερευνούν το επίπεδο εργασιακού άγχους και επαγγελματικής εξουθένωσης 388 εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που εργάζονται σε δημόσια σχολεία της Ελλάδας. Οι ερευνητές κατέληξαν στο συμπέρασμα πως το εργασιακό άγχος και η επαγγελματική εξουθένωση επηρεάζονται από το φύλο, τη διδακτική εμπειρία και τη βαθμίδα απασχόλησης. Πιο συγκεκριμένα, οι γυναίκες παρουσιάζουν υψηλά επίπεδα εργασιακού άγχους και χαμηλά επίπεδα προσωπικής επίτευξης, οι εκπαιδευτικοί με 11-15 χρόνια διδακτικής υπηρεσίας εμφανίζουν άγχος και συναισθηματική εξάντληση, ενώ περισσότερο εργασιακό άγχος βιώνουν οι εκπαιδευτικοί της Πρωτοβάθμιας σε σύγκριση με τους εκπαιδευτικούς της Δευτεροβάθμιας.

Σύμφωνα με τους Στάγια και Ιορδανίδη (2014), η ηλικιακή και επαγγελματική ωρίμανση, η οποία προέρχεται από την εμπειρία, λειτουργεί αντιστρόφως ανάλογα έναντι της επαγγελματικής εξουθένωσης, με αποτέλεσμα οι νεότεροι εκπαιδευτικοί να πλήττονται από την επαγγελματική εξουθένωση και να βιώνουν σε εντονότερο βαθμό τις συνέπειές της.

Η έρευνα της Μπάμπαλου (2015) παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς παρατηρήθηκε μεγαλύτερη οικονομική επιβάρυνση των εκπαιδευτικών σε επαρχιακά σχολεία σε σχέση με τους εκπαιδευτικούς που υπηρετούν σε αστικά σχολεία. Οι εκπαιδευτικοί που υπηρετούν σε επαρχιακά σχολεία εμφανίζουν υψηλότερη συναισθηματική εξάντληση και αποπροσωποποίηση, λαμβάνοντας υπόψη την επίδραση της διαμεσολάβησης των αρνητικών οικονομικών προσδοκιών.

Οι Παναγόπουλος, Αναστασίου & Γκολώνη (2016) διερεύνησαν τον βαθμό της επαγγελματικής εξουθένωσης των εκπαιδευτικών και την σχέση της με τα ατομικά τους χαρακτηριστικά. Στην έρευνα συμμετείχαν 223 εκπαιδευτικοί της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης του Νομού Αχαΐας, οι οποίοι παρουσίασαν υψηλά επίπεδα επαγγελματικής εξουθένωσης, με τις γυναίκες εκπαιδευτικούς να βιώνουν τη συναισθηματική εξάντληση εντονότερα σε σχέση

με τους άνδρες, καθώς οι γυναίκες επιφορτίζονται με περισσότερες ευθύνες τόσο στην επαγγελματική όσο και στην προσωπική τους ζωή.

Για την επίδραση της μεταβλητής της σχέσης εργασίας στην επαγγελματική εξουθένωση, τα αποτελέσματα των ερευνών της Γιάννου (2016) και των Κυριακάκη & Λούπη (2016), συγκλίνουν. Οι αναπληρωτές και οι ωρομίσθιοι εκπαιδευτικοί παρατηρείται να αισθάνονται περισσότερη εξάντληση και απογοήτευση από την εργασία τους και να παρουσιάζουν έντονο άγχος και εργασιακή ανασφάλεια σε σχέση με τους μόνιμους εκπαιδευτικούς. Τα αίτια των παραπάνω εντοπίζονται στις συνεχείς μετακινήσεις και αλλαγές τόσο σχολικών μονάδων όσο και συναδέλφων στα σχολεία, στην έλλειψη χρόνου για προσαρμογή και στην προκατάληψη ως προς τον θεσμό του αναπληρωτή εκπαιδευτικού.

Τέλος, αναφορικά με τη διδακτική εμπειρία των εκπαιδευτικών τα αποτελέσματα των ελληνικών ερευνών δίστανται, καθώς σε άλλες μελέτες δεν συσχετίζεται η προϋπηρεσία με την επαγγελματική εξουθένωση (Βάσιλα, 2012) ενώ σε άλλες παρατηρείται συσχέτιση με την εμπειρία, με τους αναπληρωτές να δηλώνουν υψηλότερα επίπεδα συναισθηματικής εξάντλησης (Καρανδινάκης & Λαμπράκης 2016; Κυριακάκη & Λούπη, 2016).

4.5. Οικονομική Κρίση και Επαγγελματική Εξουθένωση Εκπαιδευτικών

Για την σύνδεση και συσχέτιση της επαγγελματικής εξουθένωσης με την οικονομική κρίση επιχειρήθηκε βιβλιογραφική ανασκόπηση ερευνών που έχουν διεξαχθεί στην Ελλάδα. Σε έρευνα του Σουλιώτη (2011), αναφέρεται ότι η μείωση του εισοδήματος αυξάνει τον μέσο όρο της συναισθηματικής εξάντλησης αλλά και της επαγγελματικής εξουθένωσης. Σύμφωνα με την έρευνα, η αποπροσωποποίηση παρατηρήθηκε ότι συσχετίζεται θετικά με την οικονομική δυσπραγία και αρνητικά με την οικονομική ανασφάλεια, η έλλειψη προσωπικών επιτευγμάτων βρέθηκε να συσχετίζεται θετικά με την κοινωνική δυσλειτουργία και τη χαμηλή αυτοπεποίθηση και η επαγγελματική εξουθένωση να συνδέεται αρνητικά με την οικονομική ανασφάλεια. Στα αποτελέσματα της έρευνας αναφέρεται ότι η παρατεταμένη ύφεση και ο φόβος της απόλυσης σε συνδυασμό με την αύξηση της ανεργίας, την αναζήτηση επιπρόσθετης απασχόλησης και την σημαντική μείωση των μισθών, έχουν φέρει σε απόγνωση τις χαμηλά εισοδηματικές τάξεις κάτι που οδηγεί συχνά τους εργαζόμενους σε αδιέξοδα, αυξάνοντας τα επίπεδα της επαγγελματικής τους εξουθένωσης.

Η Kalyva (2013) μελέτησε το στρες των Ελλήνων εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης κάτω από συνθήκες οικονομικής κρίσης σε σχέση με το φύλο, την ηλικία, τα χρόνια

διδασκαλικής εμπειρίας, τις ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες μαθητών και την επαγγελματική εξουθένωση. Τα συμπεράσματα της έρευνας κατέδειξαν ότι οι Έλληνες εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης εν μέσω εκπαιδευτικών και οικονομικών αλλαγών βίωναν χαμηλά επίπεδα άγχους.

Σε σχετική έρευνα, η οποία διεξήχθη από τους Στάγια και Ιορδανίδη (2014), σε 93 καθηγητές μέσης εκπαίδευσης, παρουσιάστηκαν χαμηλά επίπεδα επαγγελματικής εξουθένωσης αλλά και χαμηλά ως μέτρια επίπεδα οικονομικής δυσκολίας. Ωστόσο, η διερεύνηση της αίσθησης της οικονομικής δυσκολίας ανά μεταβλητή, αποτυπώνει έντονη οικονομική δυσκολία, που εμφανίζεται στον περιορισμό διακοπών και διασκέδασης καθώς και περικοπές σε διατροφή και θέρμανση. Η έρευνα κατέδειξε ότι τα οικονομικά προβλήματα επηρεάζουν το επαγγελματικό άγχος των εκπαιδευτικών, με τις γυναίκες εκπαιδευτικούς να εμφανίζουν αυξημένα επίπεδα στρες και την οικονομική κρίση να τις επηρεάζει περισσότερο. Παρόλα αυτά, οι ερευνητές επισημαίνουν ότι η εμφάνιση της οικονομικής δυσκολίας, δεν προϋποθέτει την εκδήλωση του συνδρόμου της επαγγελματικής εξουθένωσης, καθώς και ότι οι εκπαιδευτικοί έχουν μόλις αρχίσει να επηρεάζονται συναισθηματικά από τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης.

Η Ζιωντάκη (2014) στο πλαίσιο ποιοτικής έρευνας μελέτησε τις απόψεις 20 εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης για την οικονομική κρίση, εστιάζοντας στις συνέπειες στο εκπαιδευτικό έργο. Από τα συμπεράσματα της έρευνας μεταξύ άλλων προέκυψε η αναμφισβήτητη επίδραση της οικονομικής κρίσης στην ψυχολογία των εκπαιδευτικών, η οποία όμως εμφανίστηκε να διαφοροποιείται σε ποιότητα και ένταση από άτομο σε άτομο, ανάλογα με την πρότερη εμπειρία του, την ανθεκτικότητα, την προσαρμοστική ικανότητα, την ικανότητα διαχωρισμού προσωπικής και επαγγελματικής ζωής και την ύπαρξη αμυντικών μηχανισμών. Σύμφωνα με την έρευνα της Ζιωντάκη (2014) στο πλαίσιο της οικονομικής κρίσης διατηρήθηκε ο ζήλος στην εργασία από κάποιους εκπαιδευτικούς, για την πλειοψηφία τους όμως η μείωση μισθού λειτούργησε αποτρεπτικά από την προσφορά επιπλέον έργου. Επίσης, η έρευνα κατέδειξε ότι τους εκπαιδευτικούς απασχολούσε έντονα το ζήτημα της αξιολόγησης απέναντι στην οποία υπήρχαν αντικρουόμενες στάσεις, ενώ οι εκπαιδευτικοί αναγνώριζαν την πίεση, αλλά και τις δημιουργικές προοπτικές από τους νέους ρόλους που επωμίστηκαν λόγω της οικονομικής κρίσης.

Σε άλλη έρευνα, ο Γαλάνης (2015) μελέτησε την επαγγελματική εξουθένωση εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και την επιρροή της οικονομικής κρίσης σε αυτή. Στο δείγμα της

έρευνας, το οποίο αποτέλεσαν 99 εκπαιδευτικοί του Νομού Τρικάλων, η αίσθηση της οικονομικής δυσκολίας παρατηρείται σε χαμηλά προς μέτρια επίπεδα, με αυξημένη την δυσκολία κάλυψης δευτερευουσών αναγκών, όπως οι διακοπές ή η αγορά ηλεκτρικών συσκευών. Ο Γαλάνης (2015) θεωρεί ότι οι εκπαιδευτικοί του δείγματος αντιστέκονται στις πιέσεις από την τρέχουσα οικονομική και κοινωνική κατάσταση. Τα αποτελέσματα της έρευνας του δικαιολογούνται από τις δυνατότητες που προσφέρει η επαρχία για έναν διαφορετικό τρόπο ζωής, από τα πολλά έτη προϋπηρεσίας που χαρακτηρίζουν τους εκπαιδευτικούς του δείγματός του, αλλά και από πιθανά επιπρόσθετα εισοδήματα στον οικογενειακό προϋπολογισμό των εκπαιδευτικών.

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

5. Μεθοδολογία Έρευνας

5.1. Προβληματική της Έρευνας

Η μελέτη αυτή, αρχικά, θα διερευνήσει την ύπαρξη ή μη του συνδρόμου επαγγελματικής εξουθένωσης στους εκπαιδευτικούς δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης Νομού Ηλείας. Συνεπώς, θα προσπαθήσουμε να ανιχνεύσουμε και να καταγράψουμε αν και κατά πόσο οι εκπαιδευτικοί βιώνουν το σύνδρομο της επαγγελματικής εξουθένωσης. Επιπρόσθετα, θα επιχειρηθεί να συσχετιστούν τα δεδομένα με τα δημογραφικά, εργασιακά και ατομικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων εκπαιδευτικών. Επίσης, θα διερευνηθεί κατά πόσο οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης επηρεάζουν το αίσθημα της επαγγελματικής εξουθένωσης των εκπαιδευτικών οι οποίοι βιώνουν συνεχείς αλλαγές τόσο στο ελλαδικό όσο και στο παγκόσμιο γίγνεσθαι.

5.2. Προσδοκώμενα Αποτελέσματα

Η ερευνητική εργασία αναμένεται να αποτυπώσει την κατάσταση αναφορικά με την ύπαρξη ή μη του συνδρόμου επαγγελματικής εξουθένωσης στους Εκπαιδευτικούς Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης του Νομού Ηλείας, καθώς επίσης την σχέση, αν υπάρχει, με δημογραφικά, ατομικά και εργασιακά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων εκπαιδευτικών. Θα επιχειρηθεί να μελετηθεί αν τα επίπεδα της επαγγελματικής εξουθένωσης των εκπαιδευτικών επηρεάζονται και συσχετίζονται με την οικονομική κρίση και τις συνέπειές της στους εργαζομένους και την κοινωνία. Τα αποτελέσματα της έρευνας από τον συγκεκριμένο πληθυσμό - δείγμα θα προσθέσουν στην ήδη υπάρχουσα γνώση στοιχεία που σχετίζονται με την επαγγελματική εξουθένωση των εκπαιδευτικών στο ελληνικό εκπαιδευτικό πλαίσιο.

5.3. Σκοπός της Έρευνας

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση, αρχικά, της ύπαρξης ή μη του συνδρόμου επαγγελματικής εξουθένωσης στους εκπαιδευτικούς δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης Νομού Ηλείας. Επιπρόσθετα, γίνεται συσχέτιση των δεδομένων με τα δημογραφικά,

εργασιακά και ατομικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων εκπαιδευτικών. Τέλος, με την συγκεκριμένη έρευνα σκοπεύουμε να εξετάσουμε κατά πόσο η οικονομική κρίση που πλήττει τη χώρα μας επηρεάζει το αίσθημα της επαγγελματικής εξουθένωσης των εκπαιδευτικών.

5.4. Επιμέρους Στόχοι

Οι επιμέρους στόχοι της παρούσας μελέτης είναι:

(α) η μελέτη και η καταγραφή του βαθμού κατά τον οποίο βιώνουν οι εκπαιδευτικοί το σύνδρομο της επαγγελματικής εξουθένωσης.

(β) η καταγραφή της συσχέτισης των δημογραφικών χαρακτηριστικών των εκπαιδευτικών (φύλο, οικογενειακή κατάσταση, ημέρες απουσίας από την εργασία) με την επαγγελματική εξουθένωση.

(γ) η μελέτη και η καταγραφή του βαθμού που οι εκπαιδευτικοί αισθάνονται οικονομική δυσκολία.

(δ) η καταγραφή της συσχέτισης των δημογραφικών χαρακτηριστικών των εκπαιδευτικών (ηλικία, υπηρεσιακή κατάσταση, τίτλοι σπουδών, οικογενειακή κατάσταση, αριθμός παιδιών, ημέρες απουσίας από την εργασία) με την αίσθηση οικονομικής δυσκολίας.

(ε) η καταγραφή της συσχέτισης της αίσθησης οικονομικής δυσκολίας με την επαγγελματική εξουθένωση.

5.5. Ερευνητικά Ερωτήματα

Τα ακόλουθα ερωτήματα αντιπροσωπεύουν το βασικό και τους επιμέρους στόχους της έρευνας:

- Σε ποιο βαθμό βιώνουν οι εκπαιδευτικοί το σύνδρομο της επαγγελματικής εξουθένωσης;
- Ποια η συσχέτιση των δημογραφικών χαρακτηριστικών των εκπαιδευτικών (φύλο, οικογενειακή κατάσταση, ημέρες απουσίας από την εργασία) με την επαγγελματική εξουθένωση;
- Σε ποιο βαθμό οι εκπαιδευτικοί αισθάνονται οικονομική δυσκολία;

- Ποια η συσχέτιση των δημογραφικών χαρακτηριστικών των εκπαιδευτικών (ηλικία, υπηρεσιακή κατάσταση, τίτλοι σπουδών, οικογενειακή κατάσταση, αριθμός παιδιών, ημέρες απουσίας από την εργασία) με την αίσθηση οικονομικής δυσκολίας;
- Ποια η συσχέτιση της αίσθησης οικονομικής δυσκολίας με την επαγγελματική εξουθένωση;

5.6. Δείγμα της Έρευνας

Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 302 εκπαιδευτικοί Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, 188 γυναίκες και 114 άνδρες, από το σύνολο 1027, οι οποίοι υπηρετούσαν σε Γυμνάσια, Γενικά Λύκεια (ΓΕΛ) αλλά και σε Επαγγελματικά Λύκεια (ΕΠΑΛ) του Νομού Ηλείας. Η έρευνα διεξήχθη το διάστημα από 22 Ιουνίου 2019 έως και 2 Ιουλίου 2019. Το παραπάνω δείγμα θα μπορούσαμε να το χαρακτηρίσουμε ως αντιπροσωπευτικό και τη δειγματοληψία αντιπροσωπευτική, διότι ως κριτήριο επιλογής του αποτέλεσε η συμμετοχή εκπαιδευτικών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης από όσο το δυνατόν περισσότερες περιοχές του Νομού Ηλείας, ποικίλων κλάδων και ανεξαρτήτου οργανικότητας των σχολείων.

5.7. Μέθοδος Συλλογής Δεδομένων

Η μέθοδος που ακολουθήθηκε για την συλλογή στοιχείων ήταν η συμπλήρωση ανώνυμου ερωτηματολογίου το οποίο αποτελείτο από 51 ερωτήσεις κλειστού τύπου. Πρόκειται για μια μέθοδος αυτοαναφοράς η οποία θεωρείται ως η καταλληλότερη για την συλλογή δεδομένων που αφορούν απόψεις, στάσεις πεποιθήσεις και αξίες. Η χρονική διάρκεια συμπλήρωσης ήταν περίπου 6-8 λεπτά. Το ερωτηματολόγιο κατασκευάστηκε σε ηλεκτρονική μορφή, μέσω Φόρμας Google, που δημιουργήθηκε για τον συγκεκριμένο λόγο(<https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSfNy4211TIZBs5qgw5QFqnMKeNIQUCTG5VhdtLVf8-6r-2yjQ/viewform>). Στη συνέχεια η διεύθυνση του ερωτηματολογίου στάλθηκε μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (email) σε εκπαιδευτικούς προκειμένου να το συμπληρώσουν ανώνυμα και εθελοντικά. Η διαδικασία κατασκευής της διαδικτυακής φόρμας του ερωτηματολογίου όσο και της συλλογής των δεδομένων ξεκίνησε με το πέρας της ανατροφοδότησης από τον επιβλέποντα καθηγητή, προκειμένου να συμπεριληφθούν προτεινόμενες διορθώσεις και πιθανές αλλαγές στη δομή και το περιεχόμενο του. Παράλληλα, έγινε αξιοποίηση του Διαδικτύου μέσω των υπηρεσιών που αυτό προσφέρει

(π.χ. ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, μέσα κοινωνικής δικτύωσης) προκειμένου να ενημερωθούν εκπαιδευτικοί που είτε απουσίαζαν από το σχολείο είτε υπηρετούσαν σε απομακρυσμένα σχολεία του νομού. Αυτό έγινε προκειμένου να έχουμε όσο το δυνατόν μεγαλύτερο και αντιπροσωπευτικότερο δείγμα. Οι πληροφορίες που συλλέχτηκαν κωδικοποιήθηκαν και αναλύθηκαν με τη βοήθεια ηλεκτρονικού υπολογιστή με το στατιστικό πρόγραμμα SPSS, ενώ η καταγραφή των δεδομένων της έρευνας και η αναγωγή των αποτελεσμάτων τους σε πίνακες δημιουργήθηκαν ώστε να γίνει πιο κατανοητό και ευκρινές το αποτέλεσμα.

5.8. Ζητήματα Δεοντολογίας

Κάθε ερωτηματολόγιο είχε ένα εισαγωγικό σημείωμα που διασαφήνιζε στους ερωτώμενους ότι θα τηρηθούν οι αρχές της εμπιστευτικότητας, της ανωνυμίας και του απόρρητου των προσωπικών τους δεδομένων σύμφωνα με τη δεοντολογία διεξαγωγής ερευνών. Το ερωτηματολόγιο συνοδευόταν από μία επιστολή όπου γινόταν αναφορά στο σκοπό της έρευνας, το χρονικό διάστημα που χρειαζόταν για τη συμπλήρωση του, τη χρήση των αποτελεσμάτων της έρευνας, τη διασφάλιση της ανωνυμίας των συμμετεχόντων, καθώς και τα κίνητρα - αμοιβή για την προσφερόμενη βοήθειά τους (π.χ. γνωστοποίηση των αποτελεσμάτων της έρευνας).

5.9. Περιγραφή Ερευνητικών Εργαλείων

Το ερωτηματολόγιο δημιουργήθηκε αφού καθορίστηκαν οι πληροφορίες που πρέπει να συλλεχτούν με βάση τη διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία. Στην συγκεκριμένη έρευνα υιοθετήθηκε το ερωτηματολόγιο επαγγελματικής εξουθένωσης της Maslach (Maslach & Jackson, 1986) που αποτελεί το πλέον ευρέως αναγνωρισμένο ερωτηματολόγιο. Στην Ελλάδα έχει μεταφραστεί από τον Κόκκινο (2006) και έχει χρησιμοποιηθεί σε πολλές έρευνες. Επιπρόσθετα έγινε χρήση του ερωτηματολογίου «Κλίμακα Μέτρησης Αίσθησης της Οικονομικής Δυσκολίας» των Barrera, Caples & Tein (2001), το οποίο αποτελείται από 20 ερωτήσεις – δηλώσεις κλειστού τύπου, που διαιρούνται σε τέσσερις υποκλίμακες: α) οικονομική πίεση (δύο δηλώσεις σε πεντάβαθμη κλίμακα: 1=σχεδόν ποτέ έως 5=σχεδόν πάντα), β) δυσκολία ανταπόκρισης στις οικονομικές υποχρεώσεις (δύο δηλώσεις σε πεντάβαθμη κλίμακα: 1=τεράστια δυσκολία έως 5=καμία απολύτως δυσκολία), γ) έλλειψη πόρων για κάλυψη των βασικών αναγκών (λ.χ. είδη ρουχισμού, αυτοκίνητο, ποσότητα και

ποιότητα τροφίμων, ιατρική φροντίδα, διασκέδαση) (επτά δηλώσεις σε πεντάβαθμη κλίμακα: 1=συμφωνώ απόλυτα έως 5=διαφωνώ απόλυτα) και δ) περικοπές και αναπροσαρμογές δαπανών (λ.χ. αναζήτηση δανεικών, αναζήτηση συμπληρωματικής εργασίας, πώληση περιουσιακών στοιχείων) (εννιά δηλώσεις σε κλίμακα 1=ΝΑΙ/0=ΟΧΙ).

Για την αξιοπιστία και εγκυρότητα του ερωτηματολογίου δεν τίθενται ερωτηματικά διότι ένα εργαλείο μέτρησης είναι αξιόπιστο όταν σε επαναλαμβανόμενες μετρήσεις σε ίδιο δείγμα και σε διαφορετικές στιγμές εμφανίζει σταθερά τα ίδια αποτελέσματα και στατιστικά εκτιμάται με τον συντελεστή συσχέτισης r . Είναι έγκυρο όταν οι πληροφορίες που θα εξαχθούν από τα δεδομένα είναι σχετικές με τους στόχους και τα ερωτήματα της έρευνας και έχουν χρησιμοποιηθεί επανειλημμένα με επιτυχία σε πληθυσμό για τον οποίο έχει σχεδιαστεί ερευνητικά.

Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από τρεις ενότητες:

1. **Πρώτη ενότητα:** Περιλαμβάνει 9 ερωτήσεις κλειστού τύπου που αφορούν γενικές πληροφορίες που σχετίζονται με τα ατομικά, δημογραφικά και επαγγελματικά χαρακτηριστικά των εκπαιδευτικών.
2. **Δεύτερη ενότητα:** Αποτελείται από 22 ερωτήσεις αυτοαξιολόγησης κλειστού τύπου σε επταβάθμια κλίμακα Likert (1=Ποτέ, 7=Κάθε μέρα) που υποδιαιρούνται σε τρεις υποκλίμακες, μια για κάθε διάσταση της επαγγελματικής εξουθένωσης, όπου: α) εννέα δηλώσεις για τη διάσταση της συναισθηματικής εξάντλησης, β) οχτώ δηλώσεις για τη διάσταση της προσωπικής επίτευξης και γ) πέντε δηλώσεις για τη διάσταση της αποπροσωποποίησης.
3. **Τρίτη ενότητα:** Για την μέτρηση της οικονομικής πίεσης, της εκπλήρωσης των οικονομικών υποχρεώσεων, του βαθμού κάλυψης των βασικών αναγκών καθώς και του βαθμού οικονομικών αναπροσαρμογών και περικοπών έγινε χρήση 20 συνολικά ερωτήσεων κλειστού τύπου.

5.10. Εγκυρότητα – Αξιοπιστία Ερωτηματολογίου

Για την εξασφάλιση εγκυρότητας και αξιοπιστίας των μετρήσεων, το ερωτηματολόγιο θα πρέπει να έχει διαμορφωθεί έτσι ώστε να πληροί συγκεκριμένα κριτήρια. Στην έρευνά μας, οι ερωτήσεις ήταν διατυπωμένες με σαφήνεια και ευκρίνεια, ενώ η διαδικασία χορήγησης των ερωτηματολογίων στους εκπαιδευτικούς ήταν τυποποιημένη (Creswell, 2016, σ. 160), κάτι που συντέλεσε στην αξιοπιστία του εργαλείου. Επίσης, από τη στιγμή που τα στοιχεία

βαθμολογούνται ως συνεχείς μεταβλητές (π.χ. από «Σχεδόν ποτέ» έως «Σχεδόν πάντα»), ο συντελεστής άλφα (Cronbach's α) παρέχει έναν αξιόπιστο συντελεστή για την εκτίμηση της συνέπειας των τιμών του ερωτηματολογίου και κατ' επέκταση της αξιοπιστίας του (Creswell, ό.π., σ. 162). Πιο συγκεκριμένα, για τις ερωτήσεις B1-B22 που αφορούν στην επαγγελματική εξουθένωση των εκπαιδευτικών, ο συντελεστής αξιοπιστίας Cronbach's α κρίνεται αρκετά ικανοποιητικός, όπου: α) για τη διάσταση συναισθηματικής εξάντλησης ήταν $\alpha=0.850$, β) για τη διάσταση προσωπικής επίτευξης ήταν $\alpha=0.876$ και γ) για τη διάσταση της αποπροσωποποίησης ήταν $\alpha=0.617$. Επίσης, για τις ερωτήσεις Γ1-Γ20 που αφορούν την αίσθηση οικονομικής δυσκολίας των εκπαιδευτικών, ο συντελεστής αξιοπιστίας Cronbach's α κρίνεται αρκετά ικανοποιητικός, όπου: α) για την υποκλίμακα οικονομικής πίεσης ήταν $\alpha=0.815$, β) για την υποκλίμακα δυσκολίας ανταπόκρισης στις οικονομικές υποχρεώσεις ήταν $\alpha=0.644$, γ) για την υποκλίμακα έλλειψης πόρων για κάλυψη των βασικών αναγκών ήταν $\alpha=0.918$ και δ) για την υποκλίμακα περικοπών/αναπροσαρμογών δαπανών ήταν $\alpha=0.712$.

Επιπρόσθετα, η εγκυρότητα του περιεχομένου του ερωτηματολογίου διασφαλίζεται γιατί οι θεματικοί άξονες των ερωτήσεων προέκυψαν από την άτυπη συζήτηση με ειδικούς για το θέμα, όπως είναι ο επιβλέπων καθηγητής της έρευνας (Creswell, ό.π., σ. 163), ενώ υπάρχει σαφής αντιστοιχία των ερωτήσεων του ερωτηματολογίου με τα ερευνητικά ερωτήματα της έρευνας. Επίσης, η πραγματοποίηση πιλοτικής έρευνας δύναται να βοηθήσει στη διόρθωση τυχόν «προβληματικών» ερωτήσεων που ίσως να οδηγήσουν σε «λαθεμένες» απαντήσεις, διασφαλίζοντας έτσι την εγκυρότητα της εννοιολογικής κατασκευής του εργαλείου (Creswell, 2016). Για το σκοπό αυτό διεξήχθη σύντομη πιλοτική έρευνα με πέντε (5) εκπαιδευτικούς, που αποκάλυψε περιορισμένης έκτασης προβλήματα σχετικά με τη διατύπωση μερικών ερωτήσεων, τα οποία και διορθώθηκαν.

5.11. Στατιστική Επεξεργασία

Μετά τη συλλογή των ερωτηματολογίων πραγματοποιήθηκε έλεγχος για την πληρότητα τους και την ορθότητα των απαντήσεων. Ακολούθησε η δημιουργία βάσης δεδομένων στο στατιστικό λογισμικό SPSS v.17 προκειμένου να εισαχθούν οι κωδικοποιημένες πληροφορίες των ερωτηματολογίων. Κάθε γραμμή της βάσης δεδομένων αντιπροσωπεύει τις απαντήσεις ενός ερωτωμένου, ενώ κάθε στήλη της αντιπροσωπεύει τις απαντήσεις των ερωτώμενων σε μια ερώτηση του ερωτηματολογίου.

Κάθε ερώτηση, ανάλογα με τη φύση της, είναι μια μεταβλητή που ανήκει σε ένα από τα παρακάτω είδη:

- **Κατηγορική:** γίνεται κατάταξη των ερωτώμενων σε σαφώς διακριτές κατηγορίες ως προς κάποιο χαρακτηριστικό (π.χ. φύλο, οικογενειακή κατάσταση κ.λπ.).
- **Ιεραρχική:** γίνεται κατάταξη των ερωτώμενων με βάση διατεταγμένες αριθμητικές τιμές (π.χ. κλίμακα επαγγελματικής εξουθένωσης).
- **Αριθμητική:** διαθέτει αριθμητικές τιμές που αντιστοιχούν σε μετρήσεις ποσοτικών μεγεθών (π.χ. ηλικία, έτη εργασίας).

Ανάλογα με το είδος της μεταβλητής απαιτείται διαφορετική αντιμετώπιση όσον αφορά τη στατιστική ανάλυση και επεξεργασία.

Για τις **Κατηγορικές μεταβλητές** χρησιμοποιήθηκαν τα ακόλουθα εργαλεία ανάλυσης:

1. Διαγράμματα: Ραβδογράμματα, γραφήματα πίτας.
2. Περιγραφική στατιστική: Πίνακες συχνοτήτων – ποσοστών.

Για τις **Ιεραρχικές μεταβλητές** χρησιμοποιήθηκαν τα ακόλουθα εργαλεία ανάλυσης:

1. Διαγράμματα: Ραβδογράμματα μέσω των όρων.
2. Περιγραφική στατιστική: Μέση τιμή, τυπική απόκλιση, μέγιστο, ελάχιστο.
3. Συσχέτιση: Συντελεστής γραμμικής συσχέτισης Pearson με τιμές από -1 (απόλυτη αρνητική συσχέτιση) έως +1 (απόλυτη θετική συσχέτιση).
4. Εξάρτηση: Πολλαπλή γραμμική παλινδρόμηση προκειμένου να διαπιστωθεί αν μια εξαρτημένη μεταβλητή εξαρτάται από ένα αριθμό ανεξάρτητων μεταβλητών (π.χ. διερευνάται αν οι διαπροσωπικές σχέσεις στο εργασιακό περιβάλλον εξαρτώνται από τις τρεις διαστάσεις της επαγγελματικής εξουθένωσης).
5. Επαγωγική στατιστική: Για την σύγκριση των μέσων όρων διαφορετικών ομάδων του δείγματος χρησιμοποιήθηκαν το μη παραμετρικό test Mann-Whitney (για σύγκριση 2 ομάδων) και το μη παραμετρικό test Kruskal-Wallis (για σύγκριση 3 ή περισσότερων ομάδων).

Για τις **Αριθμητικές μεταβλητές** χρησιμοποιήθηκαν τα ακόλουθα εργαλεία ανάλυσης:

1. Περιγραφική στατιστική: Μέση τιμή, τυπική απόκλιση, ιστογράμματα, παλινδρόμηση.

Η αξιοπιστία των 3 υποκλιμάκων της επαγγελματικής εξουθένωσης διερευνήθηκε με το συντελεστή Cronbach's Alpha. Τιμές του συντελεστή > 0.7 επιβεβαιώνουν την αξιοπιστία της κάθε υποκλίμακας.

Για όλους τους ελέγχους υποθέσεων χρησιμοποιήθηκε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας $\alpha=0.05$. Αυτό σημαίνει ότι στα στατιστικά τεστ Mann-Whitney και Kruskal-Wallis, όταν $p\text{-value}<0.05$ έχουμε στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα στους μέσους όρους των διαφόρων εξεταζόμενων ομάδων του δείγματος. Επίσης, στη γραμμική συσχέτιση Spearman, όταν ο συντελεστής rho έχει $p\text{-value}<0.05$, τότε είναι στατιστικά σημαντικός.

6. Ανάλυση Δεδομένων – Αποτελέσματα

Στην ενότητα αυτή παραθέτονται τα αποτελέσματα που συλλέχθηκαν μέσω των ερωτηματολογίων, ενώ καταγράφονται κάποιες χρήσιμες αρχικές παρατηρήσεις – συμπεράσματα. Για να είναι ευανάγνωστα τα αποτελέσματα, αρχικά παραθέτονται τα δημογραφικά στοιχεία της έρευνας, ενώ ακολουθούν τα περιγραφικά στατιστικά και οι έλεγχοι συσχέτισης οργανωμένα ανά ερευνητικό ερώτημα. Επισημαίνεται ότι λόγω του πολύ μεγάλου αριθμού ελέγχων συσχέτισης, στην ενότητα αυτή παραθέτονται μόνο τα αποτελέσματα των ελέγχων που σχετίζονται με στατιστικά σημαντικά ευρήματα, ενώ τα αποτελέσματα των υπολοίπων ελέγχων παραθέτονται στο παράρτημα «Παράρτημα Β: Έλεγχοι Συσχέτισης», οργανωμένα ανά ερευνητικό ερώτημα.

6.1. Δημογραφικά και Εργασιακά Χαρακτηριστικά Δείγματος

Πίνακας 1: Δημογραφικά χαρακτηριστικά δείγματος (N=302)

		Συχνότητα (N)	Ποσοστό (%)
Φύλο	Άνδρας	114	37,7
	Γυναίκα	188	62,3
Ηλικιακή ομάδα	21-30 ετών	2	0,6
	31-40 ετών	55	18,2
	41-50 ετών	137	45,4
	>50 ετών	108	35,8
Σπουδές	Βασικό πτυχίο	191	63,2
	Μεταπτυχιακό	98	32,5
	Διδακτορικό	13	4,3
Οικογενειακή κατάσταση	Άγαμος	65	21,5
	Έγγαμος	216	71,5
	Διαζευγμένος	21	7,0
Αριθμός παιδιών	Κανένα	80	26,5
	Ένα	61	20,2
	Δύο	117	38,7
	Τρία	30	9,9
	Περισσότερα από τρία	14	4,7

Πίνακας 2: Εργασιακά χαρακτηριστικά δείγματος (N=302)

		Συχνότητα (N)	Ποσοστό (%)
Έτη υπηρεσίας	0-7	24	7,9
	8-14	109	36,1
	15-21	106	35,1
	22 και άνω	63	20,9
Υπηρεσιακή κατάσταση	Μόνιμος	262	86,8
	Αναπληρωτής	40	13,2
Σχολείο εργασίας	Γυμνάσιο	177	58,6
	ΓΕΛ	91	30,1
	ΕΠΑΛ	34	11,3
Ημέρες απουσίας το τελευταίο σχολικό έτος	Καμία	51	16,9
	1-5	202	66,9
	6-10	34	11,2
	Περισσότερες από 10	15	5,0

Όπως προκύπτει για από τους προηγούμενους πίνακες (Πίνακας 1 και Πίνακας 2), το δείγμα της έρευνάς μας αποτελείτο από 302 εκπαιδευτικούς δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης του νομού Ηλείας, από τους οποίους οι 188 ήταν γυναίκες (62,3%), ενώ οι 114 ήταν άνδρες (37,7%). Διαπιστώνεται, επομένως, υπεροχή των γυναικών έναντι των ανδρών σε ποσοστό παραπλήσιο με το σύνολο των εκπαιδευτικών του Νομού (38,07% άνδρες, 61,92% γυναίκες).

Ως προς την ηλικία, οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί (137) ήταν 41-50 ετών (45,5%), 108 ήταν τουλάχιστον 51 ετών (35,8%), 55 ήταν 31-40 ετών (18,2%), ενώ 2 ήταν 21-30 ετών (0,7%). Η μεγάλη πλειοψηφία των εκπαιδευτικών είναι άνω των 41 ετών κάτι που δικαιολογείται λόγω των ελάχιστων διορισμών που έχουν πραγματοποιηθεί στην εκπαίδευση κατά την τελευταία δεκαετία.

Ως προς τον ανώτερο τίτλο σπουδών, οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί (191) είχαν μόνο το βασικό πτυχίο (63,2%), ενώ 98 εκπαιδευτικοί κατείχαν μεταπτυχιακό (32,5%) και 13 διδακτορικό (4,3%). Συνεπώς, περίπου ένας στους τρεις εκπαιδευτικούς συνεχίζει τις σπουδές του πέραν του βασικού πτυχίου.

Επίσης, οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί (216) ήταν έγγαμοι (71,5%), ενώ 65 ήταν άγαμοι (21,5%) και 21 διαζευγμένοι (7,0%).

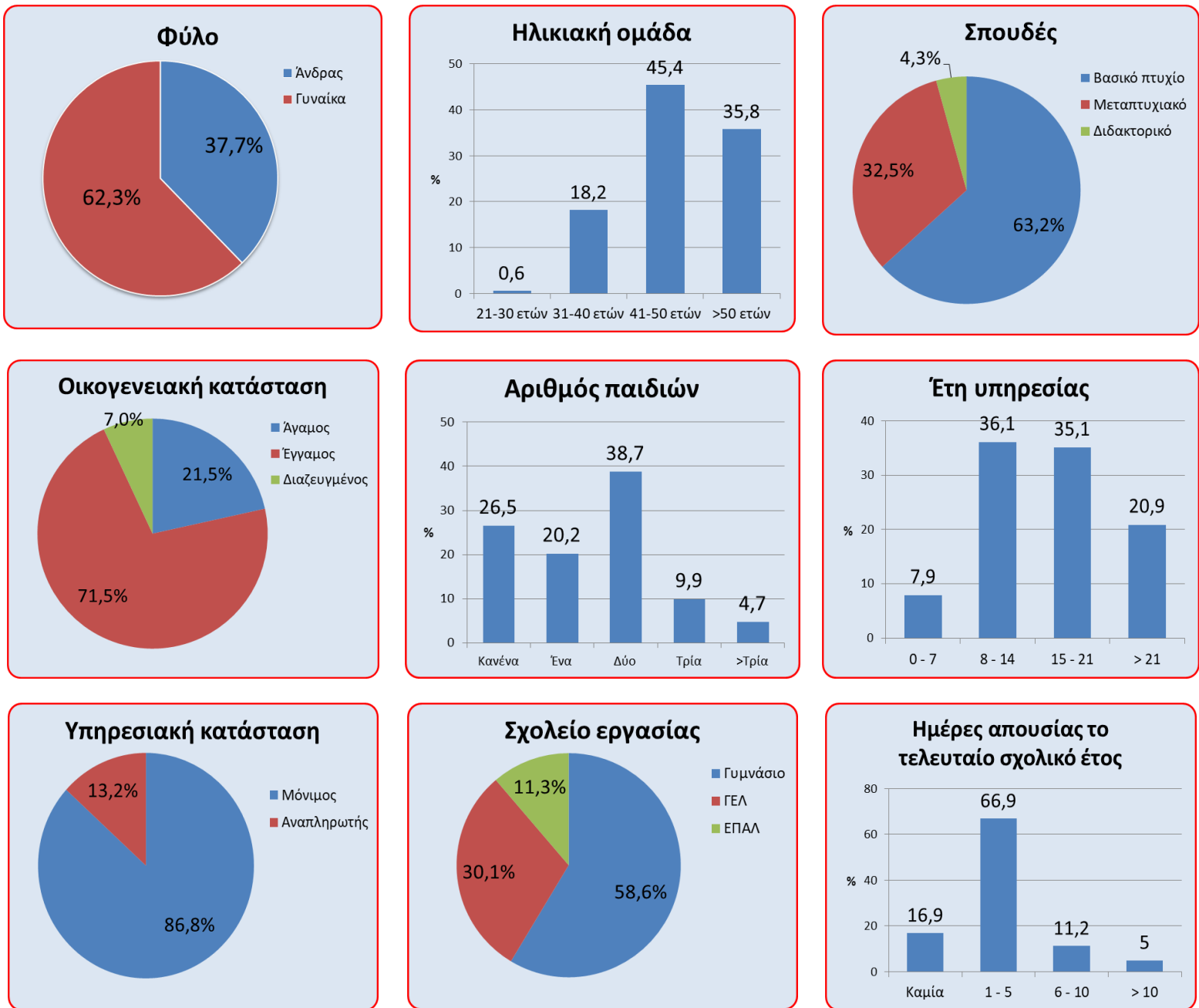
Επιπλέον, οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί (117) είχαν δύο παιδιά (38,7%), ενώ 80 εκπαιδευτικοί δεν είχαν παιδιά (26,5%), 61 είχαν ένα (20,2%), 30 είχαν τρία παιδιά (9,9%) και 14 είχαν περισσότερα από τρία (4,7%).

Αναφορικά με τα συνολικά έτη υπηρεσίας, οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί (109) είχαν 8-14 έτη (36,1%), 106 είχαν 15-21 έτη (35,1%), 63 είχαν τουλάχιστον 22 έτη (20,9%), ενώ 24 είχαν λιγότερα από 8 έτη (7,9%). Συνεπώς, η μεγάλη πλειοψηφία των εκπαιδευτικών (92,1%) έχουν πάνω από 8 έτη υπηρεσίας, κάτι που συνδέεται στενά με τις ελάχιστες προσλήψεις των τελευταίων ετών στο χώρο της εκπαίδευσης και τη γήρανση του εκπαιδευτικού προσωπικού.

Ως προς την υπηρεσιακή τους κατάσταση, οι περισσότεροι (262) εκπαιδευτικοί ήταν μόνιμοι (86,8%), ενώ 40 ήταν αναπληρωτές (13,2%) ποσοστό πολύ κοντά στον πανελλαδικό μέσο όρο.

Επίσης, οι 177 (58,6%) εκπαιδευτικοί εργάζονταν σε Γυμνάσιο, οι 91 (30,1%) σε Γενικό Λύκειο (ΓΕΛ) και οι 34 (11,3%) σε Επαγγελματικό Λύκειο (ΕΠΑΛ).

Τέλος, η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών (202) απουσίασε από την εργασία 1-5 ημέρες απουσίας (66,9%), 51 εκπαιδευτικοί δεν απουσίασανε καμία ημέρα (16,9%), ενώ 34 απουσίασαν 6-10 ημέρες (11,2%) και 15 απουσίασαν περισσότερες από 10 ημέρες (5,0%). Συνεπώς, δύο στους τρεις εκπαιδευτικούς απουσιάζουν από το σχολείο έως 5 ημέρες κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς.

Γράφημα 1: Δημογραφικά και εργασιακά χαρακτηριστικά δείγματος (N=302)

6.2. Ερευνητικό Ερώτημα 1: Σε ποιο Βαθμό Βιώνουν οι Εκπαιδευτικοί το Σύνδρομο της Επαγγελματικής Εξουθένωσης

Για τον προσδιορισμό του βαθμού της επαγγελματικής εξουθένωσης που βιώνουν οι εκπαιδευτικοί που εργάζονται σε σχολεία Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης του Νομού Ηλείας, αρχικά υπολογίστηκαν τα αθροίσματα (σκορ) των απαντήσεων των συμμετεχόντων για τις δηλώσεις των τριών υποκλιμάκων του εργαλείου MBI (Maslach, et al., 1996), δηλαδή: α) της

συναισθηματικής εξάντλησης, β) της χαμηλής αίσθησης προσωπικής επίτευξης και γ) της αποπροσωποποίησης. Υπενθυμίζεται ότι για τις υποκλίμακες της συναισθηματικής εξάντλησης και της αποπροσωποποίησης, μεγαλύτερο άθροισμα (σκορ) υποδηλώνει μεγαλύτερο επίπεδο – βαθμό εξουθένωσης, ενώ το αντίθετο συμβαίνει για την υποκλίμακα της χαμηλής αίσθησης προσωπικής επίτευξης. Στον Πίνακα 3 φαίνονται τα επίπεδα της επαγγελματικής εξουθένωσης και τα αντίστοιχα όρια των αθροισμάτων ανά υποκλίμακα.

Πίνακας 3: Επίπεδα επαγγελματικής εξουθένωσης και όρια ανά υποκλίμακα

Υποκλίμακα	Όρια επιπέδων εξουθένωσης		
	Χαμηλό	Μέτριο	Υψηλό
Συναισθηματική εξάντληση	0-16	17-26	>26
Προσωπική επίτευξη	>36	31-36	0-30
Αποπροσωποποίηση	0-8	9-13	>13

6.2.1. Υποκλίμακα Συναισθηματικής Εξάντλησης

Η υποκλίμακα της συναισθηματικής εξάντλησης αφορά σε 9 δηλώσεις (Πίνακας 4). Ο μέσος όρος του αθροίσματος των απαντήσεων της υποκλίμακας προέκυψε 16,08 και η διάμεσος 14 καταδεικνύοντας χαμηλή προς μέτρια συναισθηματική εξάντληση, άρα και χαμηλό προς μέτριο επίπεδο επαγγελματικής εξουθένωσης. Επίσης, οι μέσοι όροι και οι διάμεσοι όλων των δηλώσεων ήταν μεταξύ 1 και 2 (όπου 1=Μερικές φορές τον χρόνο και 2=Μία φορά το μήνα), εκτός της δήλωσης B13 «Πιστεύω ότι εργάζομαι πολύ σκληρά στο σχολείο» με μέσο όρο 3,72 και διάμεσο 4 (όπου 3=Μερικές φορές το μήνα και 4=Μία φορά την εβδομάδα). Επιπλέον, η αξιοπιστία των δηλώσεων της υποκλίμακας ήταν υψηλή (Cronbach's $\alpha=0.850>0.8$).

Πίνακας 4: Απαντήσεις δηλώσεων συναισθηματικής εξάντλησης

Ερ.	Δηλώσεις	Ελάχιστο	Μέγιστο	Μέσος όρος	Διάμεσος	Τυπική απόκλιση
B1	Νιώθω ψυχικά εξαντλημένος/η από τη διδασκαλία	0	6	1,99	1,00	1,645
B2	Νιώθω εξαντλημένος/η όταν ξυπνάω το πρωί και έχω να αντιμετωπίσω ακόμα μια μέρα στη δουλειά	0	6	1,88	1,00	1,638
B3	Μου είναι πολύ κουραστικό να δουλεύω με ανθρώπους όλη την ημέρα	0	6	1,05	1,00	1,307
B6	Νιώθω εξουθενωμένος/η από τη δουλειά μου	0	6	1,83	1,00	1,575

B8	Νιώθω απογοητευμένος/η από τη δουλειά μου	0	6	1,38	1,00	1,515
B13	Πιστεύω ότι εργάζομαι πολύ σκληρά στο σχολείο	0	6	3,72	4,00	2,027
B14	Μου δημιουργεί μεγάλη ένταση/στρες το να εργάζομαι στενά με μαθητές	0	6	1,30	1,00	1,613
B16	Νιώθω ότι βρίσκομαι στα όρια της αντοχής μου	0	6	1,32	1,00	1,435
B20	Νιώθω άδειος/α στο τέλος μιας σχολικής ημέρας	0	6	1,61	1,00	1,761
ΣΥΝΟΛΟ		0	47	16,08	14	9,848
Cronbach's Alpha				0,850		

Εντάσσοντας σε επίπεδα – κατηγορίες τα αθροίσματα των απαντήσεων της συναισθηματικής εξάντλησης, προέκυψε ότι η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών (177) δήλωσε χαμηλή συναισθηματική εξάντληση άρα και επαγγελματική εξουθένωση (58,6%), ενώ 79 (26,2%) εκπαιδευτικοί δήλωσαν μέτρια και 46 (15,2%) υψηλή εξάντληση (Πίνακας 5). Συνεπώς, το ποσοστό των εκπαιδευτικών που βιώνει επαγγελματική εξουθένωση λόγω συναισθηματικής εξάντλησης μπορεί να είναι μικρό (15,2%), ωστόσο συνιστά ένα σημαντικό κομμάτι του εκπαιδευτικού προσωπικού, κάτι που δεν πρέπει να αγνοηθεί.

Πίνακας 5: Επαγγελματική εξουθένωση λόγω συναισθηματικής εξάντλησης

Επίπεδο εξουθένωσης λόγω συναισθηματικής εξάντλησης	Συχνότητα (N)	Ποσοστό (%)
Χαμηλή	177	58,6
Μέτρια	79	26,2
Υψηλή	46	15,2
Σύνολο	302	100

6.2.2. Υποκλίμακα Προσωπικής Επίτευξης

Η υποκλίμακα της χαμηλής αίσθησης προσωπικής επίτευξης αφορά σε 8 δηλώσεις (Πίνακας 6). Ο μέσος όρος του αθροίσματος των απαντήσεων της υποκλίμακας προέκυψε 34,66 και η διάμεσος 37 καταδεικνύοντας υψηλή προς μέτρια προσωπική επίτευξη, άρα και χαμηλό προς μέτριο επίπεδο επαγγελματικής εξουθένωσης. Επίσης, οι μέσοι όροι και οι διάμεσοι όλων των δηλώσεων ήταν μεταξύ 4 και 5 (όπου 4=Μια φορά την εβδομάδα και 5=Μερικές φορές την εβδομάδα), με τις δηλώσεις B4 «Μπορώ εύκολα να καταλάβω πως αισθάνονται οι μαθητές μου» και B17 «Μπορώ να δημιουργώ μια άνετη ατμόσφαιρα με τους μαθητές μου»

να έχουν τους υψηλότερους μέσους όρους (4,75 και 4,70 αντίστοιχα), και τις δηλώσεις B18 «Έχω καταφέρει πολλά αξιόλογα πράγματα σε αυτήν τη δουλειά» και B12 «Νιώθω γεμάτος/η ενεργητικότητα» να έχουν τους χαμηλότερους μέσους όρους (4,09 και 4,10 αντίστοιχα). Επιπλέον, η αξιοπιστία των δηλώσεων της υποκλίμακας ήταν υψηλή (Cronbach's alpha=0.876>0.8).

Πίνακας 6: Απαντήσεις δηλώσεων προσωπικής επίτευξης

Ερ.	Δηλώσεις	Ελάχιστο	Μέγιστο	Μέσος όρος	Διάμεσος	Τυπική απόκλιση
B4	Μπορώ εύκολα να καταλάβω πως αισθάνονται οι μαθητές μου	0	6	4,75	5,00	1,670
B7	Αντιμετωπίζω πολύ αποτελεσματικά τα προβλήματα των μαθητών μου	0	6	4,12	5,00	1,644
B9	Νιώθω ότι με την εργασία μου επηρεάζω θετικά τη ζωή των άλλων	0	6	4,20	5,00	1,835
B12	Νιώθω γεμάτος/η ενεργητικότητα	0	6	4,10	5,00	1,712
B17	Μπορώ να δημιουργώ μια άνετη ατμόσφαιρα με τους μαθητές μου	0	6	4,70	5,00	1,569
B18	Έχω καταφέρει πολλά αξιόλογα πράγματα σε αυτήν τη δουλειά	0	6	4,09	5,00	1,674
B19	Αντιμετωπίζω ήρεμα τα προβλήματα που προκύπτουν στη δουλειά μου	0	6	4,21	5,00	1,710
B21	Νιώθω αναζωογονημένος/η όταν δουλεύω με τους μαθητές μου	0	6	4,49	5,00	1,666
ΣΥΝΟΛΟ		6	48	34,66	37	9,878
Cronbach's Alpha				0,876		

Εντάσσοντας σε επίπεδα – κατηγορίες τα αθροίσματα των απαντήσεων της προσωπικής επίτευξης, προέκυψε ότι η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών (155) δήλωσε υψηλή προσωπική επίτευξη που αντιστοιχεί σε χαμηλό επίπεδο επαγγελματικής εξουθένωσης (51,4%), ενώ 85 (28,1%) εκπαιδευτικοί δήλωσαν χαμηλή προσωπική επίτευξη και 62 (20,5%) μέτρια προσωπική επίτευξη (Πίνακας 7). Συνεπώς, το ποσοστό των εκπαιδευτικών που βιώνει επαγγελματική εξουθένωση λόγω χαμηλής αίσθησης προσωπικής επίτευξης είναι αρκετά υψηλό (28,1%), κάτι που οφείλει να ληφθεί σοβαρά υπόψη από τους ειδικούς.

Πίνακας 7: Επαγγελματική εξουθένωση λόγω προσωπικής επίτευξης

Επίπεδο εξουθένωσης λόγω προσωπικής επίτευξης	Συχνότητα (N)	Ποσοστό (%)
Χαμηλή	155	51,4
Μέτρια	62	20,5
Υψηλή	85	28,1
Σύνολο	302	100

6.2.3. Υποκλίμακα Αποπροσωποποίησης

Τέλος, η υποκλίμακα της αποπροσωποποίησης αφορά σε 5 δηλώσεις (Πίνακας 8). Ο μέσος όρος του αθροίσματος των απαντήσεων της υποκλίμακας προέκυψε 4,18 και η διάμεσος 3, καταδεικνύοντας χαμηλή αποπροσωποποίηση, άρα χαμηλό επίπεδο επαγγελματικής εξουθένωσης. Επίσης, οι μέσοι όροι όλων των δηλώσεων ήταν πολύ κοντά στο 1 και οι διάμεσοι στο 0 (όπου 0=Ποτέ και 1=Μερικές φορές τον χρόνο), ενώ η αξιοπιστία των δηλώσεων της υποκλίμακας ήταν μέτρια αλλά επαρκής (Cronbach's alpha=0.617>0.6).

Πίνακας 8: Απαντήσεις δηλώσεων αποπροσωποποίησης

Ερ.	Δηλώσεις	Ελάχιστο	Μέγιστο	Μέσος όρος	Διάμεσος	Τυπική απόκλιση
B5	Νιώθω ότι συμπεριφέρομαι απρόσωπα σε μερικούς μαθητές μου, σαν να είναι αντικείμενα	0	6	0,84	0,00	1,308
B10	Έχω γίνει περισσότερο σκληρός/η με τους ανθρώπους από τότε που άρχισα αυτή τη δουλειά	0	6	0,92	0,00	1,500
B11	Ανησυχώ μήπως αυτή η δουλειά με κάνει ακόμη πιο σκληρό/ή	0	6	0,80	0,00	1,449
B15	Αισθάνομαι ότι οι μαθητές μου κατηγορούν εμένα για μερικά από τα προβλήματά τους	0	6	1,10	1,00	1,362
B22	Στην πραγματικότητα δεν με ενδιαφέρει τι συμβαίνει σε μερικούς μαθητές μου	0	6	0,53	0,00	1,155
ΣΥΝΟΛΟ		0	23	4,18	3	4,273
Cronbach's Alpha				0,617		

Εντάσσοντας σε επίπεδα – κατηγορίες τα αθροίσματα των απαντήσεων της αποπροσωποποίησης, προέκυψε ότι η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών (257) δήλωσε χαμηλή αποπροσωποποίηση που αντιστοιχεί σε χαμηλό επίπεδο επαγγελματικής εξουθένωσης

(85,1%), ενώ 30 (9,9%) εκπαιδευτικοί δήλωσαν μέτρια αποπροσωποποίηση και 15 (5,0%) υψηλή (Πίνακας 9). Συνεπώς, το ποσοστό των εκπαιδευτικών που βιώνει επαγγελματική εξουθένωση λόγω αποπροσωποποίησης κυμαίνεται σε χαμηλά επίπεδα (5%).

Πίνακας 9: Επαγγελματική εξουθένωση λόγω αποπροσωποποίησης

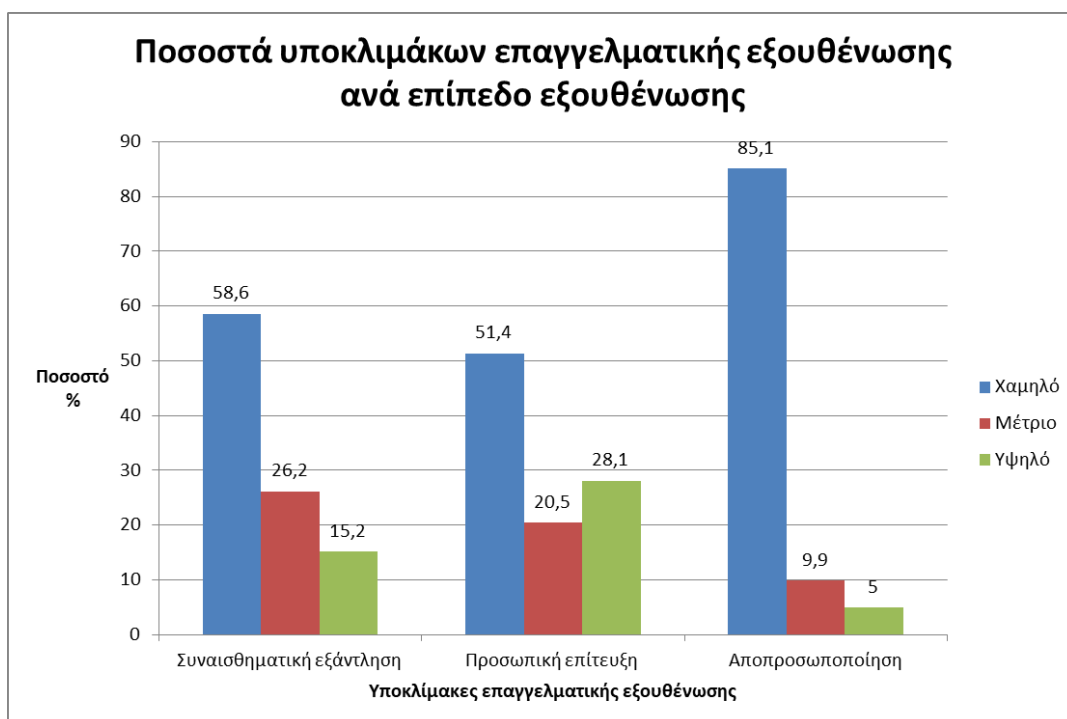
Επίπεδο εξουθένωσης λόγω αποπροσωποποίησης	Συχνότητα (N)	Ποσοστό (%)
Χαμηλή	257	85,1
Μέτρια	30	9,9
Υψηλή	15	5,0
Σύνολο	302	100

6.2.4. Σύνοψη Αποτελεσμάτων των Υποκλιμάκων Συναισθηματικής Εξουθένωσης

Συνοψίζοντας, στον Πίνακα 10 καταγράφονται οι συχνότητες (N) και τα ποσοστά (%) των υποκλιμάκων επαγγελματικής εξουθένωσης ανά επίπεδο εξουθένωσης, από όπου προκύπτει ότι η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στην παρούσα έρευνα εμφανίζουν χαμηλά επίπεδα επαγγελματικής εξουθένωσης (Πίνακας 10 και Γράφημα 2). Από τους παρακάτω πίνακες φαίνεται πως η υποκλίμακα που προκαλεί τα υψηλότερα επίπεδα επαγγελματικής εξουθένωσης είναι η χαμηλή αίσθηση προσωπικής επίτευξης (28,1%), ακολουθούμενη από την συναισθηματική εξάντληση (15,2%), ενώ στο τέλος την αποπροσωποποίηση (5%).

Πίνακας 10: Βασικά στατιστικά υποκλιμάκων επαγγελματικής εξουθένωσης ανά επίπεδο εξουθένωσης

Υποκλίμακα επαγγελματικής εξουθένωσης	Επίπεδο επαγγελματικής εξουθένωσης		
	Χαμηλό	Μέτριο	Υψηλό
Συναισθηματική εξάντληση	N=177 (58,6%)	N=79 (26,2%)	N=46 (15,2%)
Χαμηλή αίσθηση προσωπικής επίτευξης	N=155 (51,4%)	N=62 (20,5%)	N=85 (28,1%)
Αποπροσωποποίηση	N=257 (85,1%)	N=30 (9,9%)	N=15 (5,0%)

Γράφημα 2: Βασικά στατιστικά υποκλιμάκων επαγγελματικής εξουθένωσης ανά επίπεδο εξουθένωσης

6.3. Ερευνητικό Ερώτημα 2: Έλεγχος Συσχέτισης των Δημογραφικών και Εργασιακών Χαρακτηριστικών με την Επαγγελματική Εξουθένωση

6.3.1. Έλεγχος Συσχέτισης με το Φύλο

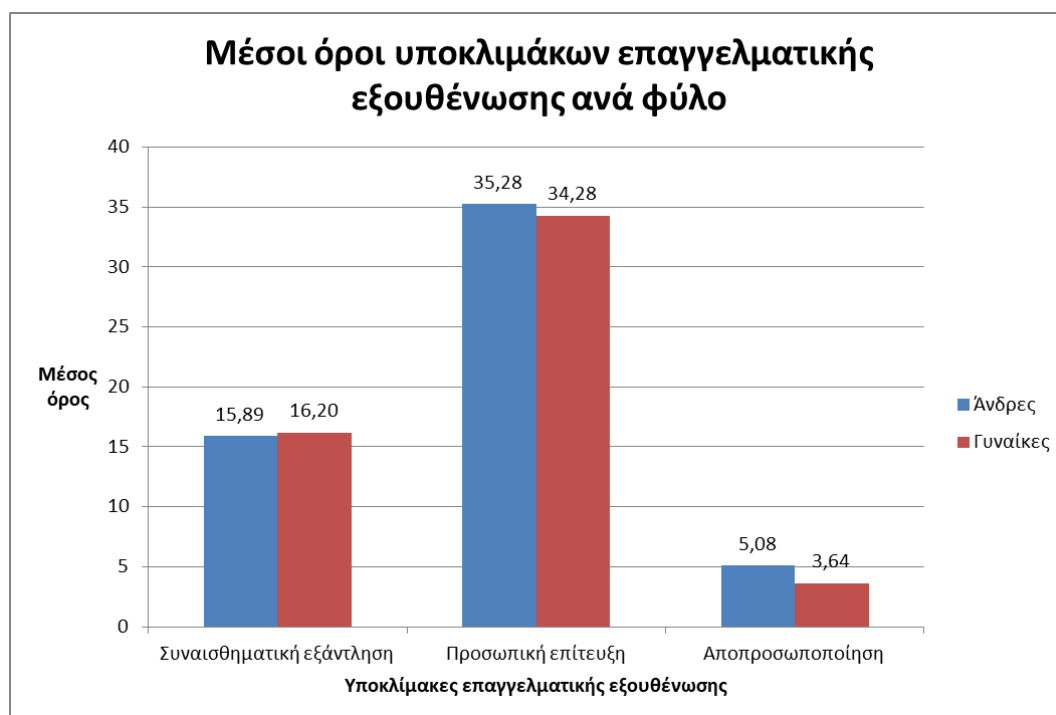
Για τον έλεγχο συσχέτισης του φύλου των εκπαιδευτικών με τα σκορ των τριών υποκλιμάκων της επαγγελματικής εξουθένωσης εκτελέσαμε τον μη παραμετρικό έλεγχο συσχέτισης Mann – Whitney U. Η εκτέλεση του ελέγχου Mann – Whitney U κατέδειξε την ύπαρξη συσχέτισης του φύλου με την υποκλίμακα της αποπροσωποποίησης ($U(114,188)=8636.500$, $p=0.004<0.05$). Μάλιστα, φαίνεται ότι οι άνδρες έχουν μεγαλύτερο σκορ αποπροσωποποίησης (mean=5,08, mean rank=169,74) από τις γυναίκες (mean=3,64, mean rank=140,44) (Πίνακας 11 και Γράφημα 4), κάτι που κρίνεται λογικό μιας και οι άνδρες συνδέονται συναισθηματικά με τους μαθητές τους σε μικρότερο βαθμό, σε σχέση με τις γυναίκες εκπαιδευτικούς.

Στις υπόλοιπες υποκλίμακες, άνδρες και γυναίκες παρουσιάζουν παρόμοια σκορ, με τις γυναίκες να εμφανίζουν ελαφρώς μεγαλύτερη επαγγελματική εξουθένωση από τους άνδρες, που κυμαίνεται από χαμηλό ως μέτριο βαθμό. Πιο συγκεκριμένα οι γυναίκες εμφανίζουν

ελαφρώς μεγαλύτερο σκορ συναισθηματικής εξάντλησης (mean=16,20) από τους άνδρες (mean=15,89) και ελαφρώς μικρότερο σκορ προσωπικής επίτευξης (mean=34,28) από τους άνδρες (mean=35,28) (Πίνακας 11 και Γράφημα 3).

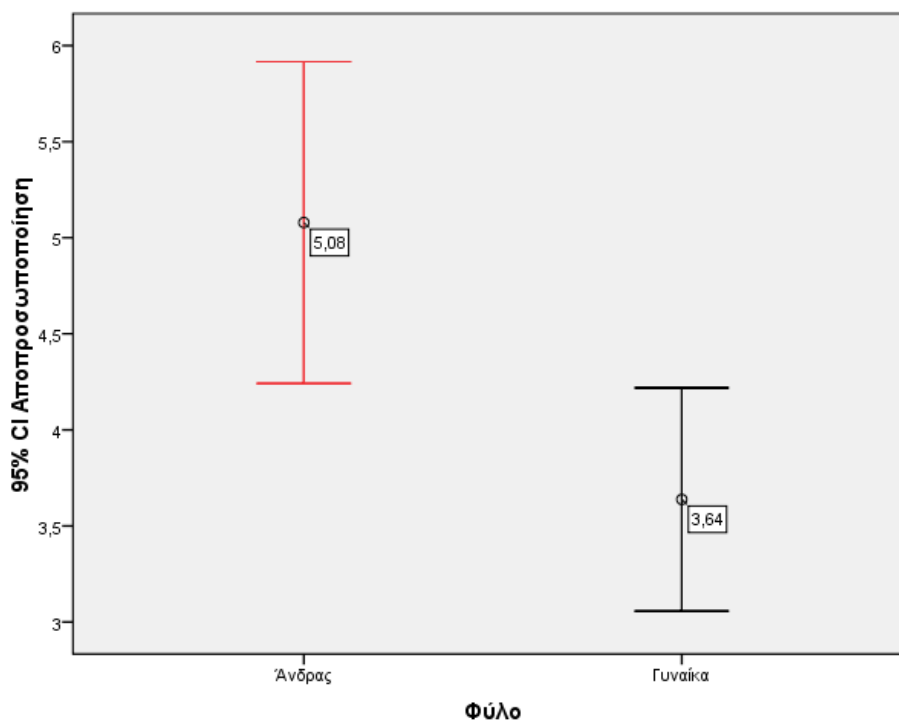
Πίνακας 11: Αποτελέσματα ελέγχου Mann-Whitney U - Φύλο * Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης

Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης	Φύλο	Συχνότητα	Μέσος όρος	Τυπική απόκλιση	Μέσος όρος κατάταξης	Mann-Whitney U	p-value
Συναισθηματική εξάντληση	Άνδρας	114	15,89	9,478	151,58	10706,500	0,990
	Γυναίκα	188	16,20	10,088	151,45		
	Total	302	16,08	9,848			
Προσωπική επίτευξη	Άνδρας	114	35,28	8,848	153,85	10448,500	0,716
	Γυναίκα	188	34,28	10,457	150,08		
	Total	302	34,66	9,878			
Αποπροσωποποίηση	Άνδρας	114	5,08	4,514	169,74	8636,500	0,004
	Γυναίκα	188	3,64	4,037	140,44		
	Total	302	4,18	4,273			

Γράφημα 3: Μέσοι όροι υποκλιμάκων επαγγελματικής εξουθένωσης ανά φύλο

Διάστημα εμπιστοσύνης για το μέσο όρο της αποπροσωποποίησης ανά φύλο

Γράφημα 4: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου αποπροσωποποίησης ανά φύλο

6.3.2. Έλεγχος Συσχέτισης με την Οικογενειακή Κατάσταση

Για τον έλεγχο συσχέτισης της οικογενειακής κατάστασης των εκπαιδευτικών με τα σκορ των τριών υποκλιμάκων της επαγγελματικής εξουθένωσης, εκτελέσαμε τον μη παραμετρικό έλεγχο συσχέτισης Kruskal – Wallis H. Η εκτέλεση του ελέγχου Kruskal – Wallis H κατέδειξε την ύπαρξη συσχέτισης της οικογενειακής κατάστασης με την υποκλίμακα της συναισθηματικής εξάντλησης ($X^2(2)=7.069$, $p=0.029<0.05$) (Πίνακας 12).

Για να εντοπιστεί μεταξύ ποιών οικογενειακών καταστάσεων υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφορές εκτελέσαμε τον μετα-έλεγχο (post hoc test) Mann – Whitney U για όλα τα ζεύγη οικογενειακών καταστάσεων. Τα αποτελέσματα του μετα-ελέγχου Mann – Whitney U έδειξαν ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά των διαζευγμένων εκπαιδευτικών με τους άγαμους ($U(65,21)=438.500$, $p=0.014<0.05$) και τους έγγαμους εκπαιδευτικούς ($U(216,21)=1526.000$, $p=0.013<0.05$) (Πίνακας 13).

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι η οικογενειακή κατάσταση σχετίζεται με την υποκλίμακα της συναισθηματικής εξάντλησης. Μάλιστα, οι διαζευγμένοι εκπαιδευτικοί (mean=21,33, mean rank=198,45) έχουν μεγαλύτερο σκορ συναισθηματικής εξάντλησης από τους άγαμους (mean=15,58, mean rank=141,05) και τους έγγαμους εκπαιδευτικούς (mean=15,72, mean

rank=150,08) (Πίνακας 12 και Γράφημα 6). Το παραπάνω εύρημα είναι λογικό, αφού ο χωρισμός από την οικογένεια και τα παιδιά είναι τις περισσότερες φορές μια δυσάρεστη εξέλιξη που επιφέρει πρόσθετο άγχος και συναισθηματική εξάντληση.

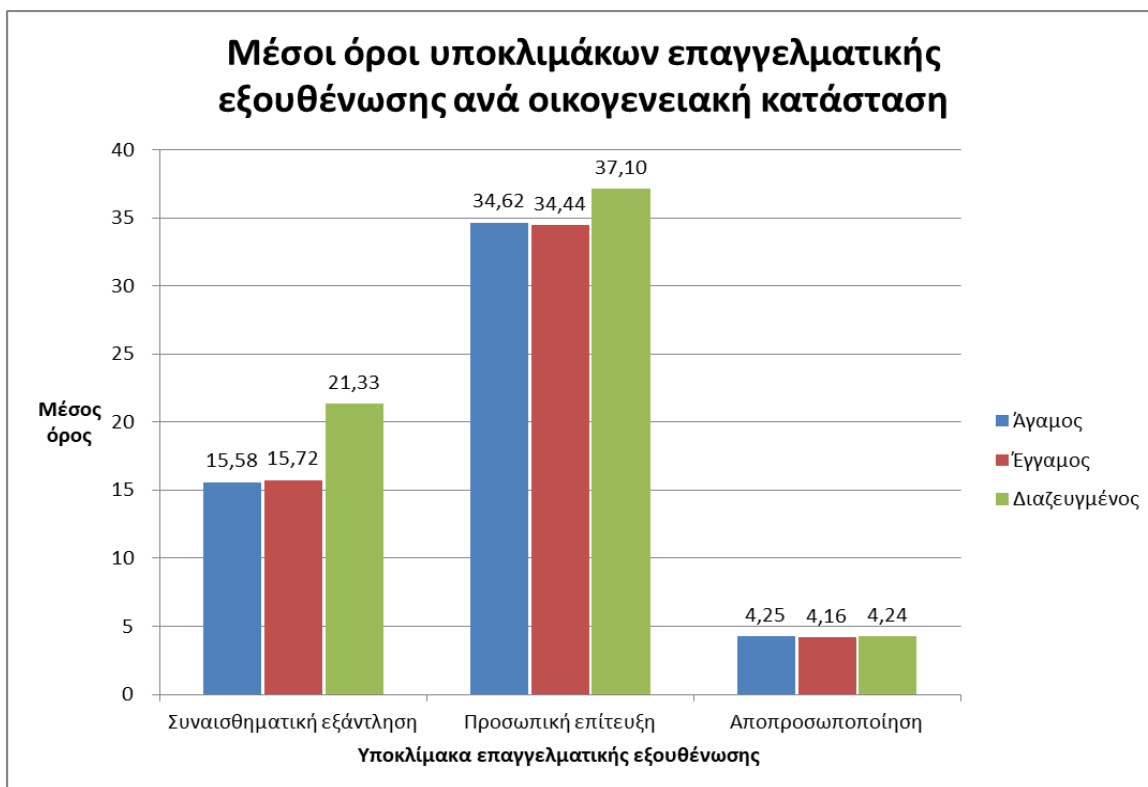
Στις υπόλοιπες υποκλίμακες, όλες οι κατηγορίες εκπαιδευτικών παρουσιάζουν παρόμοια σκορ. Πιο συγκεκριμένα, στην υποκλίμακα της προσωπικής επίτευξης, οι έγγαμοι έχουν ελαφρώς μικρότερο σκορ προσωπικής επίτευξης (mean=34,44), ενώ στην υποκλίμακα της αποπροσωποποίησης οι άγαμοι έχουν ελαφρώς μεγαλύτερο σκορ (mean=4,25) (Πίνακας 12 και Γράφημα 5).

Πίνακας 12: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Οικογενειακή κατάσταση *
Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης

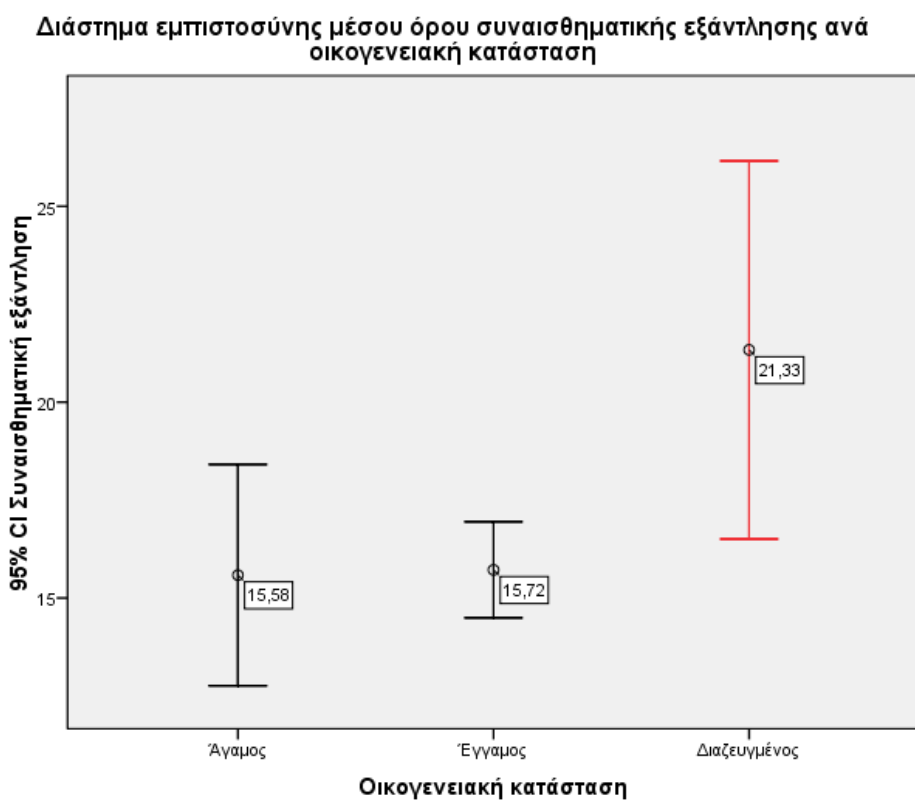
Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης	Οικογενειακή κατάσταση	Συχνότητα	Μέσος όρος	Τυπική απόκλιση	Μέσος όρος κατάταξης	X ²	df	p-value
Συναισθηματική εξάντληση	Άγαμος	65	15,58	11,404	141,05	7,069	2	0,029
	Έγγαμος	216	15,72	9,148	150,08			
	Διαζευγμένος	21	21,33	10,603	198,45			
	Total	302	16,08	9,848				
Προσωπική επίτευξη	Άγαμος	65	34,62	10,452	154,49	1,098	2	0,578
	Έγγαμος	216	34,44	9,899	148,91			
	Διαζευγμένος	21	37,10	7,661	168,86			
	Total	302	34,66	9,878				
Αποπροσωποποίηση	Άγαμος	65	4,25	4,681	150,19	0,053	2	0,974
	Έγγαμος	216	4,16	4,141	152,19			
	Διαζευγμένος	21	4,24	4,516	148,50			
	Total	302	4,18	4,273				

Πίνακας 13: Αποτελέσματα post hoc ελέγχου Mann – Whitney U σύγκρισης ζευγών οικογενειακών καταστάσεων * Υποκλίμακα συναισθηματικής εξάντλησης

Υποκλίμακα επαγγελματικής εξουθένωσης	Οικογενειακή κατάσταση	Συχνότητα	Μέσος όρος	Τυπική απόκλιση	Μέσος όρος κατάταξης	Mann-Whitney U	p-value
Συναισθηματική εξάντληση	Άγαμος	65	15,58	11,404	39,75	438,500	0,014
	Διαζευγμένος	21	21,33	10,603	55,12		
	Έγγαμος	216	15,72	9,148	115,56	1526,000	0,013
	Διαζευγμένος	21	21,33	10,603	154,33		

Γράφημα 5: Μέσοι όροι υποκλιμάκων επαγγελματικής εξουθένωσης ανά οικογενειακή κατάσταση

Γράφημα 6: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου συναισθηματικής εξάντλησης ανά οικογενειακή κατάσταση

6.3.3. Έλεγχος Συσχέτισης με τις Ημέρες Απουσίας από την Εργασία

Για τον έλεγχο συσχέτισης των ημερών απουσίας των εκπαιδευτικών από την εργασία τους με τα σκορ των τριών υποκλιμάκων της επαγγελματικής εξουθένωσης, αρχικά επανακωδικοποιήσαμε τη μεταβλητή των ημερών απουσίας από την εργασία, έτσι ώστε οι 4 αρχικές ομάδες ημερών απουσίας να γίνουν 3: α) «Καμία ημέρα», β) «1-5 ημέρες» και γ) «>=6 ημέρες». Ακολούθως, εκτελέσαμε τον μη παραμετρικό έλεγχο συσχέτισης Kruskal – Wallis H, ο οποίος κατέδειξε την ύπαρξη συσχέτισης των ημερών απουσίας από την εργασία με τις υποκλίμακες: α) της συναισθηματικής εξάντλησης ($X^2(2)=8.068$, $p=0.018<0.05$) και β) της προσωπικής επίτευξης ($X^2(2)=7.360$, $p=0.025<0.05$) (Πίνακας 14).

Για να εντοπιστεί μεταξύ ποιών ομάδων ημερών απουσίας υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφορές στις υποκλίμακες αυτές, εκτελέσαμε τον μετα-έλεγχο (post hoc test) Mann – Whitney U για όλα τα ζεύγη ημερών απουσίας. Τα αποτελέσματα του μετα-ελέγχου Mann – Whitney U έδειξαν ότι:

- 1) Στην υποκλίμακα της συναισθηματικής εξάντλησης, παρατηρείται στατιστικά σημαντική διαφορά των εκπαιδευτικών με «τουλάχιστον 6» ημέρες απουσίας από αυτούς με «Καμία» ημέρα απουσίας ($U(51,49)=898.500$, $p=0.015<0.05$) και «1-5» ημέρες απουσίας ($U(202,49)=3747.000$, $p=0.008<0.05$) (Πίνακας 15) και
- 2) Στην υποκλίμακα της προσωπικής επίτευξης, υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά των εκπαιδευτικών με «τουλάχιστον 6» ημέρες απουσίας από αυτούς με «Καμία» ημέρα απουσίας ($U(51,49)=838.000$, $p=0.004<0.05$) (Πίνακας 15).

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι οι ημέρες απουσίας από την εργασία σχετίζονται με τις υποκλίμακες:

- 1) της συναισθηματικής εξάντλησης, όπου οι εκπαιδευτικοί με «τουλάχιστον 6» ημέρες απουσίας (mean=20,04, mean rank=183,19) έχουν μεγαλύτερο σκορ συναισθηματικής εξάντλησης από αυτούς με «Καμία» (mean=14,76, mean rank=138,89) και «1-5» ημέρες απουσίας (mean=15,45, mean rank=147,00) (Πίνακας 14 και Γράφημα 8) και
- 2) της προσωπικής επίτευξης, όπου οι εκπαιδευτικοί με «τουλάχιστον 6» ημέρες απουσίας (mean=32,35, mean rank=126,36) έχουν μικρότερο σκορ προσωπικής επίτευξης από αυτούς με «Καμία» ημέρα απουσίας (mean=37,24, mean rank=173,64) (Πίνακας 14 και Γράφημα 9).

Τα προηγούμενα φαίνεται να ακολουθούν λογική εξήγηση, δεδομένου πως όταν κάποιος εκπαιδευτικός δεν αισθάνεται καλά και βρίσκεται στα όρια συναισθηματικής εξάντλησης, ενώ ταυτόχρονα αισθάνεται απογοητευμένος, κουρασμένος και «άδειος» από την εργασία του, τότε ουσιαστικά δεν τον ενδιαφέρει η εργασία του, με συνέπεια να απουσιάζει συχνότερα σε σχέση με τους υπόλοιπους συναδέλφους.

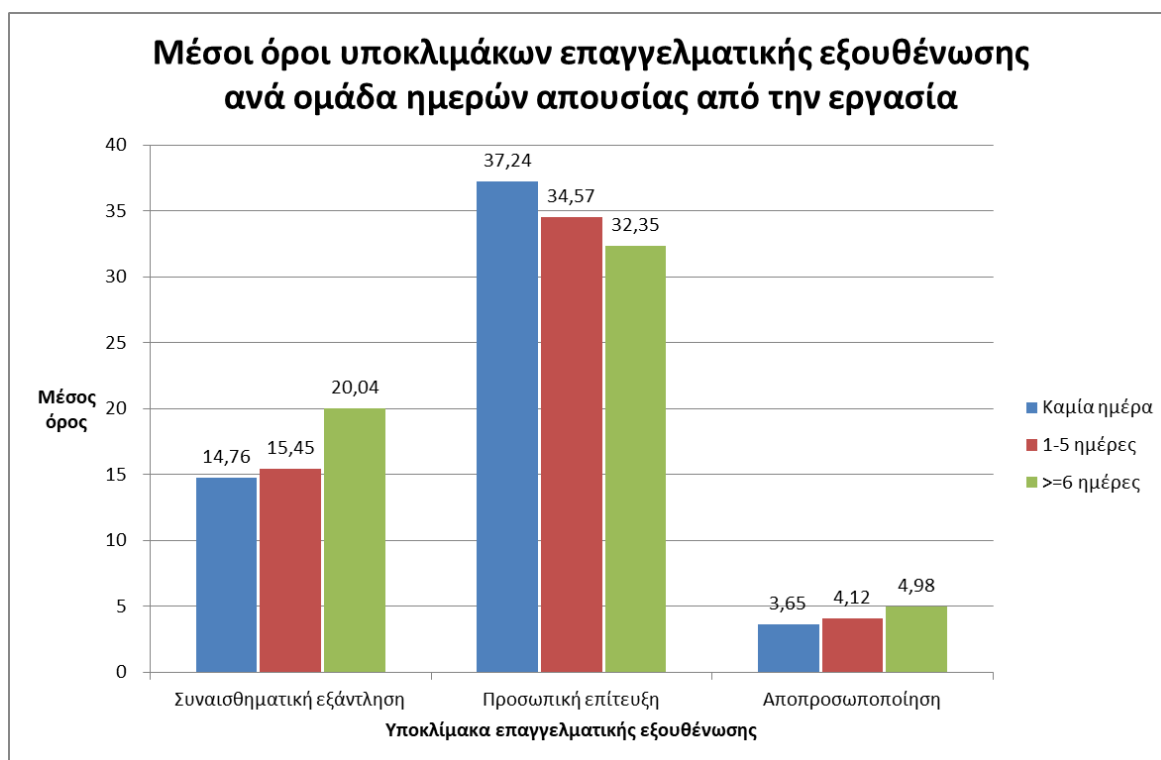
Τέλος, στην υποκλίμακα της αποπροσωποποίησης, όλες οι κατηγορίες εκπαιδευτικών παρουσιάζουν παρόμοια σκορ. Ωστόσο, οι εκπαιδευτικοί με «τουλάχιστον 6» ημέρες απουσίας από την εργασία τους έχουν ελαφρώς μεγαλύτερο σκορ αποπροσωποποίησης (mean=4,98), ενώ οι εκπαιδευτικοί χωρίς καμία απουσία έχουν το μικρότερο σκορ αποπροσωποποίησης (mean=3,65) (Πίνακας 14 και Γράφημα 7).

Πίνακας 14: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Ημέρες απουσίας από την εργασία
* Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης

Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης	Ημέρες απουσίας	Συχνότητα	Μέσος όρος	Τυπική απόκλιση	Μέσος όρος κατάταξης	X ²	df	p-value
Συναισθηματική εξάντληση	Καμία	51	14,76	9,830	138,89	8,068	2	0,018
	1-5	202	15,45	9,403	147,00			
	>=6	49	20,04	10,849	183,19			
	Total	302	16,08	9,848				
Προσωπική επίτευξη	Καμία	51	37,24	8,373	173,64	7,360	2	0,025
	1-5	202	34,57	10,189	152,01			
	>=6	49	32,35	9,567	126,36			
	Total	302	34,66	9,878				
Αποπροσωποποίηση	Καμία	51	3,65	4,462	131,07	4,313	2	0,116
	1-5	202	4,12	4,082	153,09			
	>=6	49	4,98	4,798	166,20			
	Total	302	4,18	4,273				

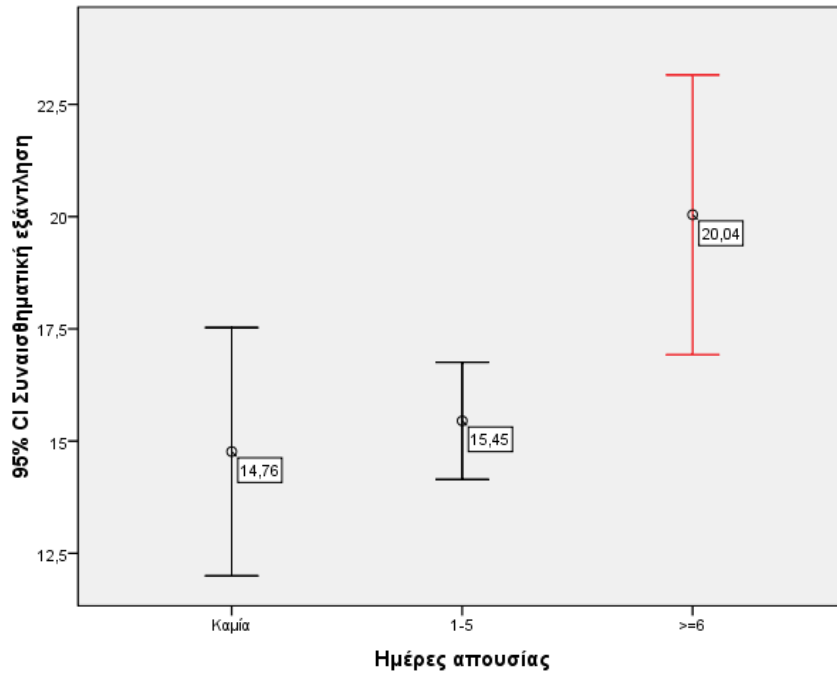
Πίνακας 15: Αποτελέσματα post hoc ελέγχου Mann – Whitney U σύγκρισης ζευγών ημερών απουσίας από την εργασία * Υποκλίμακες συναισθηματικής εξάντλησης και προσωπικής επίτευξης

Υποκλίμακα επαγγελματικής εξουθένωσης	Ημέρες απουσίας	Συχνότητα	Μέσος όρος	Τυπική απόκλιση	Μέσος όρος κατάταξης	Mann-Whitney U	p-value
Συναισθηματική εξάντληση	Καμία	51	14,76	9,830	43,62	898,500	0,015
	>=6	49	20,04	10,849	57,66		
	1-5	202	15,45	9,403	120,05	3747,000	0,008
Προσωπική επίτευξη	Καμία	51	14,76	9,830	58,57	838,000	0,004
	>=6	49	20,04	10,849	42,10		

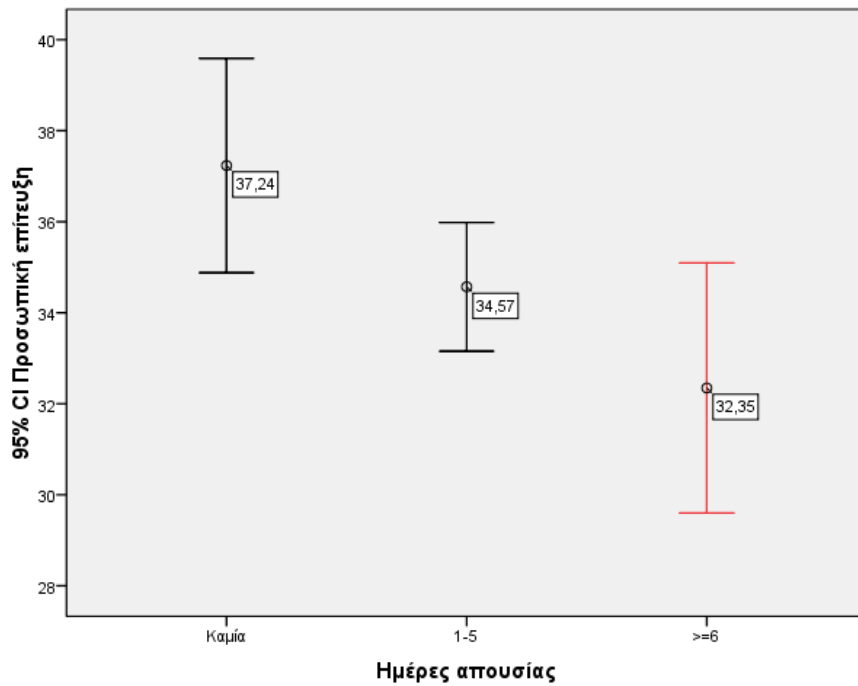
Γράφημα 7: Μέσοι όροι υποκλιμάκων επαγγελματικής εξουθένωσης ανά ημέρες απουσίας από την εργασία

Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου συναισθηματικής εξάντλησης ανά ομάδα ημερών απουσίας

Γράφημα 8: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου συναισθηματικής εξάντλησης ανά ομάδα ημερών απουσίας

Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου προσωπικής επίτευξης ανά ομάδα ημερών απουσίας

Γράφημα 9: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου προσωπικής επίτευξης ανά ομάδα ημερών απουσίας

6.4. Ερευνητικό Ερώτημα 3: Σε ποιο Βαθμό Αισθάνονται οι Εκπαιδευτικοί Οικονομική Δυσκολία

Για τον προσδιορισμό του βαθμού της αίσθησης οικονομικής δυσκολίας των εκπαιδευτικών που εργάζονται σε σχολεία Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης του Νομού Ηλείας, υπολογίστηκαν τα αθροίσματα (σκορ) των απαντήσεων των συμμετεχόντων για τις δηλώσεις των τεσσάρων υποκλιμάκων του εργαλείου των Barrera et al. (2001), δηλαδή: α) της οικονομικής πίεσης, β) της δυσκολίας ανταπόκρισης στις οικονομικές υποχρεώσεις, γ) της έλλειψης πόρων για κάλυψη των βασικών αναγκών και δ) τις περικοπές και αναπροσαρμογές δαπανών. Το συνολικό άθροισμα των μερικών αθροισμάτων των τεσσάρων υποκλιμάκων, δηλώνει το επίπεδο της οικονομικής δυσκολίας. Υπενθυμίζεται ότι μεγαλύτερο άθροισμα (σκορ) υποδηλώνει μεγαλύτερο επίπεδο – βαθμό οικονομικής δυσκολίας. Στον παρακάτω πίνακα (Πίνακας 16) φαίνονται τα επίπεδα της αίσθησης οικονομικής δυσκολίας και τα αντίστοιχα όρια του αθροίσματος.

Πίνακας 16: Επίπεδα αίσθησης οικονομικής δυσκολίας

Κλίμακα	Όρια επιπέδων		
	Χαμηλό	Μέτριο	Υψηλό
Αίσθηση οικονομικής δυσκολίας	11-28	29-46	47-64

6.4.1. Υποκλίμακα Οικονομικής Πίεσης

Η υποκλίμακα της οικονομικής πίεσης αφορά σε 2 δηλώσεις (Πίνακας 17). Ο μέσος όρος του αθροίσματος των απαντήσεων της υποκλίμακας προέκυψε 3,47 και η διάμεσος 3, με ελάχιστη τιμή 2 και μέγιστη 10, καταδεικνύοντας χαμηλή αίσθηση οικονομικής πίεσης. Επίσης, οι μέσοι όροι και οι διάμεσοι όλων των δηλώσεων ήταν μεταξύ 1 και 2 (όπου 1=Σχεδόν ποτέ και 2=Κάπου-κάπου). Επιπλέον, η αξιοπιστία των δηλώσεων της υποκλίμακας ήταν υψηλή (Cronbach's alpha=0.815>0.8).

Πίνακας 17: Απαντήσεις δηλώσεων οικονομικής πίεσης

Ερ.	Δηλώσεις	Ελάχιστο	Μέγιστο	Μέσος όρος	Διάμεσος	Τυπική απόκλιση
Γ1	Στους επόμενους τρεις μήνες, πόσο συχνά πιστεύετε ότι εσείς και η οικογένειά σας θα αντιμετωπίσει πρόβλημα στέγασης ή διατροφής;	1	5	1,48	1,00	0,939

Γ2	Στους επόμενους τρεις μήνες, πόσο συχνά πιστεύετε ότι θα δυσκολευτείτε να καλύψετε βασικές ανάγκες της οικογένειάς σας;	1	5	1,99	2,00	1,151
ΣΥΝΟΛΟ		2	10	3,47	3,00	1,930
Cronbach's Alpha				0,815		

6.4.2. Υποκλίμακα Δυσκολίας Ανταπόκρισης στις Οικονομικές Υποχρεώσεις

Η υποκλίμακα της δυσκολίας ανταπόκρισης στις οικονομικές υποχρεώσεις αφορά σε 2 δηλώσεις (Πίνακας 18). Ο μέσος όρος του αθροίσματος των απαντήσεων της υποκλίμακας προέκυψε 6,77 και η διάμεσος 7, με ελάχιστη τιμή 2 και μέγιστη 10, καταδεικνύοντας μέτρια προς υψηλή δυσκολία ανταπόκρισης στις οικονομικές υποχρεώσεις. Επίσης, οι μέσοι όροι και οι διάμεσοι όλων των δηλώσεων ήταν μεταξύ 2 και 4 (όπου 2=Λίγη και 4=Αρκετή). Επιπλέον, η αξιοπιστία των δηλώσεων της υποκλίμακας ήταν σχετικά ικανοποιητική (Cronbach's alpha=0.644), πλησιάζοντας το όριο 0.7 που αναφέρουν οι Barrera et al. (2001).

Πίνακας 18: Απαντήσεις δηλώσεων δυσκολίας ανταπόκρισης στις οικονομικές υποχρεώσεις

Ερ.	Δηλώσεις	Ελάχιστο	Μέγιστο	Μέσος όρος	Διάμεσος	Τυπική απόκλιση
Γ3	Τους τελευταίους τρεις μήνες, πόση δυσκολία αντιμετωπίσατε για να καλύψετε τους λογαριασμούς σας;	1	5	2,87	3,00	1,213
Γ4	Τους τελευταίους τρεις μήνες, στο τέλος κάθε μήνα, σας περισσεύανε αρκετά χρήματα;	1	5	3,89	4,00	0,783
ΣΥΝΟΛΟ		2	10	6,77	7,00	1,754
Cronbach's Alpha				0,644		

6.4.3. Υποκλίμακα Έλλειψης Πόρων για την Κάλυψη των Βασικών Αναγκών

Η υποκλίμακα της έλλειψης πόρων για την κάλυψη των βασικών αναγκών αφορά σε 7 δηλώσεις (Πίνακας 19). Ο μέσος όρος του αθροίσματος των απαντήσεων της υποκλίμακας προέκυψε 21,43 και η διάμεσος 21, με ελάχιστη τιμή 7 και μέγιστη 35, καταδεικνύοντας μέτρια έλλειψη πόρων για την κάλυψη των βασικών αναγκών. Επίσης, οι μέσοι όροι και οι διάμεσοι όλων των δηλώσεων ήταν μεταξύ 2 και 4 (όπου 2=Συμφωνώ και 4=Διαφωνώ), με τις δηλώσεις Γ11 «Είχαμε αρκετά χρήματα για διακοπές και διασκέδαση» και Γ7 «Είχαμε αρκετά χρήματα για την αγορά κάποιου επίπλου ή οικιακής συσκευής» να έχουν τους

υψηλότερους μέσους όρους (3,80 και 3,53 αντίστοιχα) άρα και τη μεγαλύτερη έλλειψη πόρων για την κάλυψή τους. Από την άλλη μεριά, οι δηλώσεις Γ9 «Είχαμε αρκετά χρήματα για την αγορά επαρκούς ποσότητας και ποιότητας τροφίμων (κρέατα, ψάρια, γαλακτοκομικά, κλπ.)» και Γ10 «Είχαμε αρκετά χρήματα για ιατρική και φαρμακευτική περίθαλψη και εξετάσεις που χρειαστήκαμε» είχαν τους χαμηλότερους μέσους όρους (2,37 και 2,84 αντίστοιχα). Το συγκεκριμένο εύρημα δείχνει πως οι εκπαιδευτικοί καταφέρνουν να ανταπεξέλθουν στις βασικές τους ανάγκες στις οποίες και δίνουν προτεραιότητα κάτι το οποίο, δυστυχώς, δεν ισχύει για θέματα διασκέδασης ή της αγοράς οικιακού εξοπλισμού. Επιπλέον, η αξιοπιστία των δηλώσεων της υποκλίμακας ήταν υψηλή (Cronbach's alpha=0.918>0.8).

Πίνακας 19: Απαντήσεις δηλώσεων έλλειψης πόρων για την κάλυψη των βασικών αναγκών

Ερ.	Δηλώσεις	Ελάχιστο	Μέγιστο	Μέσος όρος	Διάμεσος	Τυπική απόκλιση
Γ5	Είχαμε αρκετά χρήματα ώστε να κατοικούμε σε ένα σπίτι ανάλογο των αναγκών μας	1	5	2,88	3,00	1,037
Γ6	Είχαμε αρκετά χρήματα για την αγορά των απαραίτητων ειδών ρουχισμού	1	5	2,92	3,00	1,062
Γ7	Είχαμε αρκετά χρήματα για την αγορά κάποιου επίπλου ή οικιακής συσκευής	1	5	3,53	4,00	1,074
Γ8	Είχαμε αρκετά χρήματα για τη συντήρηση του αυτοκινήτου	1	5	3,08	3,00	1,052
Γ9	Είχαμε αρκετά χρήματα για την αγορά επαρκούς ποσότητας και ποιότητας τροφίμων (κρέατα, ψάρια, γαλακτοκομικά, κλπ.)	1	5	2,37	2,00	0,989
Γ10	Είχαμε αρκετά χρήματα για ιατρική και φαρμακευτική περίθαλψη και εξετάσεις που χρειαστήκαμε	1	5	2,84	3,00	1,133
Γ11	Είχαμε αρκετά χρήματα για διακοπές και διασκέδαση	1	5	3,80	4,00	1,114
ΣΥΝΟΛΟ		7	35	21,43	21,00	6,108
Cronbach's Alpha				0,918		

6.4.4. Υποκλίμακα Περικοπών / Αναπροσαρμογών Δαπανών

Τέλος, η υποκλίμακα των περικοπών/αναπροσαρμογών δαπανών αφορά σε 9 δηλώσεις (1=ΝΑΙ/0=ΟΧΙ) (Πίνακας 20, Πίνακας 21 και Γράφημα 10). Ο μέσος όρος του αθροίσματος των απαντήσεων της υποκλίμακας προέκυψε 3,09 και η διάμεσος 3, με ελάχιστη τιμή 0 και μέγιστη 9, ενώ το 72,1% των συμμετεχόντων επιλέγει 1 ως 5 περικοπές/αναπροσαρμογές και

μόνο το 14,2% δεν κάνει καμία, καταδεικνύοντας χαμηλή προς μέτρια οικονομική δυσκολία ως προς αυτήν την υποκλίμακα (Πίνακας 20 και Γράφημα 11). Πιο συγκεκριμένα, οι δηλώσεις Γ13 «Περιορίσα την θέρμανση/τον κλιματισμό για να εξοικονομήσω χρήματα, ακόμα κι αν αυτό έκανε το σπίτι μου αφιλόξενο» (N=199; 65,9%), Γ12 «Αναγκάστηκα να αλλάξω διατροφικές ή καταναλωτικές συνήθειες για να εξοικονομήσω χρήματα» (N=173; 57,3%) και Γ14 «Δεν επισκέφθηκα γιατρό ή δεν έκανα κάποιες τακτικές εξετάσεις για να εξοικονομήσω χρήματα» (N=148; 49,0%) ήταν οι συχνότερες περικοπές/αναπροσαρμογές δαπανών. Από την άλλη μεριά, οι δηλώσεις Γ20 «Αναγκάστηκα να μετακομίσω για να εξοικονομήσω χρήματα» (N=173; 57,3%) και Γ19 «Αναγκάστηκα να πουλήσω κάποιο/α περιουσιακό/ά στοιχείο/α ή αντικείμενο/α επειδή χρειαζόμουν ρευστό» (N=173; 57,3%) ήταν οι λιγότερο συχνές περικοπές/αναπροσαρμογές δαπανών (Πίνακας 20). Τα ευρήματα αυτά καταδεικνύουν τη δύσκολη οικονομική θέση στην οποία έχουν περιέλθει αρκετοί συνάδελφοι εκπαιδευτικοί, κάτι που τους έχει οδηγήσει να μειώνουν δραστικά τις καθημερινές βασικές δαπάνες τους, χωρίς ωστόσο να έχουν φτάσει στο έσχατο σημείο της απαλλοτρίωσης της περιουσίας τους. Επιπλέον, η αξιοπιστία των δηλώσεων της υποκλίμακας ήταν ικανοποιητική (Cronbach's alpha=0.712), πάνω από το όριο των Barrera et al. (2001) (Πίνακας 20).

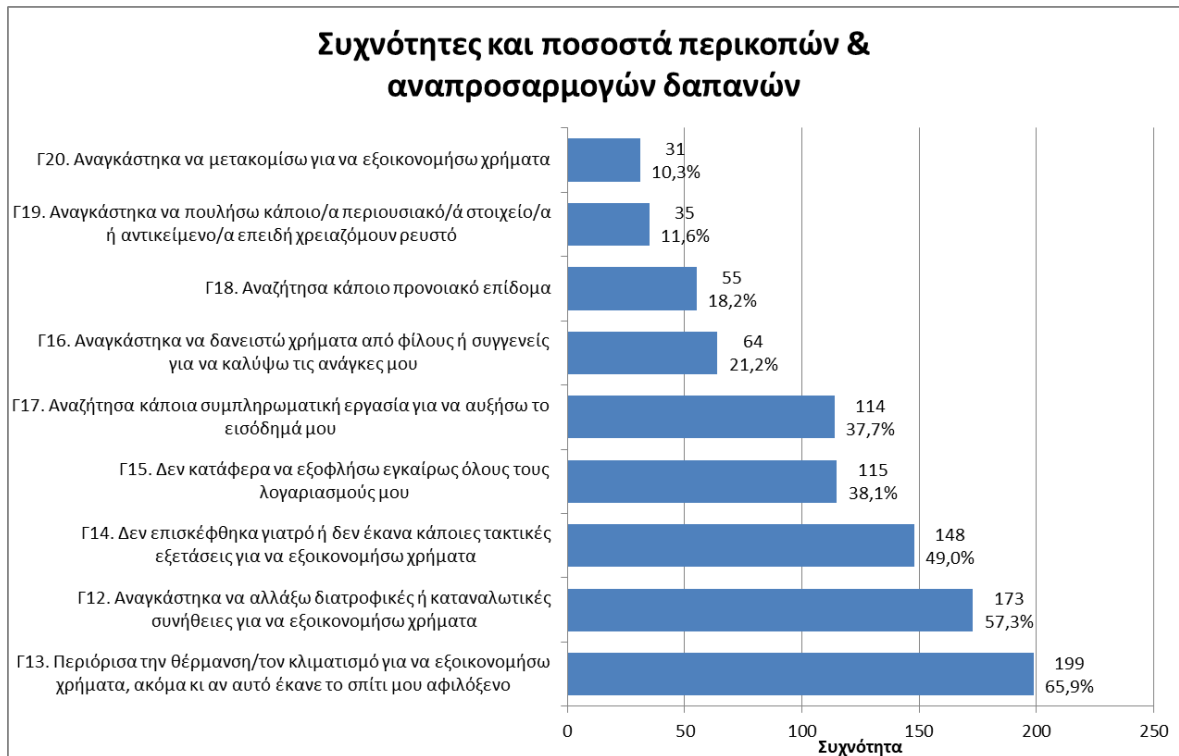
Πίνακας 20: Απαντήσεις δηλώσεων περικοπών/αναπροσαρμογών δαπανών

Ερ.	Δηλώσεις	Ελάχιστο	Μέγιστο	Μέσος όρος	Διάμεσος	Τοπική απόκλιση
Γ12	Αναγκάστηκα να αλλάξω διατροφικές ή καταναλωτικές συνήθειες για να εξοικονομήσω χρήματα	0	1	0,57	1,00	0,495
Γ13	Περιορίσα την θέρμανση/τον κλιματισμό για να εξοικονομήσω χρήματα, ακόμα κι αν αυτό έκανε το σπίτι μου αφιλόξενο	0	1	0,66	1,00	0,475
Γ14	Δεν επισκέφθηκα γιατρό ή δεν έκανα κάποιες τακτικές εξετάσεις για να εξοικονομήσω χρήματα	0	1	0,49	0,00	0,501
Γ15	Δεν κατάφερα να εξοφλήσω εγκαίρως όλους τους λογαριασμούς μου	0	1	0,38	0,00	0,486
Γ16	Αναγκάστηκα να δανειστώ χρήματα από φίλους ή συγγενείς για να καλύψω τις ανάγκες μου	0	1	0,21	0,00	0,409
Γ17	Αναζήτησα κάποια συμπληρωματική εργασία για να αυξήσω το εισόδημά μου	0	1	0,38	0,00	0,486
Γ18	Αναζήτησα κάποιο προνοιακό επίδομα	0	1	0,18	0,00	0,387
Γ19	Αναγκάστηκα να πουλήσω κάποιο/α περιουσιακό/ά στοιχείο/α ή αντικείμενο/α επειδή χρειαζόμουν ρευστό	0	1	0,12	0,00	0,321

Γ20	Αναγκάστηκα να μετακομίσω για να εξοικονομήσω χρήματα	0	1	0,10	0,00	0,304
ΣΥΝΟΛΟ		0	9	3,09	3,00	2,156
Cronbach's Alpha				0,712		

Πίνακας 21: Συχνότητες και ποσοστά απαντήσεων στις δηλώσεις περικοπών / αναπροσαρμογών δαπανών

Ερ.	Δηλώσεις	Συχνότητα (N)	Ποσοστό (%)
Γ12	Αναγκάστηκα να αλλάξω διατροφικές ή καταναλωτικές συνήθειες για να εξοικονομήσω χρήματα	173	57,3
Γ13	Περιορίσα την θέρμανση/τον κλιματισμό για να εξοικονομήσω χρήματα, ακόμα κι αν αυτό έκανε το σπίτι μου αφιλόξενο	199	65,9
Γ14	Δεν επισκέφθηκα γιατρό ή δεν έκανα κάποιες τακτικές εξετάσεις για να εξοικονομήσω χρήματα	148	49,0
Γ15	Δεν κατάφερα να εξοφλήσω εγκαίρως όλους τους λογαριασμούς μου	115	38,1
Γ16	Αναγκάστηκα να δανειστώ χρήματα από φίλους ή συγγενείς για να καλύψω τις ανάγκες μου	64	21,2
Γ17	Αναζήτησα κάποια συμπληρωματική εργασία για να αυξήσω το εισόδημά μου	114	37,7
Γ18	Αναζήτησα κάποιο προνοιακό επίδομα	55	18,2
Γ19	Αναγκάστηκα να πουλήσω κάποιο/α περιουσιακό/ά στοιχείο/α ή αντικείμενο/α επειδή χρειαζόμουν ρευστό	35	11,6
Γ20	Αναγκάστηκα να μετακομίσω για να εξοικονομήσω χρήματα	31	10,3

Γράφημα 10: Συχνότητες και ποσοστά περικοπών/αναπροσαρμογών δαπανών

Γράφημα 11: Συχνότητες και ποσοστά πλήθους περικοπών/αναπροσαρμογών δαπανών

6.4.5. Σύνοψη Αποτελεσμάτων των Υποκλίμακων Αίσθησης Οικονομικής Δυσκολίας

Συνοψίζοντας, στον Πίνακα 22 καταγράφονται τα περιγραφικά στατιστικά των σκορ για καθεμία υποκλίμακα της αίσθησης οικονομικής δυσκολίας, καθώς και στο σύνολό τους, από όπου προκύπτει ότι οι εκπαιδευτικοί που συμμετείχαν στην παρούσα έρευνα αισθάνονται σε μέτριο βαθμό οικονομική δυσκολία (μέσος όρος σκορ=34.76, ελάχιστο σκορ=11, μέγιστο σκορ=64) (Πίνακας 22), κάτι που δικαιολογείται από τα εξής: α) ο μισθός τους, λόγω των αρκετών χρόνων υπηρεσίας, είναι ικανοποιητικός, β) οι περικοπές που υπέστησαν, λόγω της οικονομικής πολιτικής στα χρόνια της κρίσης, ήταν αρκετά λιγότερες σε σχέση με αυτές των νεότερων σε ηλικία συναδέλφων, γ) οι περισσότεροι έχουν παιδιά σε μεγάλη ηλικία, κάτι που έχει τους έχει «αποδεσμεύσει» από αρκετά έξοδα.

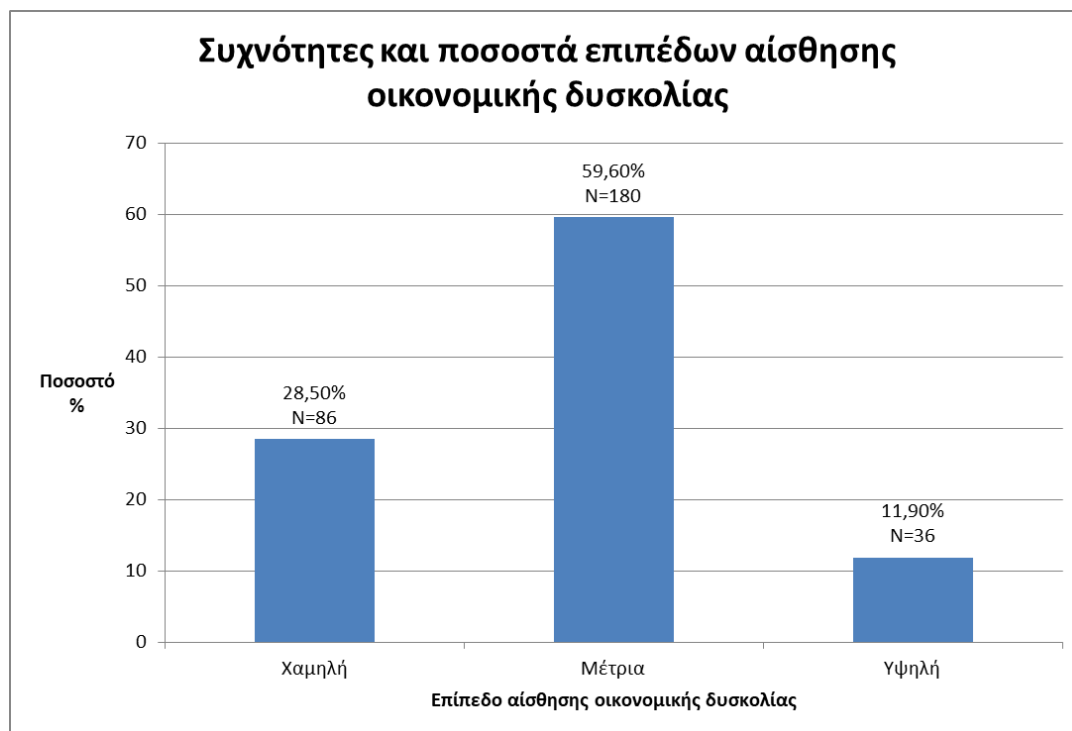
Πίνακας 22: Στατιστικά των σκορ για τις υποκλίμακες της αίσθησης οικονομικής δυσκολίας

Υποκλίμακα αίσθησης οικονομικής δυσκολίας	Ελάχιστο	Μέγιστο	Μέσος όρος	Διάμεσος	Τυπική απόκλιση
Οικονομική πίεση	2	10	3,47	3,00	1,930
Δυσκολία εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων	2	10	6,77	7,00	1,754
Δυσκολία κάλυψης βασικών αναγκών	7	35	21,43	21,00	6,108
Οικονομικές περικοπές/αναπροσαρμογές	0	9	3,09	3,00	2,156
ΣΥΝΟΛΟ	11	64	34,76	34,00	10,295

Εντάσσοντας σε επίπεδα – κατηγορίες τα συνολικά αθροίσματα των απαντήσεων της κλίμακας αίσθησης οικονομικής δυσκολίας, προέκυψε ότι η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών (180) αισθάνεται μέτρια οικονομική δυσκολία (59,6%), ενώ 86 (28,5%) εκπαιδευτικοί χαμηλή και 36 (11,9%) υψηλή οικονομική δυσκολία (Πίνακας 23 και Γράφημα 12).

Πίνακας 23: Βασικά στατιστικά επιπέδων της κλίμακας αίσθησης οικονομικής δυσκολίας

Επίπεδο αίσθησης οικονομικής δυσκολίας	Συχνότητα (N)	Ποσοστό (%)	Αθροιστικό ποσοστό (%)
Χαμηλό	86	28,5	28,5
Μέτριο	180	59,6	88,1
Υψηλό	36	11,9	100,0
ΣΥΝΟΛΟ	302	100,0	-

Γράφημα 12: Βασικά στατιστικά επιπέδων της κλίμακας αίσθησης οικονομικής δυσκολίας

6.5. Ερευνητικό Ερώτημα 4: Έλεγχος Συσχέτισης των Δημογραφικών και Εργασιακών Χαρακτηριστικών με την Αίσθηση Οικονομικής Δυσκολίας

6.5.1. Έλεγχος Συσχέτισης με την Ηλικία

Για τον έλεγχο συσχέτισης της ηλικίας των εκπαιδευτικών με τα σκορ των τεσσάρων υποκλιμάκων της αίσθησης οικονομικής δυσκολίας, αρχικά επανακωδικοποιήσαμε τη μεταβλητή της ηλικίας, επειδή στην ομάδα των 21-30 ετών ανήκαν μόνο δύο εκπαιδευτικοί, οπότε προέκυψαν οι εξής 3 ηλικιακές ομάδες: α) «21-40 ετών», β) «41-50 ετών» και γ) «>=51 ετών». Ακολούθως, εκτελέσαμε τον μη παραμετρικό έλεγχο συσχέτισης Kruskal – Wallis H, ο οποίος κατέδειξε την ύπαρξη συσχέτισης της ηλικίας με την υποκλίμακα των οικονομικών περικοπών/αναπροσαρμογών ($X^2(2)=8.701$, $p=0.013<0.05$) (Πίνακας 24).

Για να εντοπίσουμε μεταξύ ποιών ηλικιακών ομάδων υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφορές στις υποκλίμακες αυτές, εκτελέσαμε τον μετα-έλεγχο (post hoc test) Mann – Whitney U για όλα τα ζεύγη ηλικιακών ομάδων. Τα αποτελέσματα του μετα-ελέγχου Mann – Whitney U έδειξαν ότι στην υποκλίμακα των οικονομικών περικοπών/αναπροσαρμογών, υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά των εκπαιδευτικών ηλικίας «21-40» ετών από αυτούς με ηλικία «41-50» ετών ($U(57,137)=2913.500$, $p=0.005<0.05$) και «τουλάχιστον 51» ετών ($U(57,108)=2348.500$, $p=0.011<0.05$) (Πίνακας 25).

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι η ηλικία σχετίζεται με την υποκλίμακα των οικονομικών περικοπών/αναπροσαρμογών της αίσθησης οικονομικής δυσκολίας, όπου οι εκπαιδευτικοί με ηλικία «21-40» ετών (mean=2,32, mean rank=121,32) κάνουν λιγότερες περικοπές/αναπροσαρμογές, άρα έχουν μικρότερη αίσθηση οικονομικής δυσκολίας από αυτούς ηλικίας «41-50» ετών (mean=3,33, mean rank=160,38) και «Τουλάχιστον 51» ετών (mean=3,20, mean rank=156,16) (Πίνακας 24 και Γράφημα 14). Το συγκεκριμένο εύρημα κρίνεται λογικό, μιας και οι νεότεροι σε ηλικία εκπαιδευτικοί συνήθως δεν έχουν τις οικογενειακές υποχρεώσεις που έχουν οι εκπαιδευτικοί ηλικίας άνω των 41 ετών.

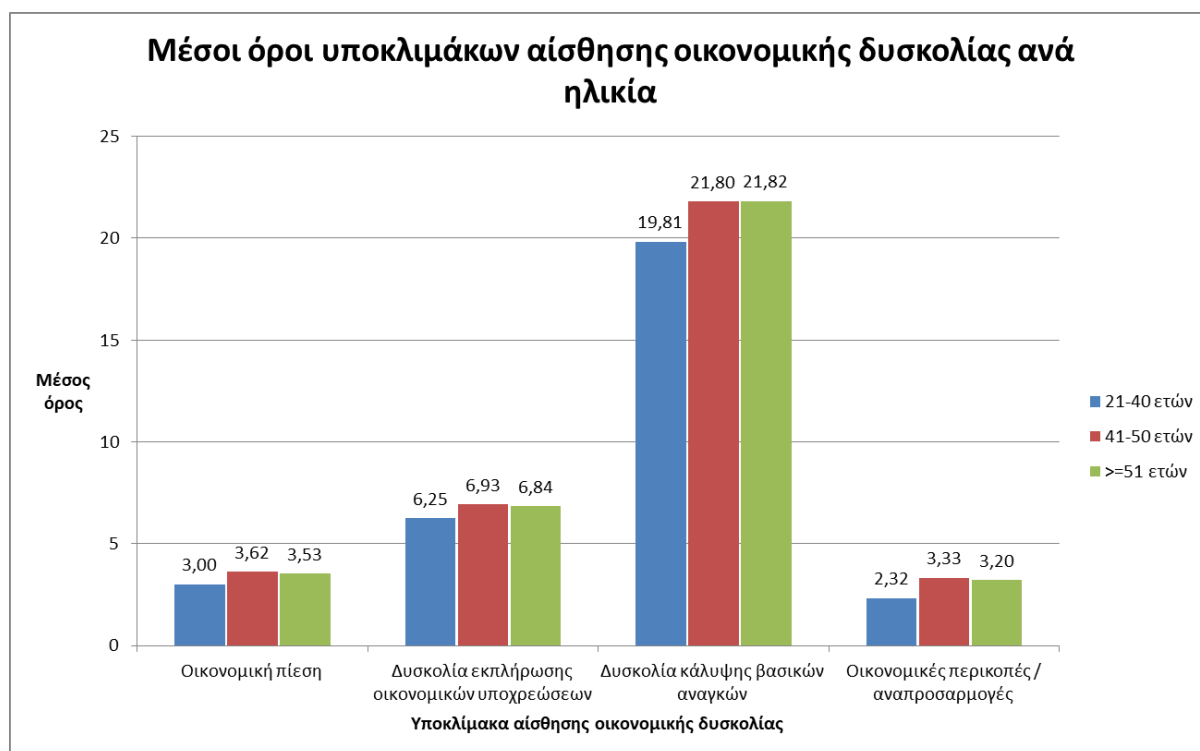
Στις υπόλοιπες υποκλίμακες, όλες οι ηλικιακές ομάδες εκπαιδευτικών παρουσιάζουν παρόμοια σκορ, άρα και αίσθηση οικονομικής δυσκολίας, που κυμαίνεται από χαμηλό ως μέτριο βαθμό. Μάλιστα οι εκπαιδευτικοί ηλικίας «21-40» ετών έχουν ελαφρώς μικρότερο σκορ, άρα και ελαφρώς μικρότερη αίσθηση οικονομικής δυσκολίας από τους εκπαιδευτικούς ηλικίας «41-50» και «τουλάχιστον 51» ετών (Πίνακας 24 και Γράφημα 13).

Πίνακας 24: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Ηλικία * Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας

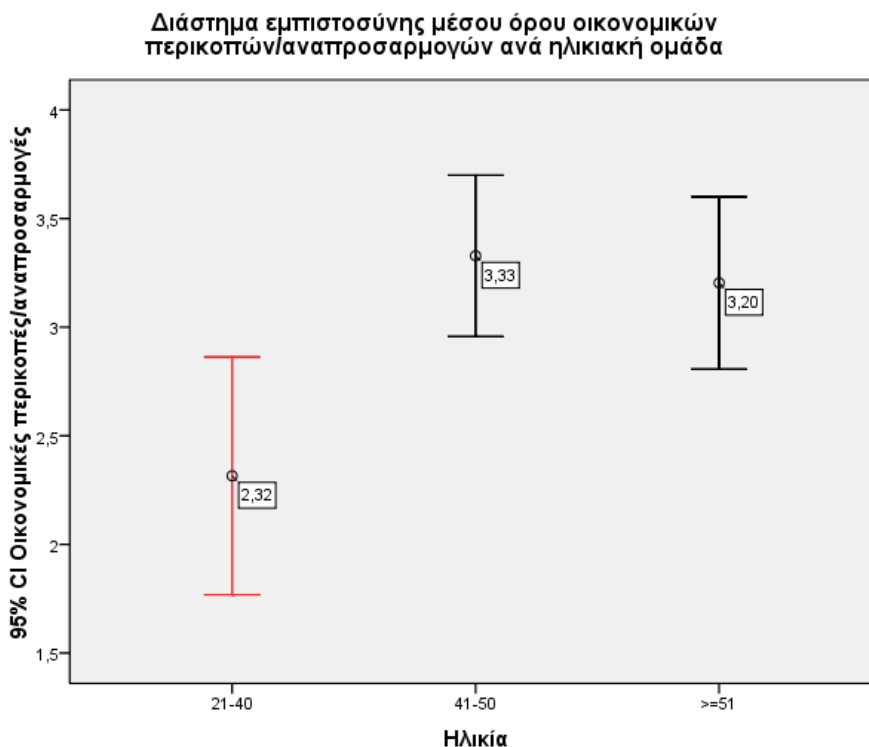
Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας	Ηλικία	Συχνότητα	Μέσος όρος	Τυπική απόκλιση	Μέσος όρος κατάταξης	X ²	df	p-value
Οικονομική πίεση	21-40 ετών	57	3,00	1,658	128,61	5,395	2	0,067
	41-50 ετών	137	3,62	2,069	156,20			
	>=51 ετών	108	3,53	1,857	157,62			
	Total	302	3,47	1,930				
Δυσκολία εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων	21-40 ετών	57	6,25	1,825	128,16	5,400	2	0,067
	41-50 ετών	137	6,93	1,781	159,33			
	>=51 ετών	108	6,84	1,642	153,89			
	Total	302	6,77	1,754				
Δυσκολία κάλυψης βασικών αναγκών	21-40 ετών	57	19,81	5,805	126,34	5,849	2	0,054
	41-50 ετών	137	21,80	6,589	157,57			
	>=51 ετών	108	21,82	5,513	157,08			
	Total	302	21,43	6,108				
Οικονομικές περικοπές / αναπροσαρμογές	21-40 ετών	57	2,32	2,063	121,32	8,701	2	0,013
	41-50 ετών	137	3,33	2,197	160,38			
	>=51 ετών	108	3,20	2,077	156,16			
	Total	302	3,09	2,156				

Πίνακας 25: Αποτελέσματα post hoc ελέγχου Mann – Whitney U σύγκρισης ζευγών ηλικιακών ομάδων * Υποκλίμακα οικονομικών περικοπών / αναπροσαρμογών

Υποκλίμακα αίσθησης οικονομικής δυσκολίας	Ηλικία	Συχνότητα	Μέσος όρος	Τυπική απόκλιση	Μέσος όρος κατάταξης	Mann-Whitney U	p-value
Οικονομικές περικοπές / αναπροσαρμογές	21-40 ετών	57	2,32	2,063	80,11	2913,500	0,005
	41-50 ετών	137	3,33	2,197	104,73		
	21-40 ετών	57	2,32	2,063	70,20	2348,500	0,011
	>=51 ετών	108	3,20	2,077	89,75		

Γράφημα 13: Μέσοι όροι υποκλιμάκων αίσθησης οικονομικής δυσκολίας ανά ηλικία

Γράφημα 14: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου οικονομικών περικοπών / αναπροσαρμογών ανά ηλικιακή ομάδα

6.5.2. Έλεγχος Συσχέτισης με την Υπηρεσιακή Κατάσταση

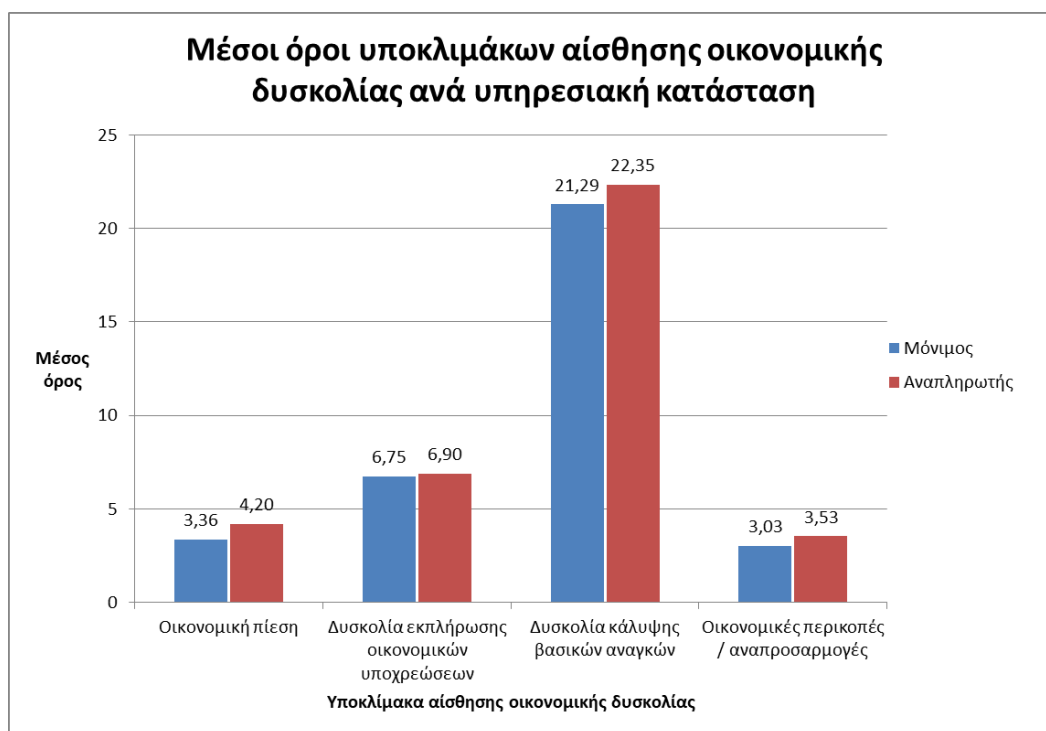
Για τον έλεγχο συσχέτισης της υπηρεσιακής κατάστασης των εκπαιδευτικών με τα σκορ των τεσσάρων υποκλιμάκων της αίσθησης οικονομικής δυσκολίας, εκτελέσαμε τον μη παραμετρικό έλεγχο συσχέτισης Mann – Whitney U. Η εκτέλεση του ελέγχου Mann – Whitney U κατέδειξε την ύπαρξη συσχέτισης της υπηρεσιακής κατάστασης με την υποκλίμακα της οικονομικής πίεσης ($U(262,40)=3908.500$, $p=0.006<0.05$). Μάλιστα, φαίνεται ότι οι αναπληρωτές εκπαιδευτικοί έχουν μεγαλύτερη οικονομική πίεση (mean=4,20, mean rank=184,79) άρα και μεγαλύτερη αίσθηση οικονομικής δυσκολίας από τους μόνιμους (mean=3,36, mean rank=146,42) (Πίνακας 26 και Γράφημα 16). Το παραπάνω εύρημα κρίνεται λογικό, αφού οι αναπληρωτές εκπαιδευτικοί αντιμετωπίζουν μεγαλύτερες οικονομικές δυσκολίες που οφείλονται στις συχνές μετακινήσεις, στην ανάγκη διαμονής μακριά από τον τόπο καταγωγής τους, την επαγγελματική τους αβεβαιότητα, κ.ά.

Στις υπόλοιπες υποκλίμακες, μόνιμοι και αναπληρωτές εκπαιδευτικοί παρουσιάζουν παρόμοια σκορ, άρα και αίσθηση οικονομικής δυσκολίας, που κυμαίνεται από χαμηλό ως μέτριο βαθμό. Μάλιστα, οι αναπληρωτές εκπαιδευτικοί έχουν ελαφρώς μεγαλύτερο σκορ σε

όλες τις υποκλίμακες, άρα και ελαφρώς μεγαλύτερη αίσθηση οικονομικής δυσκολίας από τους μόνιμους εκπαιδευτικούς (Πίνακας 26 και Γράφημα 15).

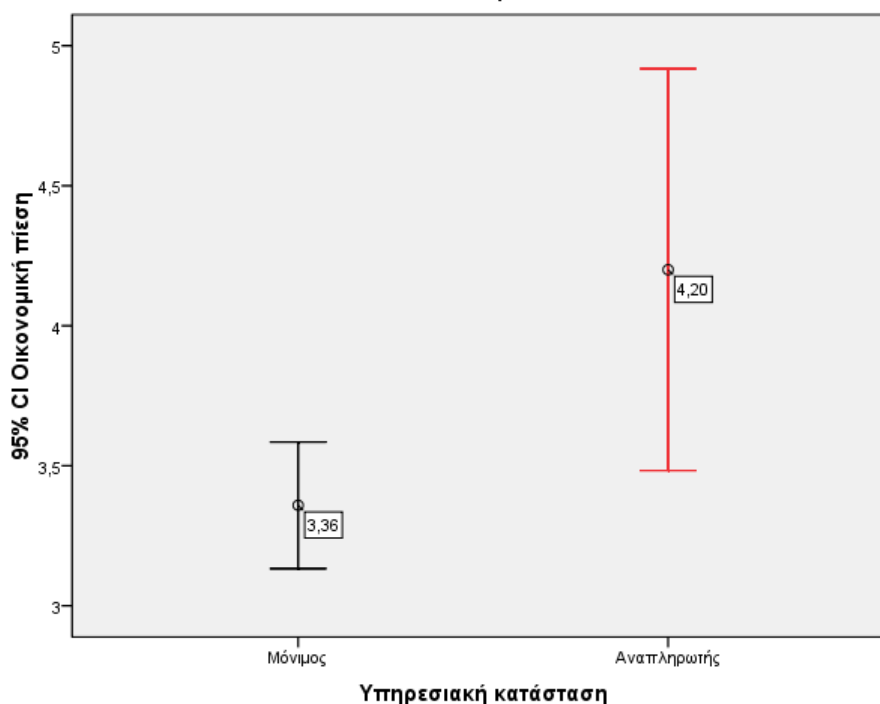
Πίνακας 26: Αποτελέσματα ελέγχου Mann-Whitney U – Υπηρεσιακή κατάσταση *
Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας

Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας	Υπηρεσιακή κατάσταση	Συχνότητα	Μέσος όρος	Τυπική απόκλιση	Μέσος όρος κατάταξης	Mann-Whitney U	p-value
Οικονομική πίεση	Μόνιμος	262	3,36	1,857	146,42	3908,500	0,006
	Αναπληρωτής	40	4,20	2,244	184,79		
	Total	302	3,47	1,930			
Δυσκολία εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων	Μόνιμοι	262	6,75	1,752	149,95	4833,000	0,423
	Αναπληρωτές	40	6,90	1,780	161,68		
	Total	302	6,77	1,754			
Δυσκολία κάλυψης βασικών αναγκών	Μόνιμοι	262	21,29	6,106	149,06	4599,500	0,212
	Αναπληρωτές	40	22,35	6,112	167,51		
	Total	302	21,43	6,108			
Οικονομικές περικοπές / αναπροσαρμογές	Μόνιμοι	262	3,03	2,103	149,15	4623,000	0,226
	Αναπληρωτές	40	3,53	2,460	166,93		
	Total	302	3,09	2,156			

Γράφημα 15: Μέσοι όροι υποκλιμάκων αίσθησης οικονομικής δυσκολίας ανά υπηρεσιακή κατάσταση

Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου οικονομικής πίεσης ανά υπηρεσιακή κατάσταση

Γράφημα 16: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου οικονομικής πίεσης ανά υπηρεσιακή κατάσταση

6.5.3. Έλεγχος Συσχέτισης με τους Τίτλους Σπουδών

Για τον έλεγχο συσχέτισης των τίτλων σπουδών των εκπαιδευτικών με τα σκορ των τεσσάρων υποκλιμάκων της αίσθησης οικονομικής δυσκολίας, αρχικά επανακωδικοποιήσαμε τη μεταβλητή των τίτλων σπουδών, έτσι ώστε οι 3 αρχικές ομάδες τίτλων σπουδών να γίνουν 2: α) «Βασικό πτυχίο» και β) «Μεταπ/Διδακτ». Ακολούθως, εκτελέσαμε τον μη παραμετρικό έλεγχο συσχέτισης Mann – Whitney U, ο οποίος κατέδειξε την ύπαρξη συσχέτισης των τίτλων σπουδών με τις υποκλίμακες: α) της δυσκολίας κάλυψης βασικών αναγκών ($U(191,111)=8654.000$, $p=0.008<0.05$) και β) των οικονομικών περικοπών/αναπροσαρμογών ($U(191,111)=9135.500$, $p=0.043<0.05$) (Πίνακας 27). Πιο συγκεκριμένα:

- 1) οι εκπαιδευτικοί με βασικό πτυχίο έχουν μεγαλύτερη δυσκολία κάλυψης βασικών αναγκών (mean=22,16, mean rank=161,69) άρα και μεγαλύτερη αίσθηση οικονομικής δυσκολίας, από τους εκπαιδευτικούς με μεταπτυχιακό/διδακτορικό (mean=20,18, mean rank=133,96) (Πίνακας 27 και Γράφημα 18) και

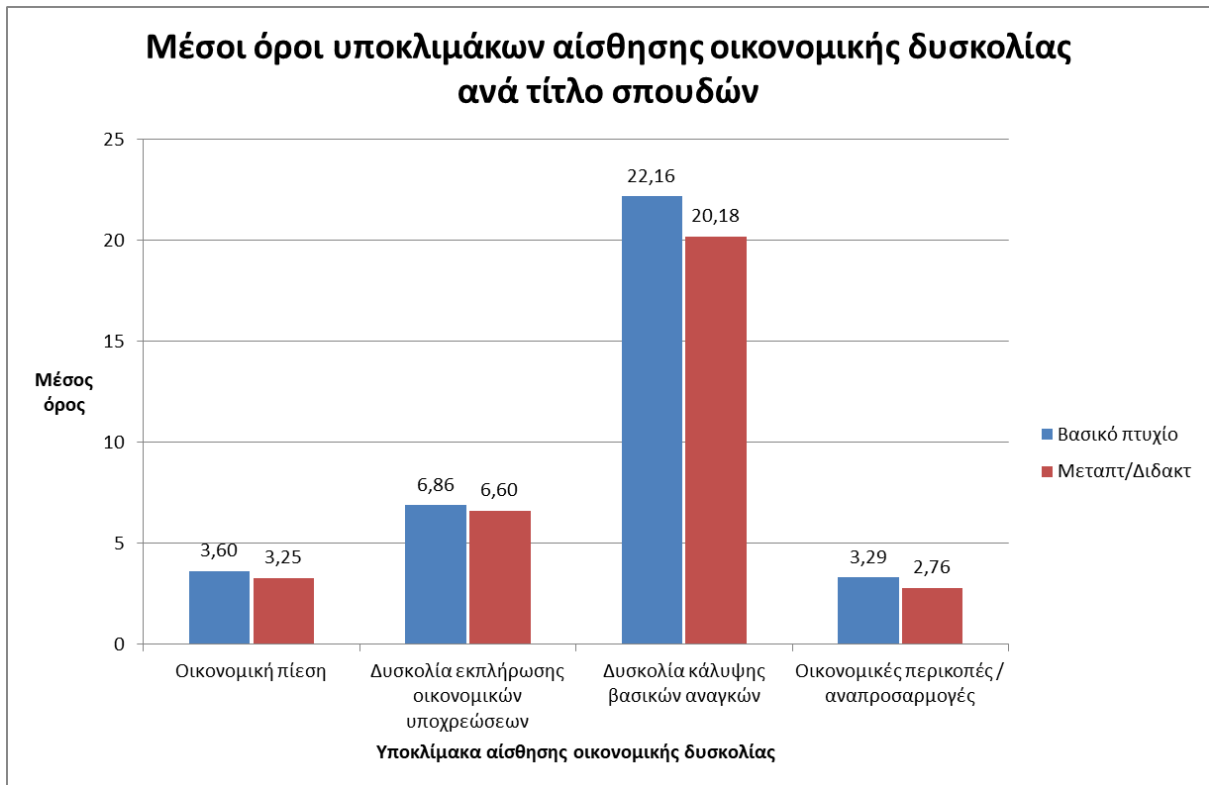
- 2) οι εκπαιδευτικοί με βασικό πτυχίο έχουν κάνει περισσότερες οικονομικές περικοπές / αναπροσαρμογές (mean=3,29, mean rank=159,17), άρα έχουν και μεγαλύτερη αίσθηση οικονομικής δυσκολίας, από αυτούς με μεταπτυχιακό/διδακτορικό (mean=2,76, mean rank=138,30) (Πίνακας 27 και Γράφημα 19).

Το παραπάνω εύρημα εξηγείται από το γεγονός ότι οι εκπαιδευτικοί με σπουδές πέραν του βασικού πτυχίου (μεταπτυχιακό, διδακτορικό) αμείβονται αφενός καλύτερα και αφετέρου κατέχουν θέσεις ευθύνης κάτι που συνοδεύεται από καλύτερες οικονομικές απολαβές.

Στις υπόλοιπες υποκλίμακες, οι εκπαιδευτικοί τόσο με βασικό πτυχίο όσο και με μεταπτυχιακό / διδακτορικό, παρουσιάζουν παρόμοια σκορ άρα και αίσθηση οικονομικής δυσκολίας, που κυμαίνεται από χαμηλό ως μέτριο βαθμό. Μάλιστα, οι εκπαιδευτικοί με βασικό πτυχίο έχουν ελαφρώς μεγαλύτερο σκορ σε όλες τις υποκλίμακες, άρα και ελαφρώς μεγαλύτερη αίσθηση οικονομικής δυσκολίας από τους εκπαιδευτικούς με μεταπτυχιακό / διδακτορικό (Πίνακας 27 και Γράφημα 17).

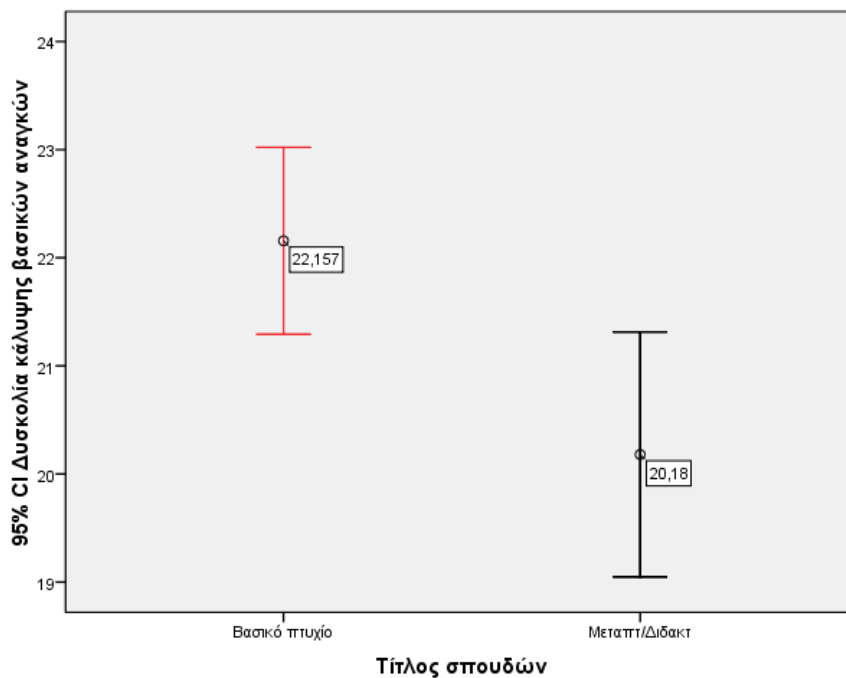
Πίνακας 27: Αποτελέσματα ελέγχου Mann-Whitney U – Τίτλος σπουδών * Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας

Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας	Τίτλος σπουδών	Συχνότητα	Μέσος όρος	Τυπική απόκλιση	Μέσος όρος κατάταξης	Mann-Whitney U	p-value
Οικονομική πίεση	Βασικό πτυχίο	191	3,60	2,021	156,46		
	Μεταπτ/Διδακτ	111	3,25	1,750	142,97	9654,000	0,172
	Total	302	3,47	1,930			
Δυσκολία εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων	Βασικό πτυχίο	191	6,86	1,693	155,81		
	Μεταπτ/Διδακτ	111	6,60	1,850	144,08	9777,000	0,254
	Total	302	6,77	1,754			
Δυσκολία κάλυψης βασικών αναγκών	Βασικό πτυχίο	191	22,16	6,055	161,69		
	Μεταπτ/Διδακτ	111	20,18	6,021	133,96	8654,000	0,008
	Total	302	21,43	6,108			
Οικονομικές περικοπές / αναπροσαρμογές	Βασικό πτυχίο	191	3,29	2,161	159,17		
	Μεταπτ/Διδακτ	111	2,76	2,116	138,30	9135,500	0,043
	Total	302	3,09	2,156			

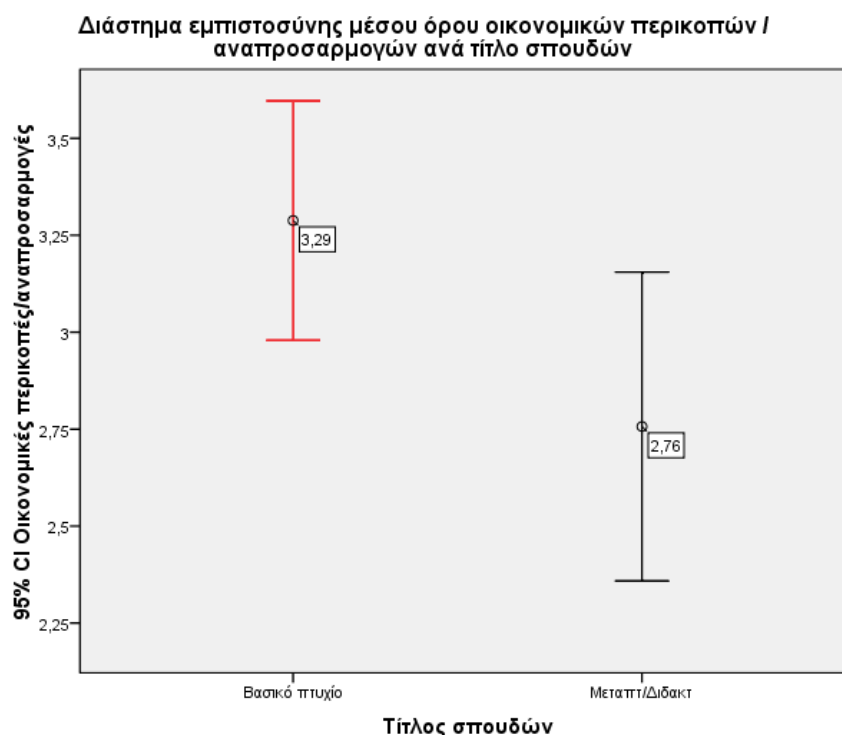

Γράφημα 17: Μέσοι όροι υποκλιμάκων αίσθησης οικονομικής δυσκολίας ανά τίτλο σπουδών

Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου δυσκολίας κάλυψης βασικών αναγκών ανά τίτλο σπουδών

Γράφημα 18: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου δυσκολίας κάλυψης βασικών αναγκών ανά τίτλο σπουδών

Γράφημα 19: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου οικονομικών περικοπών / αναπροσαρμογών ανά τίτλο σπουδών

6.5.4. Έλεγχος Συσχέτισης με την Οικογενειακή Κατάσταση

Για τον έλεγχο συσχέτισης της οικογενειακής κατάστασης των εκπαιδευτικών με τα σκορ των τεσσάρων υποκλιμάκων της αίσθησης οικονομικής δυσκολίας, εκτελέσαμε τον μη παραμετρικό έλεγχο συσχέτισης Kruskal – Wallis H, ο οποίος κατέδειξε την ύπαρξη συσχέτισης της οικογενειακής κατάστασης με τις υποκλίμακες: α) της οικονομικής πίεσης ($X^2(2)=10.229$, $p=0.006<0.05$), β) της δυσκολίας εκπλήρωσης των οικονομικών υποχρεώσεων ($X^2(2)=17.449$, $p=0.000<0.05$), γ) της δυσκολίας κάλυψης των βασικών αναγκών ($X^2(2)=6.602$, $p=0.037<0.05$) και δ) των οικονομικών περικοπών και αναπροσαρμογών ($X^2(2)=13.091$, $p=0.001<0.05$) (Πίνακας 28).

Για να εντοπίσουμε μεταξύ ποιών οικογενειακών καταστάσεων υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφορές στις υποκλίμακες αυτές, εκτελέσαμε τον μετα-έλεγχο (post hoc test) Mann – Whitney U για όλα τα ζεύγη οικογενειακών καταστάσεων. Τα αποτελέσματα του μετα-ελέγχου Mann – Whitney U (Πίνακας 29) έδειξαν ότι:

- 1) Στην υποκλίμακα της οικονομικής πίεσης, υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ όλων των οικογενειακών καταστάσεων.

- 2) Στην υποκλίμακα της δυσκολίας εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων, υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά των άγαμων εκπαιδευτικών με: α) τους έγγαμους ($U(65,216)=4834.500$, $p=0.000<0.05$) και β) τους διαζευγμένους ($U(65,21)=391.500$, $p=0.003<0.05$).
- 3) Στην υποκλίμακα της δυσκολίας κάλυψης βασικών αναγκών, υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά των διαζευγμένων εκπαιδευτικών με τους άγαμους ($U(21,216)=441.000$, $p=0.015<0.05$) και τους έγγαμους ($U(21,216)=1635.000$, $p=0.035<0.05$) και
- 4) Στην υποκλίμακα των οικονομικών περικοπών/αναπροσαρμογών, υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ όλων των οικογενειακών καταστάσεων.

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι η οικογενειακή κατάσταση σχετίζεται με όλες τις υποκλίμακες της αίσθησης οικονομικής δυσκολίας και πιο συγκεκριμένα:

- 1) της οικονομικής πίεσης, όπου οι διαζευγμένοι εκπαιδευτικοί ($mean=5,24$, $mean rank=194,05$) έχουν μεγαλύτερο σκορ οικονομικής πίεσης, άρα και μεγαλύτερη αίσθηση οικονομικής δυσκολίας, ενώ ακολουθούν οι έγγαμοι ($mean=3,44$, $mean rank=153,91$) και την μικρότερη οικονομική πίεση την αισθάνονται οι άγαμοι εκπαιδευτικοί ($mean=3,02$, $mean rank=129,74$) (Πίνακας 28, Γράφημα 20 και Γράφημα 21),
- 2) της δυσκολίας εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων, όπου οι άγαμοι εκπαιδευτικοί ($mean=6,00$, $mean rank=113,40$) έχουν μικρότερη δυσκολία κάλυψης βασικών αναγκών άρα και μικρότερη αίσθηση οικονομικής δυσκολίας, από τους έγγαμους ($mean=6,93$, $mean rank=160,00$) και τους διαζευγμένους ($mean=7,48$, $mean rank=181,98$) (Πίνακας 28, Γράφημα 20 και Γράφημα 22),
- 3) της δυσκολίας κάλυψης βασικών αναγκών, όπου οι διαζευγμένοι εκπαιδευτικοί ($mean=24,43$, $mean rank=193,14$) έχουν μεγαλύτερη δυσκολία κάλυψης βασικών αναγκών, άρα και μεγαλύτερη αίσθηση οικονομικής δυσκολίας, από τους άγαμους ($mean=20,45$, $mean rank=136,95$) και τους έγγαμους ($mean=21,44$, $mean rank=151,83$) (Πίνακας 28, Γράφημα 20 και Γράφημα 23) και
- 4) των οικονομικών περικοπών/αναπροσαρμογών, όπου οι διαζευγμένοι εκπαιδευτικοί ($mean=4,67$, $mean rank=200,52$) έχουν κάνει τις περισσότερες οικονομικές περικοπές / αναπροσαρμογές, άρα και τη μεγαλύτερη αίσθηση οικονομικής δυσκολίας, ενώ ακολουθούν οι έγγαμοι ($mean=3,15$, $mean rank=154,68$) και τις λιγότερες περικοπές /

αναπροσαρμογές τις έχουν κάνει οι άγαμοι εκπαιδευτικοί (mean=2,40, mean rank=125,11) (Πίνακας 28, Γράφημα 20 και Γράφημα 24).

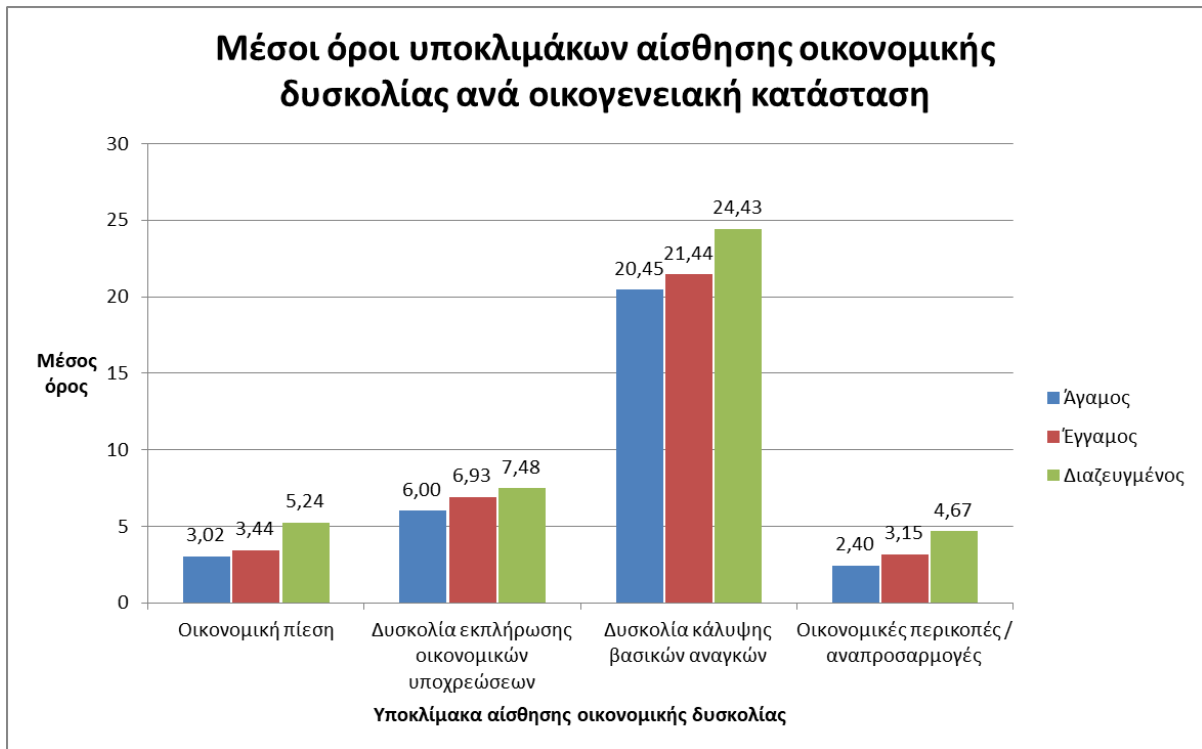
Τα παραπάνω ευρήματα κρίνονται λογικά, αφού οι διαζευγμένοι εκπαιδευτικοί έχουν περισσότερες οικονομικές υποχρεώσεις λόγω ανάγκης συντήρησης της οικογένειας χωρίς άλλη βοήθεια. Επίσης, όταν κάποιος δεν έχει οικογενειακές υποχρεώσεις είναι λογικό να μπορεί να καλύψει τις ανάγκες του πιο εύκολα, σε αντίθεση με τους διαζευγμένους εκπαιδευτικούς που λογικό είναι να αντιμετωπίζουν τις περισσότερες οικονομικές δυσκολίες, κάτι που τους ωθεί να κάνουν τις περισσότερες περικοπές.

Πίνακας 28: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Οικογενειακή κατάσταση *
Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας

Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας	Οικογενειακή κατάσταση	Συχνότητα	Μέσος όρος	Τυπική απόκλιση	Μέσος όρος κατάταξης	X ²	df	p-value
Οικονομική πίεση	Άγαμος	65	3,02	1,625	129,74	10,229	2	0,006
	Έγγαμος	216	3,44	1,761	153,91			
	Διαζευγμένος	21	5,24	3,208	194,05			
	Total	302	3,47	1,930				
Δυσκολία εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων	Άγαμος	65	6,00	1,811	113,40	17,449	2	0,000
	Έγγαμος	216	6,93	1,659	160,00			
	Διαζευγμένος	21	7,48	1,861	181,98			
	Total	302	6,77	1,754				
Δυσκολία κάλυψης βασικών αναγκών	Άγαμος	65	20,45	6,142	136,95	6,602	2	0,037
	Έγγαμος	216	21,44	5,979	151,83			
	Διαζευγμένος	21	24,43	6,615	193,14			
	Total	302	21,43	6,108				
Οικονομικές περικοπές / αναπροσαρμογές	Άγαμος	65	2,40	1,935	125,11	13,091	2	0,001
	Έγγαμος	216	3,15	2,083	154,68			
	Διαζευγμένος	21	4,67	2,671	200,52			
	Total	302	3,09	2,156				

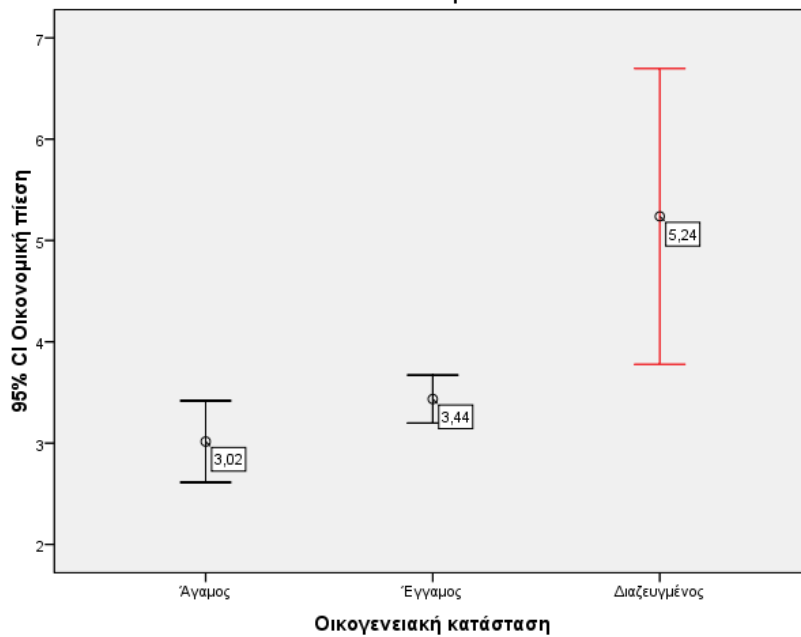
Πίνακας 29: Αποτελέσματα post hoc ελέγχου Mann – Whitney U σύγκρισης ζευγών οικογενειακής κατάστασης * Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας

Υποκλίμακα αίσθησης οικονομικής δυσκολίας	Οικογενειακή κατάσταση	Συχνότητα	Μέσος όρος	Τυπική απόκλιση	Μέσος όρος κατάταξης	Mann-Whitney U	p-value
Οικονομική πίεση	Άγαμος	65	3,02	1,625	123,28	5868,500	0,034
	Έγγαμος	216	3,44	1,761	146,33		
	Άγαμος	65	3,02	1,625	39,45	419,500	0,004
	Διαζευγμένος	21	5,24	3,208	56,02		
	Έγγαμος	216	3,44	1,761	116,08	1637,500	0,028
	Διαζευγμένος	21	5,24	3,208	149,02		
Δυσκολία εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων	Άγαμος	65	6,00	1,811	107,38	4834,500	0,000
	Έγγαμος	216	6,93	1,659	151,12		
	Άγαμος	65	6,00	1,811	39,02	391,500	0,003
	Διαζευγμένος	21	7,48	1,861	57,36		
Δυσκολία κάλυψης βασικών αναγκών	Άγαμος	65	20,45	6,142	39,78	441,000	0,015
	Διαζευγμένος	21	24,43	6,615	55,00		
	Έγγαμος	216	21,44	5,979	116,07	1635,000	0,035
	Διαζευγμένος	21	24,43	6,615	149,14		
Οικονομικές περικοπές / αναπροσαρμογές	Άγαμος	65	2,40	1,935	119,58	5627,500	0,014
	Έγγαμος	216	3,15	2,083	147,45		
	Άγαμος	65	2,40	1,935	38,53	359,500	0,001
	Διαζευγμένος	21	4,67	2,671	58,88		
	Έγγαμος	216	3,15	2,083	115,73	1561,500	0,017
	Διαζευγμένος	21	4,67	2,671	152,64		

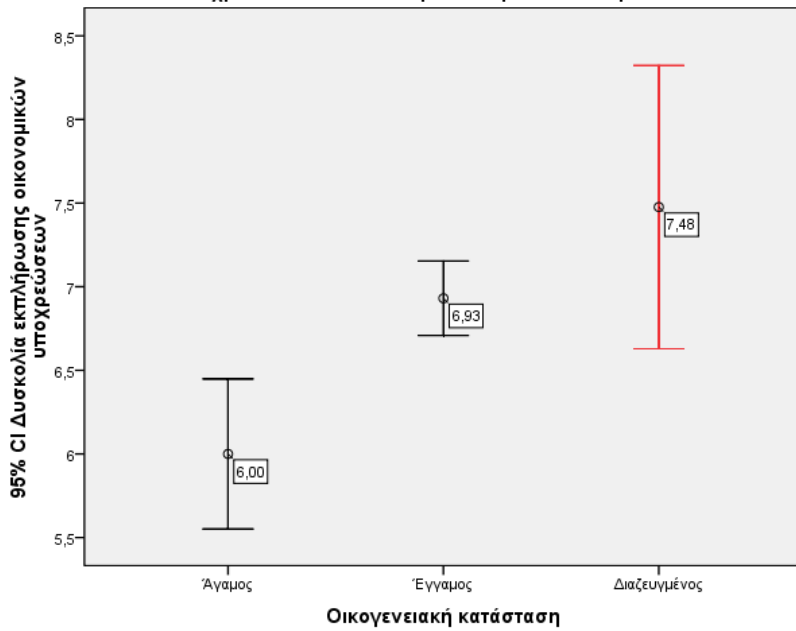
Γράφημα 20: Μέσοι όροι υποκλιμάκων αίσθησης οικονομικής δυσκολίας ανά οικογενειακή κατάσταση

Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου οικονομικής πίεσης ανά οικογενειακή κατάσταση

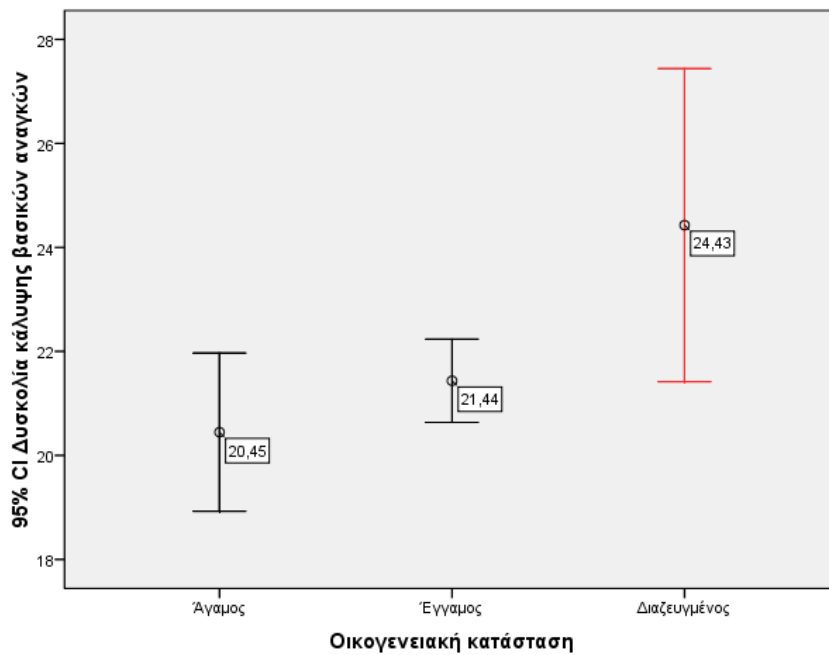
Γράφημα 21: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου οικονομικής πίεσης ανά οικογενειακή κατάσταση

Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου δυσκολίας εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων ανά οικογενειακή κατάσταση

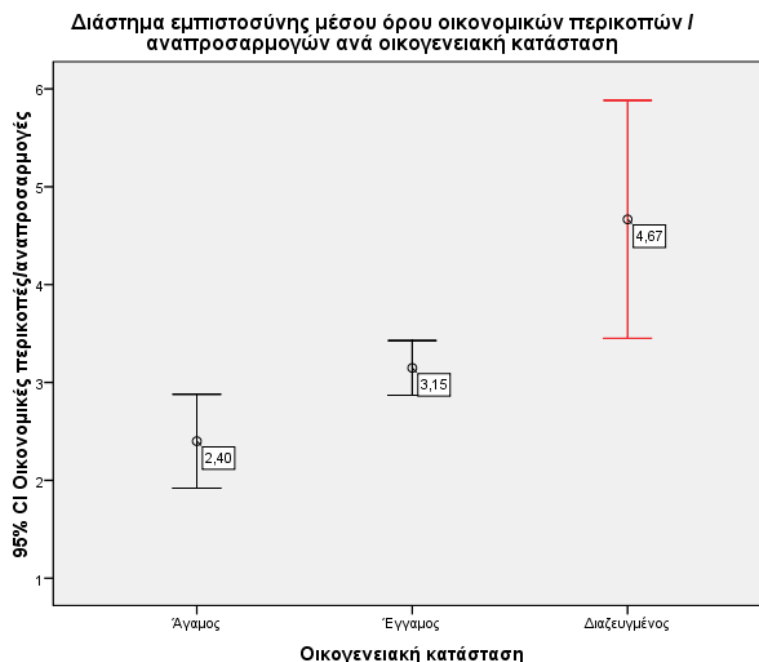

Γράφημα 22: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου δυσκολίας εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων ανά οικογενειακή κατάσταση

Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου δυσκολίας κάλυψης βασικών αναγκών ανά οικογενειακή κατάσταση

Γράφημα 23: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου δυσκολίας κάλυψης βασικών αναγκών ανά οικογενειακή κατάσταση

Γράφημα 24: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου οικονομικών περικοπών / αναπροσαρμογών ανά οικογενειακή κατάσταση

6.5.5. Έλεγχος Συσχέτισης με τον Αριθμό Παιδιών

Για τον έλεγχο συσχέτισης του αριθμού παιδιών των εκπαιδευτικών με τα σκορ των τεσσάρων υποκλιμάκων της αίσθησης οικονομικής δυσκολίας, αρχικά επανακωδικοποιήσαμε τη μεταβλητή του αριθμού παιδιών, έτσι ώστε οι 5 αρχικές ομάδες αριθμού παιδιών να γίνουν 4: α) «Κανένα», β) «Ένα», γ) «Δύο» και δ) «Τουλάχιστον τρία». Ακολούθως, εκτελέσαμε τον μη παραμετρικό έλεγχο συσχέτισης Kruskal – Wallis H, ο οποίος κατέδειξε την ύπαρξη συσχέτισης του αριθμού παιδιών με τις υποκλίμακες: α) της οικονομικής πίεσης ($X^2(3)=13.211$, $p=0.004<0.05$), β) της δυσκολίας εκπλήρωσης των οικονομικών υποχρεώσεων ($X^2(3)=27.984$, $p=0.000<0.05$) και γ) των οικονομικών περικοπών και αναπροσαρμογών ($X^2(3)= 18.551$, $p=0.000<0.05$) (Πίνακας 30).

Για να εντοπίσουμε μεταξύ ποιών αριθμών παιδιών υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφορές στις υποκλίμακες αυτές, εκτελέσαμε τον μετα-έλεγχο (post hoc test) Mann – Whitney U για όλα τα ζεύγη αριθμού παιδιών, όπου τα αποτελέσματα (Πίνακας 31) έδειξαν:

- 1) Στην υποκλίμακα της οικονομικής πίεσης, υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των εκπαιδευτικών χωρίς κανένα παιδί με αυτούς που έχουν τουλάχιστον ένα.
- 2) Στην υποκλίμακα της δυσκολίας εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων, υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των εκπαιδευτικών χωρίς κανένα παιδί με αυτούς που έχουν τουλάχιστον ένα παιδί.

- 3) Στην υποκλίμακα των οικονομικών περικοπών/αναπροσαρμογών, υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ όλων των εκπαιδευτικών με τουλάχιστον τρία παιδιά με τους εκπαιδευτικούς με λιγότερα παιδιά.

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι ο αριθμός παιδιών σχετίζεται με τρεις υποκλίμακες της αίσθησης οικονομικής δυσκολίας και πιο συγκεκριμένα με:

- 1) της οικονομικής πίεσης, όπου οι εκπαιδευτικοί χωρίς παιδιά (mean=2,90, mean rank=124,44) έχουν μικρότερο σκορ οικονομικής πίεσης, άρα και μικρότερη αίσθηση οικονομικής δυσκολίας σε σχέση με τους εκπαιδευτικούς που έχουν τουλάχιστον ένα παιδί (Πίνακας 30, Γράφημα 25 και Γράφημα 26),
- 2) της δυσκολίας εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων, όπου οι εκπαιδευτικοί χωρίς παιδιά (mean=5,89, mean rank=108,71) έχουν μικρότερη δυσκολία εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων, άρα και μικρότερη αίσθηση οικονομικής δυσκολίας σε σχέση με τους εκπαιδευτικούς που έχουν τουλάχιστον ένα παιδί (Πίνακας 30, Γράφημα 25 και Γράφημα 27) και
- 3) των οικονομικών περικοπών/αναπροσαρμογών, όπου οι εκπαιδευτικοί με τουλάχιστον τρία παιδιά (mean=4,14, mean rank=189,65) έχουν κάνει περισσότερες οικονομικές περικοπές/αναπροσαρμογές, άρα έχουν και τη μεγαλύτερη αίσθηση οικονομικής δυσκολίας σε σχέση με τους εκπαιδευτικούς που έχουν λιγότερα παιδιά ή δεν έχουν κανένα παιδί (Πίνακας 30, Γράφημα 25 και Γράφημα 28).

Τα παραπάνω ευρήματα κρίνονται λογικά, αφού όταν κάποιος δεν έχει παιδιά, μπορεί πιο εύκολα να εκπληρώσει τις οικονομικές του υποχρεώσεις, σε αντίθεση με τους εκπαιδευτικούς με τουλάχιστον τρία παιδιά που αναγκάζονται να προβούν στις μεγαλύτερες περικοπές.

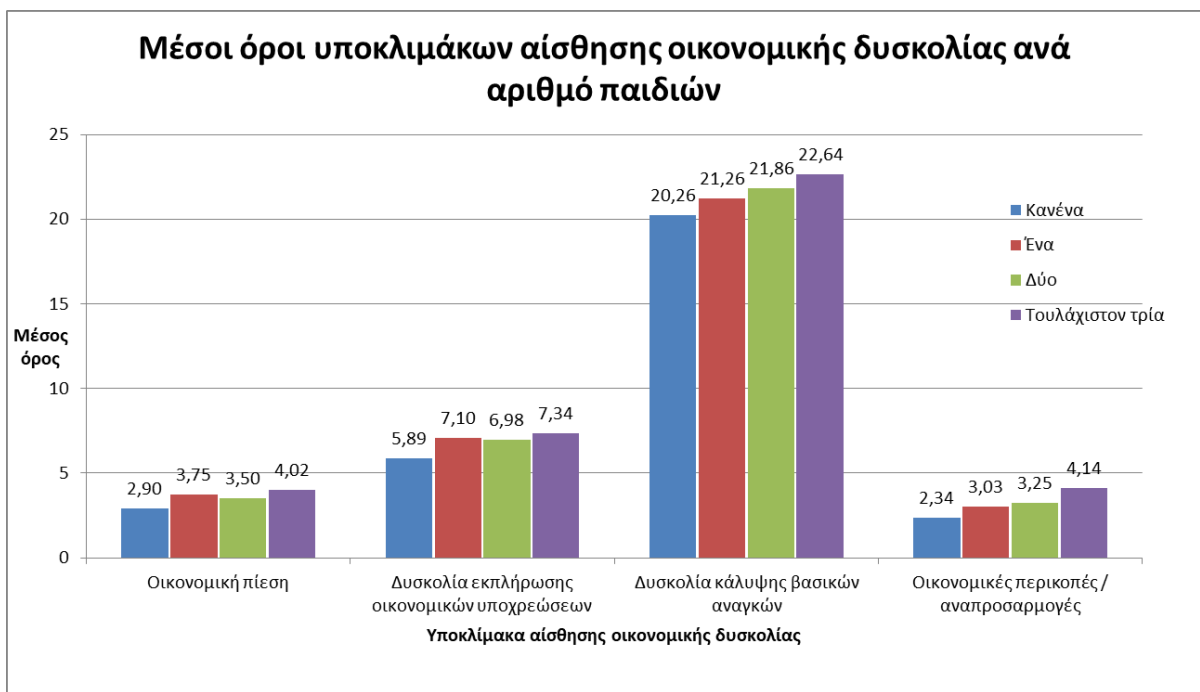
Πίνακας 30: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Αριθμός παιδιών * Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας

Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας	Αριθμός παιδιών	Συχνότητα	Μέσος όρος	Τυπική απόκλιση	Μέσος όρος κατάταξης	X ²	df	p-value
Οικονομική πίεση	Κανένα	80	2,90	1,506	124,44	13,211	3	0,004
	Ένα	61	3,75	2,203	162,55			
	Δύο	117	3,50	1,822	155,76			
	Τουλάχιστον τρία	44	4,02	2,267	174,03			
	Total	302	3,47	1,930				

Δυσκολία εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων	Κανένα	80	5,89	1,800	108,71			
	Ένα	61	7,10	1,680	166,93			
	Δύο	117	6,98	1,608	162,50	27,984	3	0,000
	Τουλάχιστον τρία	44	7,34	1,613	178,66			
	Total	302	6,77	1,754				
Δυσκολία κάλυψης βασικών αναγκών	Κανένα	80	20,26	6,002	134,27			
	Ένα	61	21,26	6,159	147,43			
	Δύο	117	21,86	5,538	159,03	5,789	3	0,122
	Τουλάχιστον τρία	44	22,64	7,396	168,44			
	Total	302	21,43	6,108				
Οικονομικές περικοπές / αναπροσαρμογές	Κανένα	80	2,34	1,855	122,33			
	Ένα	61	3,03	2,331	148,40			
	Δύο	117	3,25	2,046	158,71	18,551	3	0,000
	Τουλάχιστον τρία	44	4,14	2,258	189,65			
	Total	302	3,09	2,156				

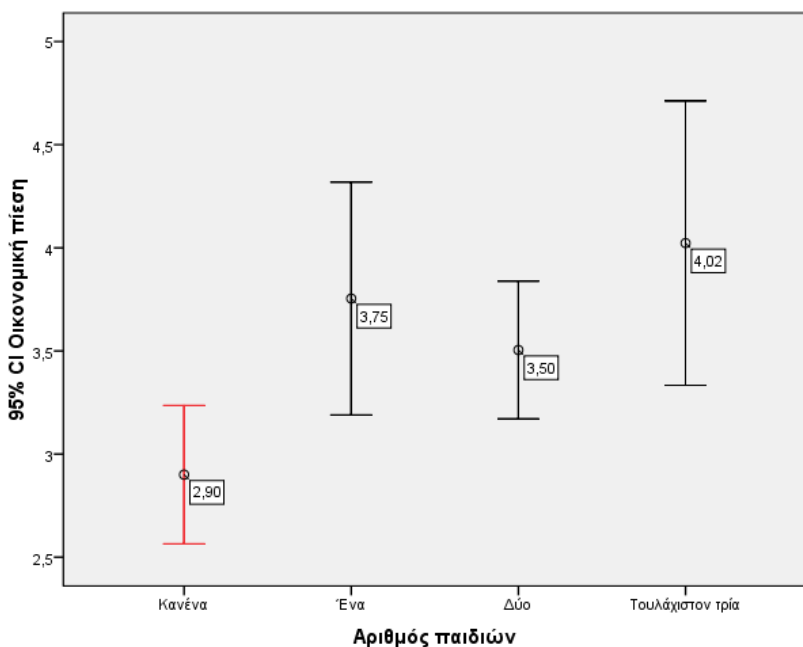
Πίνακας 31: Αποτελέσματα post hoc ελέγχου Mann – Whitney U σύγκρισης ζευγών αριθμού παιδιών * Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας

Υποκλίμακα αίσθησης οικονομικής δυσκολίας	Οικογενειακή κατάσταση	Συχνότητα	Μέσος όρος	Τυπική απόκλιση	Μέσος όρος κατάταξης	Mann-Whitney U	p-value
Οικονομική πίεση	Κανένα	80	2,90	1,506	63,25	1820,000	0,005
	Ένα	61	3,75	2,203	81,16		
	Κανένα	80	2,90	1,506	86,80	3704,000	0,008
	Δύο	117	3,50	1,822	107,34		
	Κανένα	80	2,90	1,506	55,39	1191,500	0,001
	Τουλάχιστον τρία	44	4,02	2,267	75,42		
Δυσκολία εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων	Κανένα	80	5,89	1,800	59,39	1511,500	0,000
	Ένα	61	7,10	1,680	86,22		
	Κανένα	80	5,89	1,800	77,84	2987,500	0,000
	Δύο	117	6,98	1,608	113,47		
	Κανένα	80	5,89	1,800	52,47	957,500	0,000
	Τουλάχιστον τρία	44	7,34	1,613	80,74		
Οικονομικές περικοπές / αναπροσαρμογές	Κανένα	80	2,34	1,855	52,85	988,000	0,000
	Τουλάχιστον τρία	44	4,14	2,258	80,05		
	Ένα	61	3,03	2,331	47,16	985,500	0,020
	Τουλάχιστον τρία	44	4,14	2,258	61,10		
	Δύο	117	3,25	2,046	76,30	2024,000	0,035
	Τουλάχιστον τρία	44	4,14	2,258	93,50		

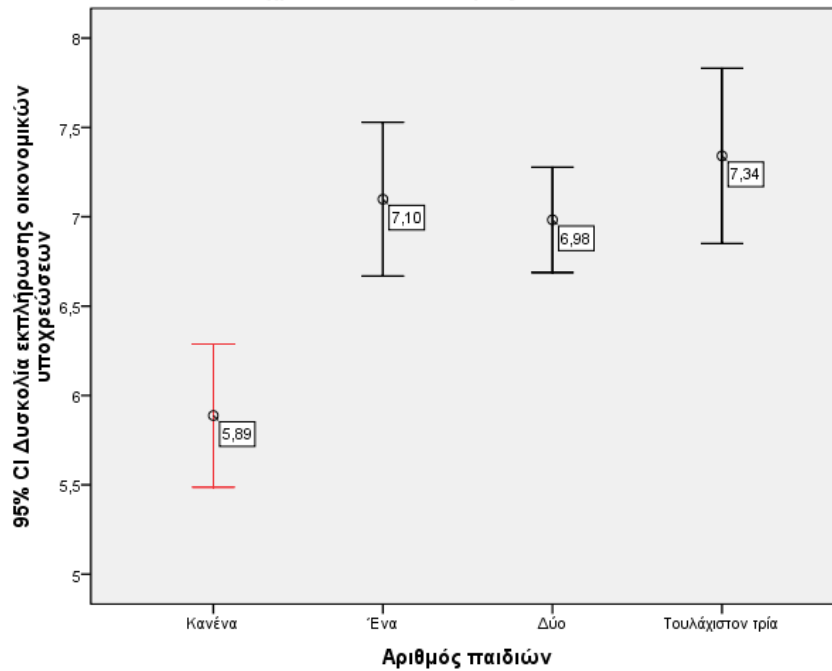
Γράφημα 25: Μέσοι όροι υποκλιμάκων αίσθησης οικονομικής δυσκολίας ανά αριθμό παιδιών

Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου οικονομικής πίεσης ανά πλήθος παιδιών

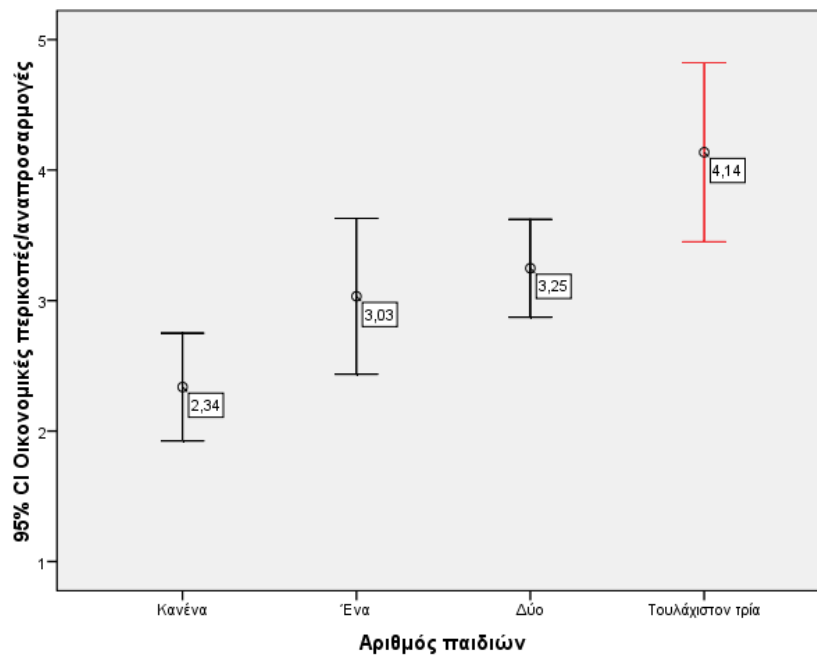
Γράφημα 26: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου οικονομικής πίεσης ανά πλήθος παιδιών

Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου δυσκολίας εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων ανά πλήθος παιδιών

Γράφημα 27: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου δυσκολίας εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων ανά πλήθος παιδιών

Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου οικονομικών περικοπών / αναπροσαρμογών ανά πλήθος παιδιών

Γράφημα 28: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου οικονομικών περικοπών / αναπροσαρμογών ανά πλήθος παιδιών

6.5.6. Έλεγχος Συσχέτισης με τις Ημέρες Απουσίας από την Εργασία

Για τον έλεγχο συσχέτισης των ημερών απουσίας των εκπαιδευτικών από την εργασία τους με τα σκορ των τεσσάρων υποκλίμακων της αίσθησης οικονομικής δυσκολίας, αρχικά επανακωδικοποιήσαμε τη μεταβλητή των ημερών απουσίας από την εργασία, έτσι ώστε οι 4 αρχικές ομάδες ημερών απουσίας να γίνουν 3: α) «Καμία ημέρα», β) «1-5 ημέρες» και γ) «>=6 ημέρες». Ακολούθως, εκτελέσαμε τον μη παραμετρικό έλεγχο συσχέτισης Kruskal – Wallis H, ο οποίος κατέδειξε την ύπαρξη συσχέτισης των ημερών απουσίας από την εργασία με την υποκλίμακα της δυσκολίας εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων ($X^2(2)=9.972$, $p=0.007<0.05$) (Πίνακας 32).

Για να εντοπίσουμε μεταξύ ποιών ομάδων ημερών απουσίας υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφορές στις υποκλίμακες αυτές, εκτελέσαμε τον μετα-έλεγχο (post hoc test) Mann – Whitney U για όλα τα ζεύγη ημερών απουσίας. Τα αποτελέσματα του μετα-ελέγχου Mann – Whitney U έδειξαν ότι στην υποκλίμακα της δυσκολίας εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων, υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά των εκπαιδευτικών με «τουλάχιστον 6» ημέρες απουσίας από αυτούς με «Καμία» ημέρα απουσίας ($U(51,49)=814.000$, $p=0.002<0.05$) και «1-5» ημέρες απουσίας ($U(202,49)=3693.000$, $p=0.005<0.05$) (Πίνακας 33).

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι οι ημέρες απουσίας από την εργασία σχετίζονται με την υποκλίμακα της δυσκολίας εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων. Μάλιστα, οι εκπαιδευτικοί με «τουλάχιστον 6» ημέρες απουσίας (mean=7,45, mean rank=186,02) έχουν μεγαλύτερη δυσκολία στην εκπλήρωση των οικονομικών τους υποχρεώσεων, άρα και μεγαλύτερη αίσθηση οικονομικής δυσκολίας από αυτούς με «Καμία» (mean=6,41, mean rank=136,62) και «1-5» ημέρες απουσίας (mean=6,69, mean rank=146,88) (Πίνακας 32 και Γράφημα 30). Το παραπάνω εύρημα μπορεί να εξηγηθεί από την ανάγκη εύρεσης πρόσθετης εργασίας λόγω δυσκολίας κάλυψης των οικονομικών τους υποχρεώσεων, κάτι που οδηγεί τους εν λόγω εκπαιδευτικούς να απουσιάζουν περισσότερες ημέρες από την εργασία τους.

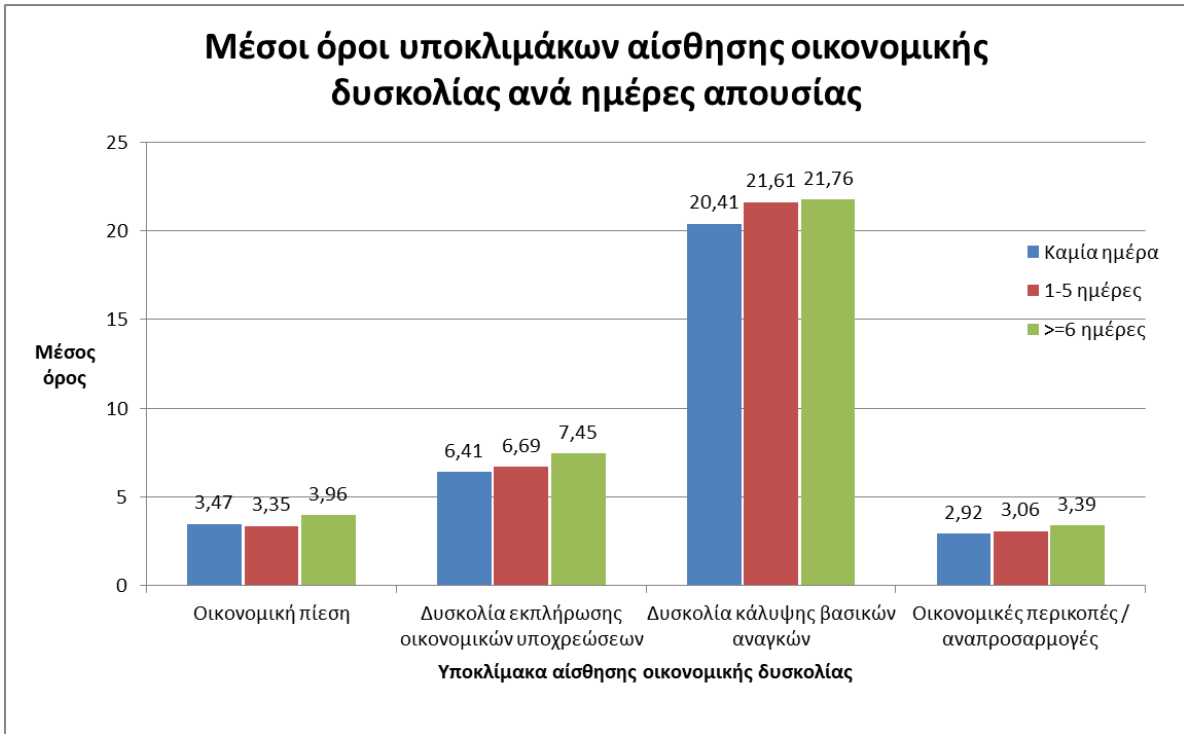
Στις υπόλοιπες υποκλίμακες, οι εκπαιδευτικοί με οποιοδήποτε αριθμό ημερών απουσίας από την εργασία, παρουσιάζουν παρόμοια σκορ άρα και αίσθηση οικονομικής δυσκολίας, που κυμαίνεται από χαμηλό ως μέτριο βαθμό. Μάλιστα, οι εκπαιδευτικοί με τουλάχιστον 6 ημέρες απουσίας έχουν ελαφρώς μεγαλύτερο σκορ σε όλες τις υποκλίμακες, άρα και ελαφρώς μεγαλύτερη αίσθηση οικονομικής δυσκολίας από τους εκπαιδευτικούς με λιγότερες ημέρες απουσίας ή καμία (Πίνακας 32 και Γράφημα 29).

Πίνακας 32: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Ημέρες απουσίας από την εργασία
* Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας

Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας	Ημέρες απουσίας	Συχνότητα	Μέσος όρος	Τυπική απόκλιση	Μέσος όρος κατάταξης	X ²	df	p-value
Οικονομική πίεση	Καμία	51	3,47	2,091	147,78	2,157	2	0,340
	1-5	202	3,35	1,745	148,59			
	>=6	49	3,96	2,398	167,38			
	Total	302	3,47	1,930				
Δυσκολία εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων	Καμία	51	6,41	1,663	136,62	9,972	2	0,007
	1-5	202	6,69	1,749	146,88			
	>=6	49	7,45	1,721	186,02			
	Total	302	6,77	1,754				
Δυσκολία κάλυψης βασικών αναγκών	Καμία	51	20,41	6,274	137,53	1,580	2	0,454
	1-5	202	21,61	5,952	154,53			
	>=6	49	21,76	6,575	153,55			
	Total	302	21,43	6,108				
Οικονομικές περικοπές / αναπροσαρμογές	Καμία	51	2,92	2,235	143,46	,884	2	0,643
	1-5	202	3,06	2,047	151,53			
	>=6	49	3,39	2,507	159,72			
	Total	302	3,09	2,156				

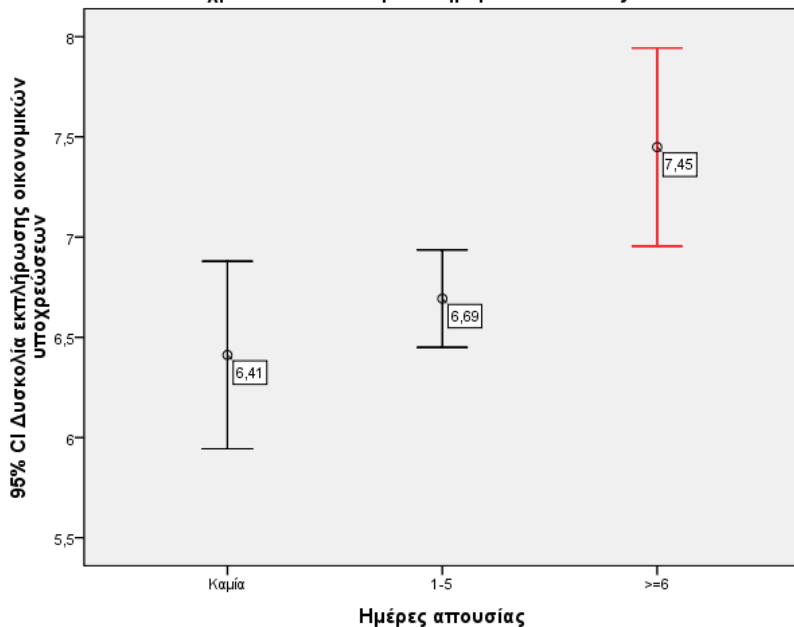
Πίνακας 33: Αποτελέσματα post hoc ελέγχου Mann – Whitney U σύγκρισης ζευγών ημερών απουσίας από την εργασία * Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας

Υποκλίμακα αίσθησης οικονομικής δυσκολίας	Ημέρες απουσίας	Συχνότητα	Μέσος όρος	Τυπική απόκλιση	Μέσος όρος κατάταξης	Mann-Whitney U	p-value
Δυσκολία εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων	Καμία	51	6,41	1,663	41,96	814,000	0,002
	>=6	49	7,45	1,721	59,39		
	1-5	202	6,69	1,749	119,78	3693,000	0,005
	>=6	49	7,45	1,721	151,63		

Γράφημα 29: Μέσοι όροι υποκλιμάκων αίσθησης οικονομικής δυσκολίας ανά ημέρες απουσίας από την εργασία

Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου δυσκολίας εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων ανά ομάδα ημερών απουσίας

Γράφημα 30: Διάστημα εμπιστοσύνης μέσου όρου δυσκολίας εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων ανά ομάδα ημερών απουσίας

6.6. Ερευνητικό Ερώτημα 5: Έλεγχος Συσχέτισης της Αίσθησης Οικονομικής Δυσκολίας με την Επαγγελματική Εξουθένωση

Για τον έλεγχο ύπαρξης γραμμικής συσχέτισης των σκορ των τεσσάρων υποκλιμάκων της αίσθησης οικονομικής δυσκολίας με τα σκορ των τριών υποκλιμάκων της επαγγελματικής εξουθένωσης, εκτελέσαμε τον μη παραμετρικό έλεγχο γραμμικής συσχέτισης Spearman υπολογίζοντας τους αντίστοιχους συντελεστές rho με επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας $\alpha=0.01$ (1%). Η επιλογή του συγκεκριμένου στατιστικού ελέγχου έγινε λόγω της μη κανονικής κατανομής των σκορ των ελεγχόμενων μεταβλητών. Ο έλεγχος κατέδειξε την ύπαρξη ασθενούς γραμμικής συσχέτισης (το rho βρίσκεται στο διάστημα [0.2, 0.5]) όλων των υποκλιμάκων της αίσθησης οικονομικής δυσκολίας με την υποκλίμακα της συναισθηματικής εξάντλησης (Πίνακας 34). Πιο συγκεκριμένα:

- 1) η συναισθηματική εξάντληση και η οικονομική πίεση εμφανίζουν ασθενή θετική γραμμική συσχέτιση ($\text{rho}=0.202$, $p=0.000<0.01$),
- 2) η συναισθηματική εξάντληση και η δυσκολία εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων εμφανίζουν ασθενή θετική γραμμική συσχέτιση ($\text{rho}=0.196$, $p=0.001<0.01$),
- 3) η συναισθηματική εξάντληση και η δυσκολία κάλυψης βασικών αναγκών εμφανίζουν ασθενή θετική γραμμική συσχέτιση ($\text{rho}=0.155$, $p=0.007<0.01$) και
- 4) η συναισθηματική εξάντληση και το πλήθος των οικονομικών περικοπών / αναπροσαρμογών εμφανίζουν ασθενή θετική γραμμική συσχέτιση ($\text{rho}=0.221$, $p=0.000<0.01$).

Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε πως τόσο η οικονομική πίεση, η δυσκολία εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων και κάλυψης των βασικών αναγκών, όσο και το πλήθος των οικονομικών περικοπών/αναπροσαρμογών που αναγκάζονται να κάνουν οι εκπαιδευτικοί οδηγούν σε έναν βαθμό στην συναισθηματική τους εξάντληση.

Πίνακας 34: Έλεγχος γραμμικής συσχέτισης Spearman των υποκλιμάκων αίσθησης οικονομικής δυσκολίας με τις υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης

Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης	Spearman's rho / p-value	Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας			
		Οικονομική πίεση	Δυσκολία εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων	Δυσκολία κάλυψης βασικών αναγκών	Οικονομικές περικοπές / αναπροσαρμογές
Συναισθηματική εξάντληση	rho	,202**	,196**	,155**	,221**
	p-value	,000	,001	,007	,000
Προσωπική επίτευξη	rho	-,056	-,017	-,041	-,042
	p-value	,331	,762	,481	,464
Αποπροσωποποίηση	rho	,108	,064	,018	,056
	p-value	,061	,266	,760	,336

** . Στατιστικά σημαντική συσχέτιση με επίπεδο σημαντικότητας 0.01

7. Συμπεράσματα, Συζήτηση, Περιορισμοί και Προτάσεις Επέκτασης της Έρευνας

7.1. Συμπεράσματα και Συζήτηση

Τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την στατιστική ανάλυση των απαντήσεων που έδωσαν οι συμμετέχοντες εκπαιδευτικοί είναι ποικίλα και άξια σχολιασμού. Αρχικά, σχετικά με τα δημογραφικά και εργασιακά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων εκπαιδευτικών προέκυψε πως: α) οι γυναίκες (62%) ήταν σαφώς περισσότερες από τους άντρες, ποσοστό που εξηγείται από το γεγονός ότι οι γυναίκες κυριαρχούν στο χώρο της εκπαίδευσης και που αντιστοιχεί με εκείνο των υπηρετούντων εκπαιδευτικών στο σύνολο του νομού, β) η πλειοψηφία (81%) των συμμετεχόντων ήταν άνω των 41 ετών, κάτι απολύτως φυσιολογικό μιας και οι διορισμοί έχουν ελαχιστοποιηθεί την τελευταία δεκαετία, με συνέπεια ο μέσος όρος ηλικίας των εκπαιδευτικών να αυξάνει χρόνο με το χρόνο, γ) οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί (71%) είχαν έως 21 έτη υπηρεσίας, κάτι που δεν συμβαδίζει απόλυτα με την ηλικία τους, γεγονός που οφείλεται στο ότι οι περισσότεροι διορίζονται στην εκπαίδευση σε σχετικά μεγάλη ηλικία. Επιπλέον, οι έγγαμοι εκπαιδευτικοί είναι σαφώς περισσότεροι (72%), με ένα ποσοστό 22% να δηλώνουν άγαμοι, ενώ μόλις το 15% των εκπαιδευτικών έχει τρία ή περισσότερα παιδιά εύρημα που συνδέεται άμεσα με το δημογραφικό πρόβλημα της χώρας αλλά και με την αίσθηση οικονομικής δυσκολίας που βιώνουν τα τελευταία χρόνια οι Έλληνες. Τέλος, η πλειοψηφία των συμμετεχόντων εκπαιδευτικών (63%) δηλώνει πως είναι κάτοχοι μόνο βασικού τίτλου σπουδών, εύρημα που εξηγείται από την ύπαρξη πολλών συναδέλφων με αρκετά χρόνια υπηρεσίας που δεν επιδιώκουν περαιτέρω μετεκπαίδευση, ενώ το 67% των συμμετεχόντων εκπαιδευτικών δήλωσε 1-5 ημέρες απουσίας από την εργασία του κατά την τελευταία σχολική χρονιά.

Αναφορικά με το πρώτο ερευνητικό ερώτημα που αφορά στο βαθμό που οι εκπαιδευτικοί βιώνουν το σύνδρομο της επαγγελματικής εξουθένωσης, επισημαίνεται πως το επίπεδο της επαγγελματικής εξουθένωσης είναι χαμηλό και για τις 3 υποκλίμακες μελέτης (συναισθηματική εξάντληση, χαμηλή αίσθηση προσωπικής επίτευξης, αποπροσωποποίηση). Το παραπάνω αφενός συμφωνεί με τα ευρήματα πρότερων ερευνών (π.χ. Μπαντούνα, 2018) όπου προέκυψε πως η επαγγελματική εξουθένωση των διευθυντών σχολικών μονάδων του νομού Ηλείας είναι σχετικά χαμηλό, με την πλειονότητα τους να αναγνωρίζουν αρχικές ενδείξεις burnout. Αφετέρου, μπορεί να εξηγηθεί, εν μέρει, λόγω των αρκετών ετών που έχουν παρέλθει από την έναρξη της οικονομικής κρίσης, γεγονός που έχει επιτρέψει στους

εκπαιδευτικούς να προσαρμοστούν στις νέες οικονομικές συνθήκες με συνέπεια να αισθάνονται λιγότερο άγχος και κατ' επέκταση εξουθένωση στο χώρο εργασίας τους σε σχέση με εργαζόμενους του ιδιωτικού τομέα. Επιπρόσθετα οι εκπαιδευτικοί του δημόσιου σχολείου δεν έχουν πραγματικά απειληθεί από την ανεργία όπως πολύ πιθανόν να συμβαίνει σε άτομα του στενού οικογενειακού ή φιλικού τους περιβάλλοντος.

Από την άλλη, σχετικά με το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα που αφορά πιθανές συσχετίσεις με τα δημογραφικά και τα εργασιακά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων, προέκυψε πως οι άνδρες εμφανίζουν μεγαλύτερη επαγγελματική εξουθένωση από τις γυναίκες. Το εύρημα αυτό κρίνεται ως περίεργο, δεδομένου ότι οι άνδρες είναι συνήθως πιο χαλαροί κατά την εργασία τους, αφού συνήθως οι γυναίκες εκπαιδευτικοί είναι επιφορτισμένες με περισσότερες οικογενειακές υποχρεώσεις (εργασία, σπίτι, παιδιά, κ.λπ.). Ειδικότερα, οι άνδρες εμφανίζουν μεγαλύτερη αποπροσωποποίηση από τις γυναίκες εύρημα που έρχεται σε σύγκρουση με τα αποτελέσματα πρότερων ερευνών (π.χ. Antoniou, Ploumpi & Ntalla, 2013; Παναγόπουλος, Αναστασίου & Γκολώνη, 2016). Επίσης, από την έρευνά μας προκύπτει πως η ηλικία δεν συνδέεται με το βαθμό επαγγελματικής εξουθένωσης, κάτι που έρχεται σε αντίθεση με τα αποτελέσματα προηγούμενων ερευνών (π.χ. Στάγια και Ιορδανίδη, 2014; Χαραλάμπους, 2012), όπου οι νεότεροι εκπαιδευτικοί φαίνεται ότι πλήττονται από την επαγγελματική εξουθένωση και βιώνουν σε εντονότερο βαθμό τις συνέπειές της. Επιπρόσθετα, οι διαζευγμένοι εκπαιδευτικοί παρουσιάζουν μεγαλύτερη επαγγελματική εξουθένωση από τους άγαμους και τους έγγαμους εκπαιδευτικούς. Το προηγούμενο συμπέρασμα κρίνεται λογικό μιας και ο χωρισμός από την οικογένεια και τα παιδιά οδηγεί πολλές φορές σε επιδείνωση της άσχημης ψυχολογικής κατάστασης η οποία γίνεται μόνιμη και επιβαρύνει το άτομο, επηρεάζοντας σε μεγάλο βαθμό και την επαγγελματική ζωή του ατόμου. Τέλος, οι εκπαιδευτικοί με «τουλάχιστον 6» ημέρες απουσίας παρουσιάζουν μεγαλύτερη επαγγελματική εξουθένωση από αυτούς με λιγότερες ή καθόλου απουσίες. Από το παραπάνω εύρημα εξάγεται το συμπέρασμα πως η μία παράμετρος (ημέρες απουσίες από την εργασία) με την άλλη (επαγγελματική εξουθένωση) είναι αλληλένδετες και η μία επηρεάζει αναλόγως την άλλη.

Αναφορικά με το τρίτο ερευνητικό ερώτημα και το βαθμό που οι εκπαιδευτικοί αισθάνονται οικονομική δυσκολία, προέκυψε πως οι εκπαιδευτικοί που συμμετείχαν στην παρούσα έρευνα αισθάνονταν οικονομική δυσκολία σε μέτριο βαθμό. Το συγκεκριμένο εύρημα συμφωνεί με εύρημα της έρευνας της Μπαντούνα (2018), όπου διαπιστώθηκε πως η οικονομική κρίση επηρεάζει την ψυχολογική κατάσταση των διευθυντών κάτω του μετρίου

(40%), με συνέπεια το ποσοστό επιρροής της οικονομικής κρίσης στην ψυχολογική κατάσταση των ερωτώμενων να διαπιστώνεται ότι δεν επηρεάζει τις διαστάσεις της επαγγελματικής εξουθένωσης. Το συγκεκριμένο εύρημα εξηγείται από το γεγονός ότι οι περισσότεροι συμμετέχοντες εκπαιδευτικοί έχουν αρκετά χρόνια υπηρεσίας, με συνέπεια οι υποχρεώσεις τους να μην είναι τόσο αυξημένες όσο των εκπαιδευτικών που έχουν παιδιά μικρότερης ηλικίας. Επιπρόσθετα, οι περικοπές στους μισθούς που έγιναν εξαιτίας της οικονομικής πολιτικής στα χρόνια της κρίσης, έπληξε κυρίως τους νεότερους σε ηλικία και με λιγότερα χρόνια υπηρεσίας εκπαιδευτικούς. Μια επιπλέον εξήγηση για το μέτριο βαθμό οικονομικής δυσκολίας που αποτυπώνεται στην παρούσα έρευνα είναι το γεγονός ότι ένα ποσοστό συναδέλφων έχει ήδη αναζητήσει την κάλυψη των αναγκών του σε επιπρόσθετη εργασία είτε αυτό αφορά ιδιαίτερα μαθήματα είτε διδασκαλία σε κέντρα κατάρτισης και ιδιωτικούς φορείς.

Σχετικά με το τέταρτο ερευνητικό ερώτημα που αφορά πιθανές συσχετίσεις με τα δημογραφικά και τα εργασιακά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων, προέκυψε πως οι εκπαιδευτικοί ηλικίας «21-40» ετών δηλώνουν μικρότερη αίσθηση οικονομικής δυσκολίας από αυτούς ηλικίας «άνω των 41» ετών. Το παραπάνω είναι πολύ πιθανόν να οφείλεται στην απουσία οικογενειακών υποχρεώσεων των εκπαιδευτικών που ανήκουν στην συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα. Επίσης, οι αναπληρωτές εκπαιδευτικοί αισθάνονται μεγαλύτερη οικονομική δυσκολία από τους μόνιμους εκπαιδευτικούς, εύρημα λογικό αν λάβουμε υπόψη ότι δεν πληρώνονται όλους τους μήνες και έχουν πιθανά αυξημένα έξοδα από τις συνεχείς μετακινήσεις. Σύμφωνα με τις έρευνες των Γιάννου (2016) και των Κυριακάκη & Λούπη (2016), οι αναπληρωτές και οι ωρομίσθιοι εκπαιδευτικοί παρατηρείται να αισθάνονται περισσότερη εξάντληση και απογοήτευση από την εργασία τους και να παρουσιάζουν έντονο άγχος και εργασιακή ανασφάλεια σε σχέση με τους μόνιμους εκπαιδευτικούς.

Από την άλλη, οι εκπαιδευτικοί που είναι κάτοχοι μόνο βασικό πτυχίου αισθάνονται μεγαλύτερη οικονομική δυσκολία σε σχέση με αυτούς που έχουν επιπλέον σπουδές. Το παραπάνω αποτέλεσμα συνιστά ένα «κάπως περίεργο» εύρημα, μιας και οι επιπρόσθετες σπουδές, τουλάχιστον στο χώρο της εκπαίδευσης στην Ελλάδα, δεν βρίσκουν ιδιαίτερης οικονομικής επιβράβευσης από το κράτος, είναι δυνατό όμως τα επιπλέον προσόντα να τους διευκολύνουν στην αναζήτηση πρόσθετης απασχόλησης. Επίσης, οι διαζευγμένοι αισθάνονται τη μεγαλύτερη οικονομική δυσκολία, ενώ ακολουθούν οι έγγαμοι εκπαιδευτικοί. Οι άγαμοι εκπαιδευτικοί βιώνουν τη μικρότερη αίσθηση οικονομικής δυσκολίας, συμπέρασμα που κρίνεται λογικό αφού η φροντίδα της οικογένειας είναι πιο δύσκολη και

απαιτεί αυξημένα έξοδα ιδιαίτερα όταν εργάζεται μόνο ο ένας γονέας. Οι εκπαιδευτικοί χωρίς παιδιά αισθάνονται τη μικρότερη οικονομική δυσκολία, κάτι απολύτως φυσιολογικό μιας και οι υποχρεώσεις τους είναι σαφώς λιγότερες. Οι εκπαιδευτικοί με «τουλάχιστον 6» ημέρες απουσίας εμφανίζουν μεγαλύτερη αίσθηση οικονομικής δυσκολίας από αυτούς με λιγότερες ή καθόλου απουσίες, εύρημα που ίσως να συνδέεται με την ανάγκη απασχόλησης των εν λόγω εκπαιδευτικών σε κάποια άλλη εργασία κατά τις ημέρες απουσίας τους από το σχολείο.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημάνουμε πως, σύμφωνα με την έρευνα της Μπάμπαλου (2015), παρατηρήθηκε μεγαλύτερη οικονομική επιβάρυνση των εκπαιδευτικών σε επαρχιακά σχολεία σε σχέση με τους εκπαιδευτικούς που υπηρετούν σε αστικά σχολεία, ο διαχωρισμός όμως αυτός δεν επιβεβαιώνεται από τα αποτελέσματα της έρευνάς μας, η οποία οφείλουμε να επισημάνουμε ότι πραγματοποιήθηκε σε δημόσια σχολεία της επαρχίας (Ηλεία).

Αναφορικά με το πέμπτο και τελευταίο ερευνητικό ερώτημα της έρευνάς μας, που αφορά την συσχέτιση της αίσθησης οικονομικής δυσκολίας με την επαγγελματική εξουθένωση, προέκυψε πως όντως υπάρχει συσχέτιση, αφού διαπιστώθηκε πως οι εκπαιδευτικοί με «τουλάχιστον 6» ημέρες απουσίας από την εργασία τους δήλωσαν μεγαλύτερη επαγγελματική εξουθένωση από αυτούς με λιγότερες ή καθόλου απουσίες, ενώ οι συγκεκριμένοι εκπαιδευτικοί βίωναν, παράλληλα, μεγαλύτερη αίσθηση οικονομικής δυσκολίας από αυτούς με λιγότερες ή καθόλου απουσίες. Τέλος, επισημαίνεται πως η επιλογή του χρόνου υλοποίησης της έρευνας (τέλος της σχολικής χρονιάς) επηρεάζει τα ευρήματά μας, γιατί την περίοδο αυτή οι εκπαιδευτικοί αισθάνονται λιγότερη πίεση και άγχος μιας και η χρονιά οδεύει στο τέλος της, ενώ ακολουθεί περίοδος διακοπών και αποφόρτισης. Οι εκπαιδευτικοί του δείγματος ενδέχεται να μην απάντησαν απολύτως ειλικρινά σε κάποια από τα ερωτήματα μη μπορώντας να ξεπεράσουν την ιδέα της προνομιούχας μεσαιάς τάξης στην οποία ακόμα τοποθετούν τον εαυτό τους.

7.2. Περιορισμοί της Έρευνας

Η παρούσα έρευνα αφορά σε έναν νομό της χώρας, συνεπώς τα ευρήματά της δεν μπορούν να γενικευτούν σε όλο τον πληθυσμό. Επίσης, παρατηρείται σημαντική διαφορά στους συμμετέχοντες ως προς την αναλογία μεταξύ γυναικών (62%) και ανδρών (38%), αλλά και μεταξύ μονίμων (87%) και αναπληρωτών εκπαιδευτικών (13%). Επιπρόσθετα, παρά τον μεγάλο αριθμό του δείγματος (302 εκπαιδευτικοί), η αντιπροσώπευση του τύπου σχολείου

στο οποίο εργάζονταν οι συμμετέχοντες στην έρευνα (Γυμνάσιο – 59%, Λύκειο – 30%, ΕΠΑΛ – 11%) δεν είναι ιδιαίτερα ικανοποιητική.

Άλλος περιορισμός είναι ότι με την παρούσα έρευνα επιτυγχάνεται αποτύπωση των απόψεων μιας δεδομένης χρονικής στιγμής. Η χρονική περίοδος συμπλήρωσης των ηλεκτρονικών ερωτηματολογίων, δηλαδή τις τελευταίες ημέρες της σχολικής χρονιάς, μπορεί να επηρέασε σε σημαντικό βαθμό την ένταση των απόψεων που εξέφραζαν οι συμμετέχοντες. Ενδεχομένως, η πιθανή χαλάρωση των ρυθμών εργασίας που παρατηρείται προς το τέλος της χρονιάς, να μην επιτρέπει να εκφραστεί το σύνδρομο της επαγγελματικής εξουθένωσης που βιώνουν οι εκπαιδευτικοί καθ' όλη τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς.

Τέλος, το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε για την συλλογή των δεδομένων είναι πολύ πιθανόν να υπόκειται σε προβλήματα αντικειμενικότητας και αξιοπιστίας, από την στιγμή που η συμπλήρωσή του εξαρτάται από τη διάθεση των συμμετεχόντων την συγκεκριμένη περίοδο, την προσοχή τους κατά την συμπλήρωσή του αλλά και την ειλικρίνεια των απαντήσεών τους.

7.3. Προτάσεις Επέκτασης – Μελλοντικές Προοπτικές της Έρευνας

Η παρούσα έρευνα βασίστηκε στο θεωρητικό μοντέλο επαγγελματικής εξουθένωσης της Maslach και κατ' επέκταση στο αντίστοιχο ερωτηματολόγιο. Από την στιγμή όμως που υπάρχει μια πληθώρα θεωρητικών μοντέλων, τα οποία και εξετάστηκαν στο θεωρητικό μέρος της εργασίας, θα παρουσίαζε ιδιαίτερο ενδιαφέρον η πραγματοποίηση αντίστοιχης έρευνας για την επίδραση της οικονομικής κρίσης στην επαγγελματική εξουθένωση των εκπαιδευτικών, χρησιμοποιώντας αντίστοιχα εργαλεία είτε από το μοντέλο των Edelwich και Brodsky, είτε από το μοντέλο του Cherniss, είτε και από το μοντέλο των Pines και Aronson.

Επιπρόσθετα, η παραπάνω έρευνα προτείνεται να επεκταθεί ώστε να μελετηθεί το σύνδρομο της επαγγελματικής εξουθένωσης και στους εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης του νομού Ηλείας, προκειμένου να μπορέσουν να γίνουν περαιτέρω συσχετίσεις με τη βαθμίδα εκπαίδευσης. Από την άλλη, η εφαρμογή μεικτής προσέγγισης στο πλαίσιο της έρευνας, συνδυάζοντας ποσοτικές (ερωτηματολόγιο) και ποιοτικές μεθόδους (συνέντευξη), μπορεί να βοηθήσει τους ερευνητές να παρουσιάσουν περισσότερο ξεκάθαρα τόσο τις θεωρητικές τους υποθέσεις όσο και τη βάση των αποτελεσμάτων τους (Τζιαφέρη, 2014).

Τέλος, από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση παρατηρήθηκε ότι οι έρευνες που έχουν γίνει στον ελλαδικό χώρο και αφορούν το ζήτημα της επαγγελματικής εξουθένωσης των εκπαιδευτικών κατά τα χρόνια της οικονομικής κρίσης, συνιστούν κυρίως μελέτες περίπτωσης στα όρια ενός νομού της Ελλάδας κάθε φορά. Επομένως, η επέκταση και η υλοποίηση μιας αντίστοιχης έρευνας σε πανελλήνιο επίπεδο θα προσέφερε πολύτιμα στοιχεία και χρήσιμα συμπεράσματα στην ακαδημαϊκή και εκπαιδευτική κοινότητα της χώρας, θα αποτελούσε αφετηρία για προβληματισμό για τους ιθύνοντες της εκπαίδευσης και για σχεδιασμό κατάλληλων μέτρων πρόληψης και αποφυγής της επαγγελματικής εξουθένωσης.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αναγνωστόπουλος, Φ. & Παπαδάτου, Δ. (1999). *Η ψυχολογία στο χώρο της υγείας* (3 εκδ.), Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.
- Βάσιλα, Α.Ν., (2012). *Άγχος και σύνδρομο επαγγελματικής εξουθένωσης στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση: πιλοτική στατιστική ανάλυση* (Διπλωματική εργασία). Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών / Τμήμα Στατιστικής
- Βασιλόπουλος, Σ. Φ. (2012). Η επαγγελματική εξουθένωση και η σχέση με το κοινωνικό άγχος στους εκπαιδευτικούς της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. *Hellenic Journal of Psychology*, (9), 18–44. Ανακτήθηκε στις 29 Ιουλίου, 2019, από: <http://www.pseve.org/journal/UPLOAD/Vasilopoulos9a.pdf>
- Γαλάνης, Β. (2016). *Η επαγγελματική εξουθένωση των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και η επίδραση της οικονομικής κρίσης* (Διπλωματική εργασία). ΕΑΠ, Πάτρα.
- Γιάννου, Σ. (2016). *Η επαγγελματική εξουθένωση των αναπληρωτών εκπαιδευτικών που εργάζονται σε σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης: Μια ποιοτική προσέγγιση*. (Διπλωματική εργασία). ΕΑΠ, Πάτρα.
- Δαβράζος, Γ. (2006). Διερεύνηση πηγών στρες και συνδρόμου επαγγελματικής εξουθένωσης σε εκπαιδευτικούς δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Ανακτήθηκε στις 29 Ιουλίου, 2019, από: <http://neospaidagogos.gr/periodiko/writers/pdfs6/04davrazos.pdf>
- Ζιωντάκη, Ζ. (2014). *Απόψεις των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης για την οικονομική κρίση: οι επιπτώσεις της συρρίκνωσης των μισθών και των εκπαιδευτικών πόρων στο εκπαιδευτικό έργο* (Διπλωματική εργασία). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.
- Θεοφίλου, Π. (2010). Επαγγελματική εξουθένωση στο χώρο της υγείας: Σιωπηλό σήμα κινδύνου. *Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων*, 57, 50-59.
- Ιωάννου, Χ. (2018). *Επαγγελματική Εξουθένωση Διευθυντών Σχολικών Μονάδων Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Αιτωλοακαρνανίας* (Διπλωματική εργασία). ΤΕΙ Δυτικής Ελλάδας, Σχολή Διοίκησης και Οικονομίας, Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων Πάτρας, Πάτρα.

- Κάμτσιος, Σ., & Λώλης, Θ. (2016). Βιώνουν οι Έλληνες εκπαιδευτικοί την επαγγελματική εξουθένωση; Ο ρόλος των δημογραφικών χαρακτηριστικών και των καθημερινών στρεσογόνων ερεθισμάτων. *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, (9), 40-87. Ανακτήθηκε στις 26 Ιουλίου, 2019, από: <http://dx.doi.org/10.12681/jret.10277>
- Κάντας, Α. (1995). *Οργανωτική-βιομηχανική Ψυχολογία. 3ο μέρος: διεργασίες ομάδας - σύγκρουση. Ανάπτυξη και αλλαγή - κουλτούρα, επαγγελματικό άγχος*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Καρακώστας, Κ. (2004). *Στατιστική εφαρμοσμένη στις κοινωνικές επιστήμες. Διδακτικές Σημειώσεις ΠΜΣ Τμήματος Φιλοσοφίας – Παιδαγωγικής - Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων* (Επιμέλεια: Σούρλου Ευλαμπία).
- Καρανδινάκης, Ε., & Λαμπράκης, Α. (2016). *Η επαγγελματική εξουθένωση των εκπαιδευτικών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης* (Διπλωματική εργασία). Ανώτατη Σχολή Παιδαγωγικής και Τεχνολογικής Εκπαίδευσης / Π.Ε.ΣΥ.Π.
- Καφέτσιος, Κ., Βούζας, Φ., Πετρούλια, Ι., & Τζίμα, Γ. (2006). *Διαπροσωπικές σχέσεις στην εργασία: η επίδραση της κοινωνικής στήριξης στο συναίσθημα και την ικανοποίηση από την εργασία*. *Επιθεώρηση Ελληνικής Ακαδημίας Διοίκησης Επιχειρήσεων*, 4, 6-17.
- Κόκκινος, Κ.Μ., Δαβάζογλου, Α. (2006). *Επαγγελματική εξουθένωση σε εκπαιδευτικούς ειδικής και γενικής πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. 9ο Συνέδριο Παιδαγωγικής Εταιρείας Κύπρου*, 1065-1074.
- Κοτσιφάκης, Θ. (2014). *Πρ. ΟΛΜΕ – 11/9/2014*. Ελλάδα: DION Τηλεόραση Κεντρικής Μακεδονίας.
- Κυριακάκη, Γ., & Λούπη, Α. (2016). *Η επαγγελματική εξουθένωση των μόνιμων και αναπληρωτών εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας δημόσιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα* (Διπλωματική εργασία). Ανώτατο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Πειραιά Τεχνολογικού Τομέα, Αθήνα.
- Λαΐνας, Α. (2007). *Το εργασιακό στρες των διοικητικών στελεχών της Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μεταλληνού, Ο. (2000). Στήριξη των επαγγελματιών υγείας. Στο Κουλιεράκη, Γ., Μεταλληνού, Ο., & Πάντζου, Π., *Κοινωνιολογική και Ψυχολογική Προσέγγιση των νοσοκομείων υπηρεσιών υγείας*, Τόμος Β, σσ. 133-155. Πάτρα: ΕΑΠ.

- Μπάμπαλου, Χ. Ε. (2015). *Πηγές επαγγελματικής Εξουθένωσης στους Έλληνες εκπαιδευτικούς Α/θμιας εκπαίδευσης κάτω από συνθήκες οικονομικής κρίσης* (Διπλωματική εργασία). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη.
- Μπαντούνα, Μ. (2018). *Επαγγελματική Εξουθένωση Διευθυντών Σχολικών Μονάδων. Η Μελέτη των Διευθυντών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Ηλείας* (Διπλωματική εργασία). ΤΕΙ Δυτικής Ελλάδας, Σχολή Διοίκησης και Οικονομίας, Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων Πάτρας, Πάτρα.
- Παναγόπουλος, Ν., Αναστασίου, Σ., & Γκολώνη, Β. (2016). *Η συσχέτιση των ατομικών-δημογραφικών χαρακτηριστικών με την επαγγελματική εξουθένωση των εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης του Ν. Αχαΐας*. Ανακτήθηκε στις 26 Ιουλίου, 2019, από: http://prime.teilar.gr/papers/vol9_issue2_2016/Panagopoulos,%20Anastasiou%20&%20%20Goloni.pdf
- Παπαδάτου, Δ., & Αναγνωστόπουλος, Φ. (1999). *Η ψυχολογία στο χώρο της υγείας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Παππά, Β. (2006). *Το στρες των εκπαιδευτικών και οι παράγοντες που συμβάλλουν στην επαγγελματική εξουθένωση*. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 11, 135- 141.
- Πατσάλης, Χ., & Παπουτσάκη, Κ. (2010). Η επαγγελματική εξουθένωση εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. *Επιστημονικό Βήμα*, 14, 249-261.
- Σουλιώτης, Χ. (2011). *Δείκτες επαγγελματικής εξουθένωσης, γενική υγεία και τρόποι αντιμετώπισης αγχογόνων καταστάσεων σε περίοδο οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα* (Διπλωματική εργασία). Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.
- Σπυρομήτρος, Α., & Ιορδανίδης, Γ. (2017). Σύνδρομο επαγγελματικής εξουθένωσης και επαγγελματικό άγχος των εκπαιδευτικών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: η περίπτωση της περιφέρειας δυτικής Θεσσαλονίκης. *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 10(1), 142-186.
- Στάγια, Δ., Ιορδανίδης, Γ. (2014). Το επαγγελματικό άγχος και η επαγγελματική εξουθένωση των εκπαιδευτικών στην εποχή της οικονομικής κρίσης. *Επιστημονική Επετηρίδα του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών της Σχολής Επιστημών Αγωγής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 7. Ανακτήθηκε στις 24 Ιουλίου, 2019, από: <http://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/jret/article/viewFile/855/873.pdf>

- Τζιαφέρη, Σ. (2014). *Τριγωνοποίηση (Ποιοτική σε συνδυασμό με ποσοτική έρευνα)*. Σημειώσεις Σεμιναρίου, Τμήμα Νοσηλευτικής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα: 2014.
- Χαραλάμπους, Ε. (2012). *Επαγγελματικές Πηγές Στρες και Επαγγελματική Εξουθένωση Εκπαιδευτικών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στο Νομό Αττικής (Μεταπτυχιακή Διατριβή)*. Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2008). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.
- Creswell, J. (2016). *Η Έρευνα στην Εκπαίδευση: Σχεδιασμός, Διεξαγωγή και Αξιολόγηση Ποσοτικής και Ποιοτικής Έρευνας*. Αθήνα: Εκδόσεις ΙΩΝ.
- Robson, C. (2010). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου. Ένα μέσον για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές* (μτφ. Β. Νταλάκου & Κ. Βασιλικού). Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg (έτος έκδοσης πρωτότυπου 2007).

Ξενόγλωσση

- Antoniou, A.-S., Ploumpi, A., & Ntalla, M. (2013). Occupational Stress and Professional Burnout in Teachers of Primary and Secondary Education: The Role of Coping Strategies. *Psychology*, 4(3A), 349-355. Doi:10.4236/psych.2013.43A051
- Barrera, M., Caples, H., & Tein, J.-Y. (2001). The psychological sense of economic hardship: measurement models, validity and cross-ethnic equivalence for urban families. *American journal of community psychology*, 29(3), pp. 493-517.
- Blase, J., Blase, J., & Du, F. (2008). The mistreated teacher: A national study. *Journal of Educational Administration*, 46(3), pp. 263-301.
- Brewer, E. W., & Clippard, L. F. (2002). Burnout and job satisfaction among student support services personnel. *Human Resource Development Quarterly*, 13(2), 169-186.
- Brown, S. W. (2005). Emily and Rebecca: A tale of two teachers. *Teaching and Teacher Education*, 21(6), pp. 637–648.
- Chang, M. L. (2009). *An Appraisal Perspective of Teacher Burnout: Examining the Emotional Work of Teachers*. *Educational Psychology Review*, 21, pp. 193-218.
- Cherniss, C. (1980). *Professional burnout in human service organizations*. New York: Praeger Publisher.
- Clunies-Ross, P., Little, E., & Kienhuis, M. (2008). *Self-reported and actual use of proactive and reactive classroom management strategies and their relationship with teacher stress and student behavior*. *Educational Psychology*, 28, pp. 693-710.
- Day, C., & Leitch, R. (2001). Teachers' and teacher educators' lives: The role of emotion. *Teaching and Teacher Education*, 17(4), pp. 403-415.
- Demerouti E, Bakker A.B, Nachreiner F, & Schaufeli W.B, (2000) “A model of burnout and life satisfaction among nurses”, *Journal of Advanced Nursing*, 32, pp. 454-464.
- European Trade Union Committee for Education (E.T.U.C.E.), (2013). *Survey - the continued impact of the crisis on teachers in Europe*. Brussels. Ανακτήθηκε στις 20 Ιουλίου, 2019, από: http://etuce.homestead.com/Policies/6.e.EN_Survey_Analysis_CONTINUED_IMPACT_OF_THE_CRISIS_ON_TEACHERS_IN_EUROPE_2_-Layouted.pdf
- Farber, B. A. (1984). Stress and burnout in suburban teachers. *Journal of Educational Research*, 77 (6), pp. 325-331.

- Fernet, C., Guay, F., Senecal, C., & Austin, S. (2008). Predicting intraindividual changes in teacher burnout: The role of perceived school environment and motivational factors. *Teaching and Teacher Education*, (28), 514-525. Ανακτήθηκε στις 22 Ιουλίου, 2019, από: <https://doi.org/10.1016/j.tate.2011.11.013>
- Firth-Cozens, J., & Payne, R. (1999). *Stress in health professionals: psychological and organizational causes and interventions*. U.K.: John Wiley & Sons.
- Freudendberger, H. J., & Richelson, G. (1980). *Burnout: The High Cost of High Achievement*. Garden City, NY: Anchor Books.
- Friedman, I. A. (1996). Multiple pathways to burnout: Cognitive and emotional scenarios in teacher burnout. *Anxiety, Stress and Coping*, (9), 245-259. Ανακτήθηκε στις 22 Ιουλίου, 2019, από: <https://doi.org/10.1080/10615809608249405>
- Friedman, I. A. (2000). Burnout in Teachers: Shattered Dreams of Impeccable Professional Performance. *Psychotherapy in Practice*, 56(5), 595-606. Ανακτήθηκε στις 22 Ιουλίου, 2019, από: <http://curriculumstudies.pbworks.com/f/Burnout+in+Teachers+-+Isaac+Friedman.pdf>
- Genoud, P.A., Brodard, M., & Reicherts, M. (2009). Facteurs de stress et burnout chez les enseignants de l'école primaire Stress factors and burnout in elementary school teachers. *Revue Européenne de Psychologie Appliquée*, 59, pp. 37-45.
- Geving, A. M. (2007). Identifying the types of student and teacher behaviours associated with teacher stress. *Teaching and Teacher Education: An International Journal of Research and Studies*, 23(5), pp. 624-640.
- Grant, T. (2007). *2007 education planning guide: teachers aim for highly qualified status*. The Pittsburgh Post-Gazett.
- Griffith, J., Steptoe, A., & Cropley, M. (1999). An investigation of coping strategies associated with job stress. *British Journal of Clinical Psychology*, 69 (4), pp. 517-531.
- Hogan, R.L. & McKnight M.A. (2007) *Exploring burnout among university online instructors: An initial investigation*. *Internet and Higher Education*, 10, pp. 117-124.
- Hughes, R. E. (2001). Deciding to leave but staying: teacher burnout, precursors and turnover. *Journal of Human Resource Management*, 12 (2), pp. 288-298.
- Ingersoll, R. M., & Smith, T. M. (2003). The wrong solution to the teacher shortage. *Educational Leadership*, 60(8), pp. 30-33.

- Kalyva, E. (2013). Stress in Greek primary school teachers working under conditions of financial crisis. *Europe's journal of psychology*, 9(1), 104-112. Ανακτήθηκε στις 24 Ιουλίου, 2019, από: <http://ejop.psychopen.eu/article/view/488/html#aff1>
- Kinman, G., Wray, S., & Strange, C. (2011). Emotional labour, burnout and job satisfaction in UK teachers: The role of workplace social support. *Educational Psychology*, 31(7), pp. 843-856.
- Kokkinos, C. M. (2007). Job stress, personality and burnout in primary school teachers. *British Journal of Educational Psychology*, 77 (1), pp. 229-243.
- Kyriakou, C. (1987). Teacher stress and burnout: an international review. *Educational Review*, 29(2), 146-152. Ανακτήθηκε στις 24 Ιουλίου, 2019, από: <https://doi.org/10.1080/0013188870290207>
- Kyriacou, C. (2001). Teacher stress: directions for future research. *Educational Review*, 53 (1), pp. 27-35.
- Kyriacou, C. & Sutcliffe, J. (1977). Teacher stress: a review. *Educational review*, 29(4), pp. 299-306.
- Lau, P.S.Y., Yuen, M.T., Chan, R.M.C. (2005). Do Demographic Characteristics Make a Difference to Burnout among Hong Kong Secondary School Teachers?. *Social Indicators Research*, 71(1/3), pp. 491-516.
- Lewandowski, C., A. (1998). Retention outcomes of a public child welfare long-term training program. *Professional Development: The International Journal of Continuing Social Work Education*, 1(2), pp. 38-46. Ανακτήθηκε στις 25 Ιουλίου, 2019, από: <http://www.profdevjournal.org/articles/12038.pdf>
- Lewandowski, C., A. (2003). Organizational Factors Contributing to Worker Frustration: The Precursor to Burnout. *Journal of Sociology and Social Welfare*, 30(4), pp. 175-186. Ανακτήθηκε στις 25 Ιουλίου, 2019, από: <http://scholarworks.wmich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2944&context=jssw>
- Lo, B. L. (2014, December). *Stress, burnout and resilience of teachers of students with emotional behavioural challenges*. Poster presented at Practical Social and Industrial Research (PSIR) Symposium 2014, Wanchai, Hong Kong. Ανακτήθηκε στις 22 Ιουλίου, 2019, από: <https://springerplus.springeropen.com/track/pdf/10.1186/2193-1801-3-S1-O4?site=springerplus.springeropen.com>

- Maslach, C. (1982). *Burnout: the cost of caring*. New Jersey: Prentice Hall Inc.
- Maslach, C. & Jackson, S.E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of occupational behavior*, 2, pp. 99-113.
- Maslach, C., Jackson, S., & Leiter, M. (1996). *MBI: Maslach Burnout Inventory* (3th edition). Palo Alto: Consulting psychologists press.
- Maslach, C., & Leiter, M. P. (1997). *The Truth about Burnout*. New York: Jossey-Bass.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual review of psychology*, 52(1), pp. 397-422.
- McIntyre, T. (1983). *Teacher stress and burnout: A review of the research literature*. (ERIC Document Reproduction Service No. ED 236 868).
- O.E.C.D. (2013). *Education at a Glance 2013: Highlights*. Ανακτήθηκε στις 27 Ιουλίου, 2019, από: http://dx.doi.org/10.1787/eag_highlights-2013-en
- Pepe. A., & Addimando, L. (2013). Comparison of Occupational Stress in Response to Challenging Behaviours between General and Special Education Primary Teachers in Northern Italy. *International Journal of Special Education*, 13(1), pp.11-23.
- Pines, A. M., & Aronson, E. (1983). Combating burnout. *Children and youth services review*, 5(3), pp. 263-273. Ανακτήθηκε στις 27 Ιουλίου, 2019, από: [http://dx.doi.org/10.1016/0190-7409\(83\)90031-2](http://dx.doi.org/10.1016/0190-7409(83)90031-2)
- Pines, A. M., & Keinan, G. (2005). Stress and burnout: The significant difference. *Personality and Individual Differences*, 39(3), pp. 625-635. Ανακτήθηκε στις 27 Ιουλίου, 2019, από: <https://doi.org/10.1016/j.paid.2005.02.009>
- Pines, A.M, & Malsach, C. (1978). Characteristics of staff burnout in mental health setting. *Hospital Community psychiatry*, 29, pp. 233-237.
- Schaufeli, W. B., & Greenglass, E. R. (2001). Introduction to special issue on burnout and health. *Psychology & health*, 16(5), pp. 501-510. Ανακτήθηκε στις 29 Ιουλίου, 2019, από: https://www.researchgate.net/profile/Wilmar_Schaufeli/publication/229159086_Introduction_to_special_issue_on_burnout_and_health/links/54d8aa180cf24647581b0556.pdf
- Shukla, A., & Trivedi, T. (2008). Burnout in Indian Teachers. *Asia Pacific Education Review*, 9 (3), pp. 320-334.

- Sorenson, R. D. (2007). Stress management in education: Warning signs and coping mechanisms. *Management in Education, 21*(3), pp. 10-13.
- Steinhardt, M., Smith-Jaggars, S., Faulk, K., & Gloria, C. (2011). Chronic work stress and depressive symptoms: assessing the mediating role of teacher burnout. *Stress and health, 27*, pp. 420-429.
- Väisänen, S., Pietarinen, J., Pyhältö, K., Toom, A., & Soini, T. (2017). Social support as a contributor to student teachers' experienced well-being. *Research Papers in Education, 32*(1), pp. 41-55.
- Van Horn, J.E., Schaufeli, W.B., Enzmann, D. (1999). Teacher burnout and lack of reciprocity. *Journal of Applied Social Psychology, 29*(1), pp. 91-108.
- Zembylas, M., & Barker, H. (2007). Teachers' spaces for coping with change in the context of a reform effort. *Journal of Educational Change, 8*(3), pp. 235-256.

Παράρτημα Α: Ερωτηματολόγια

Π.Α.1. Ερωτηματολόγιο Έρευνας

Η Επαγγελματική Εξουθένωση των Εκπαιδευτικών στην Εποχή της Οικονομικής Κρίσης

Αγαπητέ συνάδελφε εκπαιδευτικέ,

Ονομάζομαι Αλεξία Λιάγκουρα, είμαι εκπαιδευτικός κλάδου ΠΕ05 και υπηρετώ στο Γυμνάσιο Μακρυσίων, Νομού Ηλείας.

Το ερωτηματολόγιο που ακολουθεί αποτελεί τμήμα της διπλωματικής μου εργασίας, στο πλαίσιο του προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών «Διοίκηση Εκπαίδευσης» του ΤΕΙ Δυτικής Ελλάδας, με θέμα: «Επαγγελματική εξουθένωση Εκπαιδευτικών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Νομού Ηλείας στην εποχή της οικονομικής κρίσης».

Βασικός σκοπός της έρευνας αποτελεί η διερεύνηση, η μελέτη και η αποτύπωση απόψεων εκπαιδευτικών αναφορικά με την ύπαρξη ή μη του συνδρόμου επαγγελματικής εξουθένωσης στους εκπαιδευτικούς δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης του νομού Ηλείας.

Θα προσπαθήσω επομένως να ανιχνεύσω και να καταγράψω αν οι εκπαιδευτικοί βιώνουν το σύνδρομο του burnout και σε ποιο βαθμό, ενώ θα επιχειρηθεί να συσχετιστούν τα δεδομένα με δημογραφικά, εργασιακά και ατομικά χαρακτηριστικά.

Επίσης θα επιχειρηθεί να διερευνηθεί κατά πόσο οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης επηρεάζουν το αίσθημα της επαγγελματικής εξουθένωσης των εκπαιδευτικών οι οποίοι βιώνουν συνεχείς αλλαγές τόσο στο Ελλαδικό όσο και στο παγκόσμιο γίγνεσθαι.

Το ερωτηματολόγιο καλείστε να το συμπληρώσετε ανώνυμα, ενώ η συμμετοχή σας στην έρευνα είναι εθελοντική, κάτι που επιτρέπει την άρνηση συμπλήρωσής του. Παρακαλείστε να διαβάσετε προσεκτικά την κάθε ερώτηση (σύνολο 51 ερωτήσεων), πριν απαντήσετε και προχωρήσετε παρακάτω. Ο χρόνος που απαιτείται για τη συμπλήρωσή του, υπολογίζεται περίπου σε 8-8 λεπτά. E-mail επικοινωνίας: alexialiag@gmail.com

Σας ευχαριστώ πολύ για την συνεργασία,
Αλεξία Λιάγκουρα

* Απαιτείται

Α. Δημογραφικά και Εργασιακά Χαρακτηριστικά

Επιλέξτε την απάντηση που σας αντιπροσωπεύει καλύτερα.

1. Α1. Φύλο *

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- Άνδρας
 Γυναίκα

2. Α2. Ηλικία (έτη) *

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- 21 – 30
 31 – 40
 41 – 50
 51 και άνω

3. **A3. Έτη Υπηρεσίας ***

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- 0 – 7
 8 – 14
 15 – 21
 22 και άνω

4. **A4. Υπηρεσιακή Κατάσταση ***

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- Μόνιμος/η
 Αναπληρωτής/τρια

5. **A5. Εργάζομαι σε: ***

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- Γυμνάσιο
 Λύκειο
 ΕΠΑΛ

6. **A6. Εκπαίδευση (συμπληρώστε το ανώτερο) ***

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- Βασικό πτυχίο
 Μεταπτυχιακό
 Διδακτορικό

7. **A7. Οικογενειακή Κατάσταση ***

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- Άγαμος/η
 Έγγαμος/η
 Διαζευγμένος/η

8. **A8. Αριθμός Παιδιών ***

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- Κανένα
 Ένα
 Δύο
 Τρία
 Περισσότερα από τρία

9. **A9. Ημέρες Απουσίας κατά το τελευταίο Σχολικό Έτος ***

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- Καμία
 1-5
 6-10
 περισσότερες από 10

B. Συναισθήματα και Στάσεις των Εκπαιδευτικών Απέναντι στην Εργασία τους

Οι παρακάτω ερωτήσεις διερευνούν τα συναισθήματα και τις στάσεις σας ως προς την εργασία σας. Επιλέξτε την απάντηση που εκφράζει καλύτερα αυτό που νιώθετε.

10. Συναισθήματα και Στάσεις *

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη ανά σειρά.

	Ποτέ	Μερικές φορές το χρόνο	Μια φορά το μήνα	Μερικές φορές το μήνα	Μια φορά την εβδομάδα	Μερικές φορές την εβδομάδα	Κάθε μέρα
B1. Νιώθω ψυχικά εξαντλημένος/η από τη διδασκαλία	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
B2. Νιώθω εξαντλημένος/η όταν ξυπνάω το πρωί και έχω να αντιμετωπίσω ακόμα μια μέρα στη δουλειά	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
B3. Μου είναι πολύ κουραστικό να δουλεύω με ανθρώπους όλη την ημέρα	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
B4. Μπορώ εύκολα να καταλάβω πως αισθάνονται οι μαθητές μου	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
B5. Νιώθω ότι συμπεριφέρομαι απρόσωπα σε μερικούς μαθητές μου, σαν να είναι αντικείμενα	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
B6. Νιώθω εξουθενωμένος/η από τη δουλειά μου	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
B7. Αντιμετωπίζω πολύ αποτελεσματικά τα προβλήματα των μαθητών μου	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
B8. Νιώθω απογοητευμένος/η από τη δουλειά μου	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
B9. Νιώθω ότι με την εργασία μου επηρεάζω θετικά τη ζωή των άλλων	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
B10. Έχω γίνει περισσότερο σκληρός/η με τους ανθρώπους από τότε που άρχισα αυτή τη δουλειά	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
B11. Ανησυχώ μήπως αυτή η δουλειά με κάνει ακόμη πιο σκληρό/η	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
B12. Νιώθω γεμάτος/η ενεργητικότητα	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

	Ποτέ	Μερικές φορές το χρόνο	Μια φορά το μήνα	Μερικές φορές το μήνα	Μια φορά την εβδομάδα	Μερικές φορές την εβδομάδα	Κάθε μέρα
B13. Πιστεύω ότι εργάζομαι πολύ σκληρά στο σχολείο	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
B14. Μου δημιουργεί μεγάλη ένταση/στρες το να εργάζομαι στενά με μαθητές	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
B15. Αισθάνομαι ότι οι μαθητές μου κατηγορούν εμένα για μερικά από τα προβλήματά τους	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
B16. Νιώθω ότι βρίσκομαι στα όρια της αντοχής μου	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
B17. Μπορώ να δημιουργώ μια άνετη ατμόσφαιρα με τους μαθητές μου	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
B18. Έχω καταφέρει πολλά αξιόλογα πράγματα σε αυτήν τη δουλειά	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
B19. Αντιμετωπίζω ήρεμα τα προβλήματα που προκύπτουν στη δουλειά μου	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
B20. Νιώθω άδειος/α, στο τέλος μιας σχολικής ημέρας	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
B21. Νιώθω αναζωογονημένος/η όταν δουλεύω με τους μαθητές μου	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
B22. Στην πραγματικότητα δεν με ενδιαφέρει τι συμβαίνει σε μερικούς μαθητές μου	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Γ. Κλίμακα Αίσθησης Οικονομικής Δυσκολίας

Παρακάτω θα βρείτε μια σειρά δηλώσεων με διάφορους βαθμούς συχνότητας και έντασης. Επιλέξτε την απάντηση που αντανακλά καλύτερα την περίπτωση σας.

11. I. Οικονομική Πίεση *

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη ανά σειρά.

	Σχεδόν ποτέ	Κάπου-κάπου	Μερικές φορές	Συχνά	Σχεδόν πάντα
Γ1. Στους επόμενους τρεις μήνες, πόσο συχνά πιστεύετε ότι εσείς και η οικογένειά σας θα αντιμετωπίσει πρόβλημα στέγασης ή διατροφής;	☐	☐	☐	☐	☐
Γ2. Στους επόμενους τρεις μήνες, πόσο συχνά πιστεύετε ότι θα δυσκολευτείτε να καλύψετε βασικές ανάγκες της οικογένειάς σας;	☐	☐	☐	☐	☐

12. II. Εκπλήρωση Οικονομικών Υποχρεώσεων (α) *

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη ανά σειρά.

	Τεράστια	Αρκετή	Κάποια	Λίγη	Καμιά απολύτως
Γ3. Τους τελευταίους τρεις μήνες, πόση δυσκολία αντιμετωπίσατε για να καλύψετε τους λογαριασμούς σας;	☐	☐	☐	☐	☐

13. II. Εκπλήρωση Οικονομικών Υποχρεώσεων (β) *

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη ανά σειρά.

	περισσεύουν πολλά χρήματα	περισσεύουν αρκετά χρήματα	περισσεύουν κάποια χρήματα	μένω σχεδόν άφραγκος/η	μένω τελείως άφραγκος/η
Γ4. Τους τελευταίους τρεις μήνες, στο τέλος κάθε μήνα:	☐	☐	☐	☐	☐

Παρακαλώ αναλογιστείτε τα οικογενειακά σας έξοδα κατά τους τελευταίους τρεις μήνες. Επιλέξτε την απάντηση που αντιπροσωπεύει την εκτίμησή σας.

14. III. Κάλυψη Βασικών Αναγκών *

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη ανά σειρά.

	Διαφωνώ απόλυτα	Διαφωνώ	Ούτε συμφωνώ/ ούτε διαφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα
Γ5. Είχαμε αρκετά χρήματα ώστε να κατοικούμε σε ένα σπίτι ανάλογο των αναγκών μας	☐	☐	☐	☐	☐
Γ6. Είχαμε αρκετά χρήματα για την αγορά των απαραίτητων ειδών ρουχισμού	☐	☐	☐	☐	☐
Γ7. Είχαμε αρκετά χρήματα για την αγορά κάποιου επίπλου ή οικιακής συσκευής	☐	☐	☐	☐	☐
Γ8. Είχαμε αρκετά χρήματα για τη συντήρηση του αυτοκινήτου	☐	☐	☐	☐	☐
Γ9. Είχαμε αρκετά χρήματα για την αγορά επαρκούς ποσότητας και ποιότητας τροφίμων (κρέατα, ψάρια, γαλακτοκομικά, κλπ.)	☐	☐	☐	☐	☐
Γ10. Είχαμε αρκετά χρήματα για ιατρική και φαρμακευτική περίθαλψη και εξετάσεις που χρειαστήκαμε	☐	☐	☐	☐	☐
Γ11. Είχαμε αρκετά χρήματα για διακοπές και διασκέδαση	☐	☐	☐	☐	☐

Σκεφτείτε αν κατά τους τελευταίους τρεις μήνες αναγκαστήκατε να κάνετε κάποιες από τις παρακάτω περικοπές/αναπροσαρμογές λόγω οικονομικών προβλημάτων:

15. IV. Οικονομικές Αναπροσαρμογές/Περικοπές *

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη ανά σειρά.

	Ναι	Όχι
Γ12. Αναγκάστηκα να αλλάξω διατροφικές ή καταναλωτικές συνήθειες για να εξοικονομήσω χρήματα	☐	☐
Γ13. Περιορίσα την θέρμανση/τον κλιματισμό για να εξοικονομήσω χρήματα, ακόμα κι αν αυτό έκανε το σπίτι μου αφιλόξενο	☐	☐
Γ14. Δεν επισκέφθηκα γιατρό ή δεν έκανα κάποιες τακτικές εξετάσεις για να εξοικονομήσω χρήματα	☐	☐
Γ15. Δεν κατάφερα να εξοφλήσω εγκαίρως όλους τους λογαριασμούς μου	☐	☐
Γ16. Αναγκάστηκα να δανειστώ χρήματα από φίλους ή συγγενείς για να καλύψω τις ανάγκες μου	☐	☐
Γ17. Αναζήτησα κάποια συμπληρωματική εργασία για να αυξήσω το εισόδημά μου	☐	☐
Γ18. Αναζήτησα κάποιο προνοιακό επίδομα	☐	☐
Γ19. Αναγκάστηκα να πουλήσω κάποιο/α περιουσιακό/ά στοιχείο/α ή αντικείμενο/α επειδή χρειαζόμουν ρευστό	☐	☐
Γ20. Αναγκάστηκα να μετακομίσω για να εξοικονομήσω χρήματα	☐	☐

Π.Α.2. Ερωτηματολόγιο MBI (Maslach et al., 1996)

Μετάφραση και Προσαρμογή στα Ελληνικά: Kokkinos (2006)

Οι παρακάτω ερωτήσεις διερευνούν τα συναισθήματα και τις στάσεις σας ως προς την εργασία σας. Κυκλώστε στο τέλος της κάθε πρότασης, με βάση την παρακάτω κλίμακα, πόσο συχνά νιώθετε αυτό που εκφράζει η κάθε πρόταση.

	1	2	3	4	5	6	7
	Ποτέ	Μερικές φορές Τον χρόνο	Μια φορά το μήνα	Μερικές φορές το μήνα	Μια φορά την εβδομάδα	Μερικές φορές την εβδομάδα	Κάθε μέρα
ME1.							
ME2.							
ME3.							
ME4.							
ME5.							
ME6.							
ME7.							
ME8.							
ME9.							
MP10.							
MP11.							
MP12.							
MP13.							
MP14.							
MP15.							
MP16.							
MP17.							
MA18.							
MA19.							
MA20.							
MA21.							
MA22.							

Π.Α.3. Ερωτηματολόγιο Αίσθησης Οικονομικής Δυσκολίας (Barrera et al., 2001)

ΚΛΙΜΑΚΑ ΑΙΣΘΗΣΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΥΣΚΟΛΙΑΣ (Barrera, 2001)

Παρακάτω θα βρείτε μια σειρά δηλώσεων με διάφορους βαθμούς συχνότητας και έντασης. Παρακαλώ κυκλώστε τον αριθμό που αντανακλά την περίπτωση σας.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΙΕΣΗ

1	Στους επόμενους τρεις μήνες, πόσο συχνά πιστεύετε ότι εσείς και η οικογένειά σας θα αντιμετωπίσει πρόβλημα στέγασης ή διατροφής;	Σχεδόν ποτέ (1)	Κάπου-κάπου (2)	Μερικές φορές (3)	Συχνά (4)	Σχεδόν πάντα (5)
2	Στους επόμενους τρεις μήνες, πόσο συχνά πιστεύετε ότι θα δυσκολευτείτε να καλύψετε βασικές ανάγκες της οικογένειάς σας;	Σχεδόν ποτέ (1)	Κάπου-κάπου (2)	Μερικές φορές (3)	Συχνά (4)	Σχεδόν πάντα (5)

ΕΚΠΛΗΡΩΣΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΩΝ

1	Τους τελευταίους τρεις μήνες, πόση δυσκολία αντιμετωπίσατε για να καλύψετε τους λογαριασμούς σας;	Τεράστια (1)	Αρκετή (2)	Κάποια (3)	Λίγη (4)	Καμιά απολύτως (5)
2	Τον τελευταίους τρεις μήνες, στο τέλος κάθε μήνα:	περισσεύουν πολλά χρήματα (1)	περισσεύουν κάποια χρήματα (2)	περισσεύουν αρκετά χρήματα (3)	μένω σχεδόν άφραγκος/η (4)	μένω τελείως άφραγκος/η (5)

ΚΑΛΥΨΗ ΒΑΣΙΚΩΝ ΑΝΑΓΚΩΝ

Παρακαλώ αναλογιστείτε τα οικογενειακά σας έξοδα κατά τους τελευταίους τρεις μήνες. Κυκλώστε τον αριθμό που αντιπροσωπεύει την εκτίμησή σας.

1	Είχαμε αρκετά χρήματα ώστε να κατοικούμε σε ένα σπίτι ανάλογο των αναγκών μας	Συμφωνώ απόλυτα (1)	Συμφωνώ (2)	Ούτε συμφωνώ/ούτε διαφωνώ (3)	Διαφωνώ (4)	Διαφωνώ απόλυτα (5)
2	Είχαμε αρκετά χρήματα για την αγορά των απαραίτητων ειδών ρουχισμού	Συμφωνώ απόλυτα (1)	Συμφωνώ (2)	Ούτε συμφωνώ/ούτε διαφωνώ (3)	Διαφωνώ (4)	Διαφωνώ απόλυτα (5)
3	Είχαμε αρκετά χρήματα για την αγορά κάποιου επίπλου ή οικιακής συσκευής	Συμφωνώ απόλυτα (1)	Συμφωνώ (2)	Ούτε συμφωνώ/ούτε διαφωνώ (3)	Διαφωνώ (4)	Διαφωνώ απόλυτα (5)
4	Είχαμε αρκετά χρήματα για τη συντήρηση του αυτοκινήτου	Συμφωνώ απόλυτα (1)	Συμφωνώ (2)	Ούτε συμφωνώ/ούτε διαφωνώ (3)	Διαφωνώ (4)	Διαφωνώ απόλυτα (5)
5	Είχαμε αρκετά χρήματα για την αγορά επαρκούς ποσότητας και ποιότητας τροφίμων (κρέατα, ψάρια, γαλακτοκομικά κλπ.)	Συμφωνώ απόλυτα (1)	Συμφωνώ (2)	Ούτε συμφωνώ/ούτε διαφωνώ (3)	Διαφωνώ (4)	Διαφωνώ απόλυτα (5)
6	Είχαμε αρκετά χρήματα για ιατρική και φαρμακευτική περίθαλψη και εξετάσεις που χρειαστήκαμε	Συμφωνώ απόλυτα (1)	Συμφωνώ (2)	Ούτε συμφωνώ/ούτε διαφωνώ (3)	Διαφωνώ (4)	Διαφωνώ απόλυτα (5)
7	Είχαμε αρκετά χρήματα για διακοπές και διασκέδαση	Συμφωνώ απόλυτα (1)	Συμφωνώ (2)	Ούτε συμφωνώ/ούτε διαφωνώ (3)	Διαφωνώ (4)	Διαφωνώ απόλυτα (5)

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΑΝΑΠΡΟΣΑΡΜΟΓΕΣ/ΠΕΡΙΚΟΠΕΣ

Σκεφτείτε αν κατά τους τελευταίους τρεις μήνες αναγκαστήκατε να κάνετε κάποιες από τις παρακάτω περικοπές/αναπροσαρμογές λόγω οικονομικών προβλημάτων:

1	Αναγκάστηκα να αλλάξω διατροφικές ή καταναλωτικές συνήθειες για να εξοικονομήσω χρήματα	Ναι (1)	Όχι (0)
2	Περιορίσα την θέρμανση/τον κλιματισμό για να εξοικονομήσω χρήματα, ακόμα κι αν αυτό έκανε το σπίτι μου αφιλόξενο	Ναι (1)	Όχι (0)
3	Δεν επισκέφθηκα γιατρό ή δεν έκανα κάποιες τακτικές εξετάσεις για να εξοικονομήσω χρήματα	Ναι (1)	Όχι (0)
4	Δεν κατάφερα να εξοφλήσω εγκαίρως όλους τους λογαριασμούς μου	Ναι (1)	Όχι (0)
5	Αναγκάστηκα να δανειστώ χρήματα από φίλους ή συγγενείς για να καλύψω τις ανάγκες μου	Ναι (1)	Όχι (0)
6	Αναζήτησα κάποια συμπληρωματική εργασία για να αυξήσω το εισόδημά μου	Ναι (1)	Όχι (0)
7	Αναζήτησα κάποιο προνοιακό επίδομα	Ναι (1)	Όχι (0)
8	Αναγκάστηκα να πουλήσω κάποιο/α περιουσιακό/ά στοιχείο/α ή αντικείμενο/α επειδή χρειάζομαι ρευστό	Ναι (1)	Όχι (0)
9	Αναγκάστηκα να μετακομίσω για να εξοικονομήσω χρήματα	Ναι (1)	Όχι (0)

Παράρτημα Β: Έλεγχοι Συσχέτισης

Στο παράρτημα αυτό παραθέτονται όλοι οι στατιστικοί έλεγχοι που διενεργήθηκαν στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας, οργανωμένοι ανά ερευνητικό ερώτημα.

Π.Β1. Έλεγχοι Συσχέτισης Ερευνητικού Ερωτήματος: Συσχέτιση Δημογραφικών με Επαγγελματική Εξουθένωση

Πίνακας 35: Στατιστικά κατάταξης ελέγχου Kruskal – Wallis H – Ηλικία * Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης

Ranks			
	Ηλικία_rec	N	Mean Rank
Συναισθηματική εξάντληση	21-40	57	139,43
	41-50	137	158,92
	>=51	108	148,46
	Total	302	
Προσωπική επίτευξη	21-40	57	141,89
	41-50	137	151,78
	>=51	108	156,22
	Total	302	
Αποπροσωποποίηση	21-40	57	137,22
	41-50	137	158,32
	>=51	108	150,39
	Total	302	

Πίνακας 36: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Ηλικία * Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης

Test Statistics ^{a,b}			
	Συναισθηματική εξάντληση	Προσωπική επίτευξη	Αποπροσωποποίηση
Chi-Square	2,212	1,008	2,413
df	2	2	2
Asymp. Sig.	,331	,604	,299

a. Kruskal Wallis Test

b. Grouping Variable: Ηλικία_rec

Πίνακας 37: Στατιστικά κατάταξης ελέγχου Kruskal – Wallis H – Έτη υπηρεσίας *
Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης

Ranks			
	Έτη υπηρεσίας	N	Mean Rank
Συναισθηματική εξάντληση	0-7	24	133,67
	8-14	109	144,30
	15-21	106	162,26
	22 και άνω	63	152,65
	Total	302	
Προσωπική επίτευξη	0-7	24	165,40
	8-14	109	152,17
	15-21	106	152,35
	22 και άνω	63	143,62
	Total	302	
Αποπροσωποποίηση	0-7	24	139,46
	8-14	109	144,37
	15-21	106	169,35
	22 και άνω	63	138,38
	Total	302	

Πίνακας 38: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Έτη υπηρεσίας * Υποκλίμακες
επαγγελματικής εξουθένωσης

Test Statistics^{a,b}			
	Συναισθηματική εξάντληση	Προσωπική επίτευξη	Αποπροσωποποίηση
Chi-Square	3,368	1,139	7,143
df	3	3	3
Asymp. Sig.	,338	,768	,067

a. Kruskal Wallis Test

b. Grouping Variable: Έτη υπηρεσίας

Πίνακας 39: Στατιστικά κατάταξης ελέγχου Kruskal – Wallis H – Υπηρεσιακή κατάσταση *
Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης

Ranks

	Υπηρεσιακή κατάσταση	N	Mean Rank	Sum of Ranks
Συναισθηματική εξάντληση	Μόνιμος	262	152,69	40004,50
	Αναπληρωτής	40	143,71	5748,50
	Total	302		
Προσωπική επίτευξη	Μόνιμος	262	148,86	39002,50
	Αναπληρωτής	40	168,76	6750,50
	Total	302		
Αποπροσωποποίηση	Μόνιμος	262	155,28	40682,50
	Αναπληρωτής	40	126,76	5070,50
	Total	302		

Πίνακας 40: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Υπηρεσιακή κατάσταση *
Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης

Test Statistics^a

	Συναισθηματική εξάντληση	Προσωπική επίτευξη	Αποπροσωποποίηση
Mann-Whitney U	4928,500	4549,500	4250,500
Wilcoxon W	5748,500	39002,500	5070,500
Z	-,606	-1,344	-1,938
Asymp. Sig. (2-tailed)	,545	,179	,053

a. Grouping Variable: Υπηρεσιακή κατάσταση

Πίνακας 41: Στατιστικά κατάταξης ελέγχου Kruskal – Wallis H – Μονάδα εργασίας *
Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης

Ranks

	Μονάδα εργασίας	N	Mean Rank
Συναισθηματική εξάντληση	Γυμνάσιο	177	155,71
	Λύκειο	91	141,55
	ΕΠΑΛ	34	156,22
	Total	302	
Προσωπική επίτευξη	Γυμνάσιο	177	151,28
	Λύκειο	91	154,95
	ΕΠΑΛ	34	143,41
	Total	302	
Αποπροσωποποίηση	Γυμνάσιο	177	155,86
	Λύκειο	91	141,16
	ΕΠΑΛ	34	156,47
	Total	302	

Πίνακας 42: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Μονάδα εργασίας * Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης

Test Statistics^{a,b}

	Συναισθηματική εξάντληση	Προσωπική επίτευξη	Αποπροσωποποίηση
Chi-Square	1,695	,435	1,854
df	2	2	2
Asymp. Sig.	,429	,804	,396

a. Kruskal Wallis Test

b. Grouping Variable: Μονάδα εργασίας

Πίνακας 43: Στατιστικά κατάταξης ελέγχου Kruskal – Wallis H – Τίτλος σπουδών * Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης

Ranks

	Ανώτερος τίτλος σπουδών	N	Mean Rank
Συναισθηματική εξάντληση	Βασικό πτυχίο	191	150,83
	Μεταπτυχιακό	98	154,17
	Διδακτορικό	13	141,23
	Total	302	
Προσωπική επίτευξη	Βασικό πτυχίο	191	151,24
	Μεταπτυχιακό	98	147,48
	Διδακτορικό	13	185,62
	Total	302	
Αποπροσωποποίηση	Βασικό πτυχίο	191	145,36
	Μεταπτυχιακό	98	158,69
	Διδακτορικό	13	187,46
	Total	302	

Πίνακας 44: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Τίτλος σπουδών * Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης

Test Statistics^{a,b}

	Συναισθηματική εξάντληση	Προσωπική επίτευξη	Αποπροσωποποίηση
Chi-Square	,283	2,198	3,872
df	2	2	2
Asymp. Sig.	,868	,333	,144

a. Kruskal Wallis Test

b. Grouping Variable: Ανώτερος τίτλος σπουδών

Πίνακας 45: Στατιστικά κατάταξης ελέγχου Kruskal – Wallis H – Αριθμός παιδιών * Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης

Ranks

	Αριθμός παιδιών	N	Mean Rank
Συναισθηματική εξάντληση	Κανένα	80	146,35
	Ένα	61	151,57
	Δύο	117	149,70
	Τρία	30	168,58
	Περισσότερα από 3	14	159,04
	Total	302	
Προσωπική επίτευξη	Κανένα	80	146,81
	Ένα	61	147,46
	Δύο	117	152,69
	Τρία	30	146,62
	Περισσότερα από 3	14	196,39
	Total	302	
Αποπροσωποποίηση	Κανένα	80	154,68
	Ένα	61	150,38
	Δύο	117	147,88
	Τρία	30	154,38
	Περισσότερα από 3	14	162,32
	Total	302	

Πίνακας 46: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Αριθμός παιδιών * Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης

Test Statistics^{a,b}

	Συναισθηματική εξάντληση	Προσωπική επίτευξη	Αποπροσωποποίηση
Chi-Square	1,583	4,184	,574
df	4	4	4
Asymp. Sig.	,812	,382	,966

a. Kruskal Wallis Test

b. Grouping Variable: Αριθμός παιδιών

Π.Β.2. Έλεγχοι Συσχέτισης Ερευνητικού Ερωτήματος 4: Συσχέτιση Δημογραφικών με Αίσθηση Οικονομικής Δυσκολίας

Πίνακας 47: Στατιστικά κατάταξης ελέγχου Kruskal – Wallis H – Φύλο * Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας

Ranks				
	Φύλο	N	Mean Rank	Sum of Ranks
Οικονομική πίεση	Άνδρας	114	149,25	17015,00
	Γυναίκα	188	152,86	28738,00
	Total	302		
Δυσκολία εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων	Άνδρας	114	144,69	16494,50
	Γυναίκα	188	155,63	29258,50
	Total	302		
Δυσκολία κάλυψης βασικών αναγκών	Άνδρας	114	147,04	16763,00
	Γυναίκα	188	154,20	28990,00
	Total	302		
Περικοπές/οικονομικές αναπροσαρμογές	Άνδρας	114	154,04	17561,00
	Γυναίκα	188	149,96	28192,00
	Total	302		
Αίσθηση οικονομικής δυσκολίας	Άνδρας	114	148,89	16974,00
	Γυναίκα	188	153,08	28779,00
	Total	302		

Πίνακας 48: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Φύλο * Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας

Test Statistics ^a					
	Οικονομική πίεση	Δυσκολία εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων	Δυσκολία κάλυψης βασικών αναγκών	Περικοπές/οικονομικές αναπροσαρμογές	Αίσθηση οικονομικής δυσκολίας
Mann-Whitney U	10460,000	9939,500	10208,000	10426,000	10419,000
Wilcoxon W	17015,000	16494,500	16763,000	28192,000	16974,000
Z	-,367	-1,070	-,691	-,398	-,404
Asymp. Sig. (2-tailed)	,713	,285	,489	,691	,686

a. Grouping Variable: Φύλο

Πίνακας 49: Στατιστικά κατάταξης ελέγχου Kruskal – Wallis H – Έτη υπηρεσίας *
Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας

Ranks			
	Έτη υπηρεσίας	N	Mean Rank
Οικονομική πίεση	0-7	24	180,00
	8-14	109	147,46
	15-21	106	146,92
	22 και άνω	63	155,33
	Total	302	
Δυσκολία εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων	0-7	24	135,44
	8-14	109	156,33
	15-21	106	145,37
	22 και άνω	63	159,59
	Total	302	
Δυσκολία κάλυψης βασικών αναγκών	0-7	24	152,81
	8-14	109	152,67
	15-21	106	143,00
	22 και άνω	63	163,27
	Total	302	
Οικονομικές περικοπές/αναπροσαρμογές	0-7	24	159,96
	8-14	109	147,54
	15-21	106	149,46
	22 και άνω	63	158,56
	Total	302	
Αίσθηση οικονομικής δυσκολίας	0-7	24	160,40
	8-14	109	150,49
	15-21	106	145,03
	22 και άνω	63	160,75
	Total	302	

Πίνακας 50: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Έτη υπηρεσίας * Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας

Test Statistics^{a,b}					
	Οικονομική πίεση	Δυσκολία εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων	Δυσκολία κάλυψης βασικών αναγκών	Οικονομικές περικοπές/αναπροσαρμογές	Αίσθηση οικονομικής δυσκολίας
Chi-Square	3,564	2,269	2,179	,936	1,553
df	3	3	3	3	3
Asymp. Sig.	,313	,518	,536	,817	,670

a. Kruskal Wallis Test

b. Grouping Variable: Έτη υπηρεσίας

Πίνακας 51: Στατιστικά κατάταξης ελέγχου Kruskal – Wallis H – Μονάδα εργασίας *
Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας

		Ranks		
		Μονάδα εργασίας	N	Mean Rank
Οικονομική πίεση	Γυμνάσιο		177	149,33
	Λύκειο		91	147,31
	ΕΠΑΛ		34	174,01
	Total		302	
Δυσκολία εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων	Γυμνάσιο		177	150,62
	Λύκειο		91	149,23
	ΕΠΑΛ		34	162,16
	Total		302	
Δυσκολία κάλυψης βασικών αναγκών	Γυμνάσιο		177	152,44
	Λύκειο		91	145,23
	ΕΠΑΛ		34	163,40
	Total		302	
Οικονομικές περικοπές/αναπροσαρμογές	Γυμνάσιο		177	147,57
	Λύκειο		91	154,15
	ΕΠΑΛ		34	164,85
	Total		302	
Αίσθηση οικονομικής δυσκολίας	Γυμνάσιο		177	150,15
	Λύκειο		91	147,94
	ΕΠΑΛ		34	168,04
	Total		302	

Πίνακας 52: Αποτελέσματα ελέγχου Kruskal – Wallis H – Μονάδα εργασίας * Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας

Test Statistics^{a,b}					
	Οικονομική πίεση	Δυσκολία εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων	Δυσκολία κάλυψης βασικών αναγκών	Οικονομικές περικοπές/αναπροσαρμογές	Αίσθηση οικονομικής δυσκολίας
Chi-Square	2,871	,603	1,125	1,261	1,415
df	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,238	,740	,570	,532	,493

a. Kruskal Wallis Test

b. Grouping Variable: Μονάδα εργασίας

Π.Β.3. Έλεγχοι Συσχέτισης Ερευνητικού Ερωτήματος 5: Συσχέτιση Αίσθησης Οικονομικής Δυσκολίας με Επαγγελματική Εξουθένωση

Πίνακας 53: Αποτελέσματα ελέγχου συσχέτισης Spearman – Υποκλίμακες αίσθησης οικονομικής δυσκολίας * Υποκλίμακες επαγγελματικής εξουθένωσης

Correlations

		Συναισθηματική εξάντληση	Προσωπική επίτευξη	Αποπροσωποποίηση	Οικονομική πίεση	Δυσκολία εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων	Δυσκολία κάλυψης βασικών αναγκών	Οικονομικές περικοπές/αναπροσαρμογές	
Spearman's rho	Συναισθηματική εξάντληση	Correlation Coefficient	1,000	-,158**	,465**	,202**	,196**	,155**	,221**
		Sig. (2-tailed)		,006	,000	,000	,001	,007	,000
		N	302	302	302	302	302	302	302
	Προσωπική επίτευξη	Correlation Coefficient	-,158**	1,000	-,287**	-,056	-,017	-,041	-,042
		Sig. (2-tailed)	,006		,000	,331	,762	,481	,464
		N	302	302	302	302	302	302	302
	Αποπροσωποποίηση	Correlation Coefficient	,465**	-,287**	1,000	,108	,064	,018	,056
		Sig. (2-tailed)	,000	,000		,061	,266	,760	,336
		N	302	302	302	302	302	302	302
Οικονομική πίεση	Correlation Coefficient	,202**	-,056	,108	1,000	,656**	,557**	,607**	
	Sig. (2-tailed)	,000	,331	,061		,000	,000	,000	
	N	302	302	302	302	302	302	302	
Δυσκολία εκπλήρωσης οικονομικών υποχρεώσεων	Correlation Coefficient	,196**	-,017	,064	,656**	1,000	,649**	,646**	
	Sig. (2-tailed)	,001	,762	,266	,000		,000	,000	
	N	302	302	302	302	302	302	302	
Δυσκολία κάλυψης βασικών αναγκών	Correlation Coefficient	,155**	-,041	,018	,557**	,649**	1,000	,638**	
	Sig. (2-tailed)	,007	,481	,760	,000	,000		,000	
	N	302	302	302	302	302	302	302	
Οικονομικές περικοπές/αναπροσαρμογές	Correlation Coefficient	,221**	-,042	,056	,607**	,646**	,638**	1,000	
	Sig. (2-tailed)	,000	,464	,336	,000	,000	,000		
	N	302	302	302	302	302	302	302	

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).